

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

HZ. OSMAN'IN DEVLET POLİTİKASI VE VALİLERİ

108566

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç.Dr. Sıddık ÜNALAN

HAZIRLAYAN

Hasan KESKİN

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

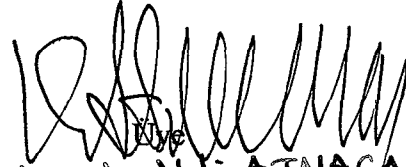
**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

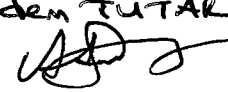
HZ. OSMAN'IN DEVLET POLİTİKASI VE VALİLERİ

(YÜKSEK LİSNAS TEZİ)

Bu tez 20/09/2001 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/Oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Yrd.Doç.Dr.Siddık ÜNALAN

Üye
Yrd. Doç. Dr. Veli ATNACA

Üye
Yrd. Doç. Dr.
Adem TUTAR

Yukarıdaki jüri üyelerinin imzaları tasdik olunur.

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

HZ. OSMAN'IN DEVLET POLİTİKASI VE VALİLERİ

Hasan KESKİN

FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

2001, Sayfa,93

“Hz. Osman’ın Devlet Politikası ve Valileri ” adı altında gerçekleştirilen bu araştırma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Hz. Ebu Bekir’in döneminden Hz. Osman’ın halifeliğine kadar ana hatlarıyla bilgi verilmiştir. Birinci bölümde Hz. Osman’ın soyu,doğumu,müslüman oluşu, halifeliği ve dönemindeki fetihleri hakkında bilgi sunulmuştur.İkinci bölümde ise, Hz. Osman’ın dönemimdeki sosyal faaliyetleri,siyasi olaylar, devlet yönetimi, tayin ettiği valilerin idareleri ve hayatları hakkında bilgi verilmiştir.

Yaptığımız araştırma sonucunda Hz. Osman’ın devlet yönetiminin dönemin şartlarına hitap edemediği yetersiz geldiği ve tayin ettiği komutan, vali gibi üst düzey yöneticilerin kendi akrabalarından olduğu tespit edilmiş olup; bu yöneticilerin bazılarının tecrübesiz, zühd ve takvadan uzak, halka sert davranan, onların müşkillerini çözmeye çalışmayan kendi menfaatleri doğrultusunda hareket eden kişiler olduğu gözlenmiştir. Neticede toplumda oluşan bu boşluklar faydalanan emniyetli insanlar, Hz. Osman’ı şehit etmiştir.

SUMMARY

MASTER THESESIS

THE STATE POLICY OF THE CALİGH OSMAN AND THE LIVES OF HIS GOVERNORS

Hasan KESKIN

The University Of Fırat

Social Sciences Institute

Main Science Branch Of Islamic History

2001,Page: 93

This paper that called "*The State Policy Of Caligh Osman And The Lives Of His Governors*" is consist of an introduction and two sections.

In Introduction part information has been given from the period of the last caligh Ebu Bekir to the caliphate of caligh Osman in main lines.

In the first section information has been given about the caligh Osman's birth, race, how he had been a muslim, his caliphate and conquests in his period. In contrast to first section, in the second section information has been given about the social activities, political events, state governing, the administration of the governors that the caligh Osman appointed to and the lives of these appointed governors in the period of the caligh Osman.

At the end of the research we had done , we have determined that the state administration of the caligh Osman didn't adress to the circumstances of that period and was inadequate . We have also determined that top most administrators such as commanders and governors that the caligh Osman appointed were his relatives and some of these governors were inexperienced, far from god – fearing behavior and didn't behaved well to the public. We have obsorved that those governors were those who acted according to their benefits. Consequently, hidden intended people benefiting from administrative emptiness in society killed the caligh Osman. The caligh Osman died for islam.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	IV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞUMUNDAN HALİFELİĞİNE KADAR HAZRETİ OSMAN

A-HZ OSMAN'IN SOYU, DOĞUMU VE MÜSLÜMAN OLUŞU	4
1-Soyu	4
2-Doğumu	4
3-Müslüman Oluşu	5
B-Hz OSMAN'IN HALİFELİĞİ VE DÖNEMİNDEKİ FETİHLER	6
1-Halifeliği	6
2-Fetihler	9

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLER

A-Hz. OSMAN'IN SOSYAL FAALİYETLERİ VE SİYASİ OLAYLAR	11
1-Kur'an-ı Kerim'in Çoğaltılması	11
2-Mescidi Nebevinin Genişletilmesi	13
3-Siyasi Olaylar	15
B-Hz. OSMAN'IN DEVLET YÖNETİMİ VE TAYİN ETTİĞİ VALİLER	19
1-Devlet Yönetimi	19
2-Hz.Osman Dönemindeki Valileri, İdareleri ve Hayatları	39
a-Mekke Valisi Ali b. Udey b.Rabi'a	44
b- Mekke Valisi Halid bin As	44
c-Basra Valisi Abdullah b. Amir	44
d- Küfe Valisi Sad b. Ebi Vakkas	47
e- Basra Valisi Ebu Musa El- Eş'ari	49
f- Küfe Valisi Velid b. Ukbe	52
g- Küfe Valisi Ali b. As	52

h-Şam Valisi Muaviye b. Ebi Süfyan	60
ı- Mısır Valisi Amr b. As	65
ı-Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh	68
j-El Cezire Valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid	71
k-Cened Valisi Abdullah b. Rabia	72
l-Azerbaycan Valisi Eş'as b. Kays	73
m-Bahreyn Valisi Abdullah b.Kays El -Fezari	75
n-Karkisya Valisi Cerir b. Abdullah	75
o-Kinnesrin Valisi Habib b. Mesleme	78
ö-San'a Valisi Ya'la b. Ümeyye	80
p-Ürdün Valisi Ebu'l A'ver Es-Sülemi	81
r-İsfahan Valisi Saib b. El- Akra	82
s-Rey Valisi Said b. Kays	83
ş-Filistin Valisi Abdurrahman b. Alkame El-Kenani	83
C-Hz. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ VE ŞAHSİYETİ	84
1-Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi	84
2-Şahsiyeti	89
SONUÇ	91
BİBLİYOGRAFYA	93

ÖNSÖZ

Resullullah (s.a.v) ile birlikte dört halife dönemi, İslam Tarihi literatürüne “Asr-ı Saadet” olarak geçmiştir. Bu zaman diliminde aktif rol oynayan Hz. Osman, üçüncü halife olarak yerini almıştır.Hz. Osman’ın 12 yıl süren hilafetinin yarısından sonra özellikle de sonlarına doğru ülkenin geniş topraklarında siyasi ve dini, iktisadi ve sosyal düzensizlikler ortaya çıkmıştır. Daha sonra da terör ve fitnenin baş göstermesi, iç çekişmelerin alevlenmesi, Beni Ümeyye ile Beni Haşim arasındaki siyasi rakabetin tekrar başlaması, kültürel ve siyasi olayların patlak vermesi, bu dönemde olmuştur.

Böyle önemli bir dönemin karanlık noktalarına ışık tutmak maksadıyla bir çalışma yapmanın zaruretine inanarak bu araştırmayı hazırlamaya çalıştık.Toplumun idaresindeki yöneticilerin ehil olmaları ve takip edecekleri siyasetin insanları mutlu etme başarısını göstermeleri gerekmektedir. Mahir ve liyakat sıfatına sahip olmayan idarecilerin toplumda insanlar arasında, fitneye yol açabilecekleri ve toplumsal huzursuzluğun su yüzüne çıktığı bir gerçektir.

Hz.Osman’ın devlet politikasını ve tayin ettiği valilerini ele alan bu çalışma; Hz.Osman dönemini tenkit etmek veya valilerinden dolayı kendisini eleştirmek ve suçlamak değil, O’nun siyasetini, valilerinin hayatını, idarecilerinin toplum üzerindeki etkisini açıklamak için yapıldı. Ayrıca o dönemin şartları, özellikleri ve Hz.Osman’ın tayin ettiği yüksek memurların ve valilerin atamalarında etki eden unsurlar incelenip, yanlış atamaların getirdiği toplumsal düzensizlik ve dengesizlik ele alınmıştır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde Hz.Ebu Bekir döneminden Hz.Osman dönemine bir geçiş yapılmaktadır. Birinci bölümde Hz.Osman’ın soyu, doğumu, müslüman oluşu, halifelığı ve fetihler hakkında bilgi vermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise Hz.Osman’ın sosyal faaliyetleri, dönemindeki sosyal olaylar, fitneye yol açan unsurlar, takip ettiği devlet yönetimi ve valilerin hayatları, toplum üzerindeki etkileri ele alınmıştır. Ayrıca Hz.Osman’ın şehid edilmesi ve meziyetleri hakkında bilgi vermeye çalışılmıştır.

Tez süresince çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen, teşvik eden ve yönlendiren saygı değer hocam Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÜNALAN’a ve yardımlarını esirgemeyen herkese teşekkürlerimi bir borç bilirim.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
b.	: (bin)oğlu
bt.	: (bint)kızı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
T.D.V.Y	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
H.z.	: Hazreti
H.	: Hicri
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Mad.	: Madde
Mak.	: Makale
M.E.Y.	: Milli Eğitim Yayınları
Ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
sad.	: Sadeleştiren
thk.	: Tahkik eden
vd.	: Ve devamı, ve diğerleri
vs.	: Vesaire
bty.	: Baskı tarihi yok.
byy.	: Baskı yeri yok.

GİRİŞ

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Müslümanların büyük bir çoğunluğu, Hz. Ebu Bekir'in halife olmasında karar kılmışlardır. Hz. Ebu Bekir'in halife olmasında kararsız olanlar daha sonra bağlılıklarını sunmuşlardır. Hz. Ebu Bekir, halifeliği döneminde ilk icraat olarak bir danışma meclisi kurmuş ve önemli gördüğü her iş hakkında bu meclisin fikrini almıştır. Hz. Ebu Bekir hilafete geldiğinde Saide toplantısının ikinci gününde, umumi biatten hemen sonra Mescidi Nebevi'de okumuş olduğu ilk hutbesinde takip edeceği siyaseti ilan etmiştir. Hutbenin metni şöyledir: “ Ey insanlar sizin en iyiniz olmadığım halde, başınıza geçmiş bulunuyorum. Görevimi hakkı ile yerine getirirsem bana yardım ediniz. Yanılırsam bana doğru yolu gösteriniz. Doğruluk, emanet; yalancılık ise ihanettir. İçinizdeki zayıf, hakkını alıncaya kadar benim nazarımda kuvvetlidir. İçindeki kuvvetli de, ondan başkasının hakkını alıncaya kadar zayıftır. Bir millet, Allah yolunda cihat etmeyi bırakırsa zillete düşer. Bir millette kötülük yaygın ve revaçta olursa Allah o milleti belaya düşürür. Allah ve Peygamber'e itaat ettiğim sürece siz de bana itaat ediniz. Ben Allah ve Peygamber'e isyan edersem, sizin bana itaat etmeniz gerekmez. Haydi namaza kalkınız, Allah hepinize rahmet eylesin.1”

Hz.Ebu Bekir hilafetinin kısa geçmesine rağmen (iki yıl üç ay on gün) bu kadar kısa zamanda mürtedlerle, peygamberlik iddiasındaki yalancılarla ve zekatın karşısında yer alanlarla mücadele etmek suretiyle, toplumu oluşabilecek dalalet ve küfür eylemlerinden arındırarak toplumda yeniden bütünlük sağlamıştır. Hz. Ebu Bekir'in halifeliği bir yandan iç çalkantılarla bir yandan İran ve Bizans savaşlarıyla geçmiştir. Hem halifeliğinin kısa sürmesi hem de irtidat hareketleri ile amansız mücadeleden dolayı bulamadığı imkanlar hesabıyla fetihleri dar bir alanda sınırlı kalmıştır. Gerçekleştirdiği fetihlerin çoğu Irak ve Suriye cephesinde olmuştur. Bu savaşlarda

İslam düşmanlarını sersemleştirmiş ve müslümanların gücünü savaş konusundaki yeterliliğini ortaya koymayı başarmıştır.

Hz.Ebu Bekir vefat etmeden kısa bir süre önce genel bir istişareden sonra yerine Hz. Ömer'in geçmesini sağlamıştır. Hz. Ebu Bekir'in halifelige gelişinde kısmi de olsa, bir seçim mevzu bahisti. Fakat Hz. Ömer'in halifelige gelişi tayin işlemiyle olmuştu.

Hz. Ömer halifeliğinde sınırlar genişlemiş, bir çok millet İslam idaresine girmiştir. Irak, Şam, Mısır'ın fethedilmesi ve bu bölgelerdeki farklı inanç ve fikirlerin İslam toplumuna girmesi toplumun yapısını değiştirmiştir. Oluşan bu yeni yapıyı bir arada tutabilecek, eşitliği sağlayabilecek ve toplumda çatışmanın oluşmasını engelleyebilecek vasıtalara sahip insanların, toplumun idaresinde söz sahibi olması gerekiyordu. Hz. Ömer atadığı valilerin bu özelliklere sahip olup olmadıklarına dikkat etmiştir. Hz. Ömer valileri, elçileri gönderirken onları uğurlamaya çıkar ve onlara öğüt verirdi. *“ Sizi halkı dövüp sövmeniz için göndermiyorum. Müslümanların namaz ve sair ibadetlerini sağlamanız, aralarında hak üzere hüküm vermeniz, adaleti yerleştirmeniz ve iyi muamelede bulunmanız için gönderiyorum. Halkı dövüp halka söverek, işkence ederek ve baskı kurarak miskinleştirmeyin, bununla beraber halkı unutup, sahipsiz de bırakmayın ki toplumda fitne çıkmasın. Kur'an-ı Kerim'e bağlılığı geliştirin, Hadis-i Şerif'i yaygınlaştırın. Eğer böyle yaparsanız ben de sizinle beraberim.”*²

Hz. Ömer'in valileri konusunda takip ettiği siyaseti İbn-i Esir kitabında Ebu'l Firas'ın rivayetini aktararak şöyle anlatıyor : Hz. Ömer bir gün Müslümanlara hitap ederek dedi ki; “Ey İnsanlar! Ben size hanımlarınıza zulüm etsin veya mallarınıza el koysun diye valiler göndermiyorum. Bu valiler size dininizi öğretsinler, peygamberin sünnetini size bildirsınler diye gönderiyorum; şayet bir kimseye böyle bir yolun dışında bir zulüm isabet edecek olursa mutlaka bu zulmünü bize iletin ve şikayet etsin. Ömer'in nefisini kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki böyle bir şikayetle bana gelen birsinin sıkıntısını mutlaka gideririm.” Bunun üzerine Amr b. El-As kalkıp şöyle demişti. “Ey Mü'minlerin Emiri! Eğer valilerinden birisi, Müslüman birini te'dip için hırpalayacak yahut onları yönetirken herhangi birini dövecek olsa aynı şekilde ona kısas uygular mısın?” Hz. Ömer de ; “ Evet, sakın müslümana vurup da müslümanları zelil duruma sokmayasınız ayrıca onlara fazla teşekkür edip de çok yüz verip onları şımartmavasınız, onların haklarını ellerinden gasp edip de onlara zulüm etmevesiniz.

² Halkın İslamı Yolda, Teğvünün Gününe Davetli İslam Tarihi, İstanbul 1986, C. II, s.176

Sakin onları zor durumlara sokarak, size karşı kin beslemelerine sebep olup da onları kaybetmeyesiniz.” demişti. Hz. Ömer, Rasulullah’ın yaptığı gibi, hac mevsiminde valilerini Kabe’de toplar, halkın huzurunda hepsini görevleri sırasında yaptıkları işlerden dolayı hesaba çekerdi. Ayrıca valileri teftiş için özel müfettişler istihdam ederdi. Şikayet vaki olan bölgelerine müfettişlerini gönderir ve onlara incelemeler yaptırırdı. Müfettişlerce hazırlanan raporun gereğini de derhal yerine getirirdi³.

³Hz: Esh: El-Kavail Fîl-Tarih, (Çev: Ahmet Ağrakça), Bahar Yay. İstanbul: 1991, C III, s.62

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞUMUNDAN HALİFELİĞİNE KADAR HZ.OSMAN

A-HZ. OSMAN'IN SOYU, DOĞUMU VE MÜSLÜMAN OLUŞU

1-Soyu

Hiz. Osman, Hicaz bölgesinin en büyük kabilesi olan Kureyş'e mensuptu. Hiz. Osman Ümeyye oğullarından Affan bin Ebi'l-Ass'ın oğludur. Nesebi, Osman b.Affan ibn Ebi As b. Ümeyye b. Abdışşems b. Abdimenaf ibn Kusay olarak kaydedilmektedir⁴. Annesi Erva, Kurayz b. Rabia (b. Habib b. Abdışşems)'in kızıdır. Erva'nın annesi Bayda, Abdulmuttalib'in kızı olup, Peygamberin babası Abdullah ile ikiz kardeşir⁵.

Hiz. Osman, baba tarafından Hiz. Peygamber'le uzaktan akraba olup, soyca, aşağıdan yukarıya doğru dördüncü kuşakta onunla birleşir. Anne tarafından da yine Peygamberle akrabadır⁶.

2-Doğumu

Bir rivayete göre Hiz. Osman, hicretten 47 yıl önce Taif'te doğdu⁷. Başka bir rivayete göre de Hiz. Osman, fil olayından altı yıl sonra dünyaya gelmiştir.⁸ İkinci rivayetin doğruluk derecesi daha yüksektir. Bu da onun, Hiz. Peygamberden yaklaşık altı yaş küçük olduğunu göstermektedir. Resülullah'ın Peygamberliğini açıklayıp; vahyi tebliğe başladığı yıl Hiz. Osman otuz dört yaşındaydı. Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman da kırk yedi yaşında bulunuyordu.

Babası Affan, ticaretle uğraşan zengin bir kişiydi. Ticaret için çıktığı bir seyahat esnasında Şam'da ölmüştür. Ondan oğlu Osman'a büyük bir servet kalmıştı.⁹ Bütün ticari işler ona kalınca bütün gücü ile mesleği olan ticarete sarıldı. Mekke'de samimiyet kurduğu ilk tüccar Hiz. Ebu Bekir oldu¹⁰. Hiz Osman'ın ticari felsefesi; dürüstlük, adalet, kanaat, insanları sevmeye ve insanlara yardımcı olma üzerine kuruluydu. Genç yaşta Hiz. Osman Mekkelilerin iltifatını kazanmasını bilmiş; Kureyşliler arasında hem ticari

⁴ İbn Sad, *Tabakatü'l-Kübra*, Daru Sadr, Beyrut 1325, C.III, s. 53

⁵ Hasan İbrahim ,a.g.e., C.I, s. 323; Mahmut Şakir, *Dört Halife*, İstanbul 1994, s. 305

⁶ Şakir, a.g.e, s. 305; Hayati Ülkü, *Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi*, C.II, s. 52; Mahmut Şakir, *İslam Tarihi*, İstanbul 1995, C. III, s. 111

⁷ Şakir, *Dört Halife*, s.305

⁸ Said Havva, *El-esas fis sünne*, Aksa Yayınları, İstanbul 1999 C.V, s. 387

⁹ Mahmut Şakir, a.g.e, s.305

¹⁰ Ahmet Ağrakça, *Hiz. Osman*, Beyan Yayınları, İstanbul 1995, s. 8

başarısından hem de asil bir aileden gelmesinden dolayı itibar kazanmıştır. Hz. Osman, “Ebu Abdillah” ve “Ebu Amr” ile künyelenir. Ebu Amr künyesi en meşhurdur¹¹. Hz. Osman’ın cahiliyette künyesi Ebu Amr idi. Müslüman olunca Peygamberimizin kızı Rukiyye’ yi aldı. Ondan bir oğlu oldu adını Abdullah koydu. Bundan sonra Ebu Abdullah künyesiyle de anılır oldu¹². Bu sebepten Hz. Osman’a kah Ebu Abdullah kah Ebu Amr derlerdi. Oğlu Abdullah h. 4. senede horozdan gözüne aldığı darbeye hastalanmış ve daha sonra vefat etmiştir.¹³

3-Müslüman Oluşu

Hz. Osman, Hz.Ebu Bekir gibi cahiliyye döneminde de içki içmedi.¹⁴ Üçüncü halife Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir’in gayret ve çalışmaları sonucu İslam’a girmişti.¹⁵ Başka bir rivayete göre, Talha bin Ubeydullah ile müşterek bir ticaret için gittiği Şam’dan geri dönüyordu. Seyahati esnasında hafif uyuklamak gibi bir haldayken, Hz. Muhammed’in Mekke’de insanlara Allah tarafından elçi olarak gönderildiğine dair bir nida işitti. Daha sonra Mekke’ye gelip İslam’a girdi¹⁶. Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ali, Zeyd b. Harise’den sonra müslüman olmuştu¹⁷. Müslüman olduğunda otuz dört yaşındaydı¹⁸. Zengin ve cömert olan Hz. Osman’ın müslüman oluşu peygamberimizi ve müslümanları çok mutlu etmişti. Hz Osman, hayatı boyunca mal varlığı ile peygamberimizin ve müslümanların hizmetinde olmuştur. Zengin olması hasebiyle hem Mekke döneminde hem de Medine döneminde müslümanların maddi yönünü güçlendirmiş olmakla beraber askeri, siyasi ve ticari alandaki başarılarının artmasını bir ölçüde sağlamıştır. Hz. Osman’ın İslam’ı kabul etmesi olayı, Kureyş halkı arasında şok etkisi yarattı. Kureyşliler oldukça etkilendiler ve hayal kırıklığına uğradılar. Çünkü Hz. Osman Kureyşliler arasında sevilen ve sayılan biriydi.

Hz. Osman müslüman olunca, bir çok eziyete maruz kaldı. Bir gün amcası Hakem b. Ebü’l As’ Onu , urganla bağladı ve “sen atalarının dinini bırakır da sonradan çıkma bir dine özenirsin, öyle mi? Vallahi, tuttuğun bu dini bırakıncaya kadar seni

¹¹ İbn Hişam, *Siret-i İbn-i Hişam*, Mısır 1932, C.I, s. 333

¹² Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Rüstem et- Taberi, *Tarihu’l Umem ve’l Mlük*, Mısır-1937, C.III, s. 164; Subhi Mahmasini, *Dört Halifenin Kültürü*, İstanbul 1994, s.48

¹³ İbn Sad, a.g.e, C.III, s.54

¹⁴ Adil Akkoyunlu, *Hz. Osman*, Mektup Yayınları, İstanbul-1994,s. 9

¹⁵ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İrfan Yayınları, İstanbul-1995, C. I, s. 9; Hişam, a.g.e, C.I, s. 333; Mehmed Cemal , *Hz. Muhammed*, Beyan Yayınları, İstanbul-1994, s. 52

¹⁶ Şakir, *İslam Tarihi*, C.III, S.114; Yusuf V andehlevi, *Hayattüs Sahabe*, Divan Yayınları, İstanbul 1991, C.I, s. 67

¹⁷ Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyuti, *Tarihul Hütafa*, Eser Neşriyat, İstanbul, s. 113

¹⁸ Akkoyunlu, a.g.e, s. 10

çözmeyeceğim”, dedi. Hz. Osman “Vallahi, ben ne onu bırakırım ne de ondan ayrılırım” diye karşılık verince amcası, Hz. Osman’ı bırakmak zorunda kalmıştı.¹⁹

B- Hz. OSMAN’IN HALİFELİĞİ VE DÖNEMİNDEKİ FETİHLER

1-Halifeliği

Hicri yirmüçüncü yılın zilhicce ayında Muğire İbn Şu’be’nin Ebu Lü’lü adındaki Mecüsi kölesi, Hz. Ömer’i hançerle şehid etmişti. Hz. Ömer, hayatında kendisinden sonra halife olacak kişi üzerinde epey düşünmüş ve bu işi yüklenecek şahsı bir türlü tespit edememişti. Bu vecihle, Ömer hilafet problemini çözmek için Şura’ya oluşturmuştu. Bu karar ansızın verilmiş bir karar değildi. Kaynaklar, onun bu konuda uzunca düşündüğüne, halef tayin edip etmeme konusunda tereddüt ettiğine, yaralandıktan sonra sahabenin ısrarı üzerine şura tayinine karar verdiğine işaret ediyor²⁰. Hz. Ömer, emirlik için genel bir seçime gitmenin, karışıklıklar doğurabileceğini düşünüyordu.²¹ Hz. Ömer halifelik yükünün mesuliyetini öldükten sonra taşımamak, seçeceği kimseden sorumlu olmamak için bu işi “cennetle müjdelenen on kişiden” hayatta kalan altı kişiye havale etmişti.

Şûra ilkesini kararlaştırmasının önemli sebepleri vardı. Hz. Ömer, altı kişiyi seçti, çünkü dediği gibi onlar “insanların reis ve komutanları”ydılar ve hilafet onların dışında bir kimseye geçmezdi. Ali, Beni Haşim’in büyüğü Osman da Beni Ümeyye’nin büyüğü, Talha ise Beni Teym’in büyüğü, Zubeyr Beni Esad’ın büyüğü, Sa’d b. Ebi Vakkas ve Abdurrahman b. Avf, Beni Zuhre’nin iki reisi olup ve hepsinin yardım ve destekçileri vardı²².

Hz. Ömer, müslümanlara devlet başkanı tayininde yeni bir yöntem göstermişti. Abdurrahman b. Avf’ın başkan olduğu heyette seçilmemek ve gözlemci sıfatıyla rey vermekle görevlendirilen Abdullah b. Ömer de vardı²³. Hz. Ömer, bu altı kişiye kendi aralarından halifeyi seçmeleri için üç günlük bir süre tanıdı²⁴.

Hz. Abdurrahman, Hz. Talha, Hz. Zubeyr ve Sa’d halife olmak istemediklerini söyleyerek adaylıktan çekildiler. Sadece Hz. Osman ve Hz. Ali aday olarak

¹⁹ Mehmet Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Şamil Yayınları, İstanbul 1981, C.I, s. 167; Kandehlevi, a.g.e, C. I, s. 255.

²⁰ Aziz Duri, *İlk Dönem İslam Tarihi*, Endülüs Yayınlar, İstanbul 1991, s. 92.

²¹ Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara-1993, s. 370.

²² Aziz Duri, a.g.e, s.92-93

²³ Ahmet Cevdet Paşa, *Kıssa-ı Enbiya, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, İstanbul 1985, C.II, s.260; Sabri Hızmet, *İslam Tarihi*, Bizim Büro Basımevi, Ankara-1999, s. 47

²⁴ M. Beşir Eryer soy, *İslam Devlet Yapısı*, Hısar Yayınları, İstanbul 1997, s.111

kalmışlardı²⁵. Hz. Abdurrahman, üç gün boyunca bir çok kimse ile görüşüp reylerini sormuştur. Hatta Medine'ye bu üç gün zarfında girip çıkan kervancılara bile danışarak, kimin halife seçilmesini arzuladıklarını öğrenmeye çalışmıştır²⁶.

Seçim esnasında Hz. Ali ve Hz. Osman taraftarı arasında bölünme emareleri zuhur etmişti. Ammar b. Yasir kalkarak, Hz. Abdurrahman'a hitaben : "insanların ihtilafa düşmemesini istiyorsan, Ali'ye biat et" dedi. Mikdad b. Esved: Ammar doğru söylüyor, Ali'ye biat edersen, gönül rızasıyla kabul ederiz" dedi. Bunun üzerine Ammar b. Yasir, İbn Ebi Serhi " Sen ne zaman müslümanların hayrına çalıştın ki" diye uyardı.²⁷ Hz. Abdurrahman'ın bugünkü şekliyle kamuoyu yoklamasını andıran çalışması neticesinde ümmetin meylinin Hz. Osman'a doğru olduğu kanaatine vardı²⁸.

Seyf b. Ömer, Amir eş- Şabi'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Şura meclisi üyeleri h. 24 yılı Muharrem ayının üçüncü günün ikindi vaktinde, Hz. Osman'ın halifelğine karar vermişti. O esnada Suheyb'in müezzini ezan okudu, insanlar ezanla ikamet arasında toplandılar, Hz. Osman da öne geçip onlara ikindi namazını kaldırmıştı²⁹. Umumi biat da ikinci gün mescidde tamamlandı.³⁰ Hz. Osman halife olduğu zaman, hicri takvime göre 70 yaşında, miladi takvimine göre ise 68 yaşında idi.³¹ Yaşının ilerlemiş olması sebebiyle devleti yönetmesi ve memurlarının icraatlarını takip etmesi hususunda zorlanacağı bir gerçektir.

Bazı kaynaklara göre heyet üyeleri, aralarından en zayıfını; Hz. Muhammed'in damadı ve ilk müslümanlardan olan "Hz. Osman"ı seçtiler³². Hz. Osman'ın seçiminde islamı kabul edenlerin ilki oluşu, kabilevi vs. çeşitli faktörler rol oynamıştı. Bu konuda kişisel bir görüş belirtmek yerine, çağdaş araştırmacıların da ifade ettiği sebepleri zikretmekle yetineceğiz. Kaynaklar Abdurrahman'ın, Allah'ın kitabı ve peygamberin sünnetine uyma yanında ilk iki halifenin sünnetine uymayı da seçimin şartlarından saydığını vurguluyordu. Ali, bu son şart konusunda olumlu net bir cevap vermeyip seleflerinin sünnetine uyma konusunda kendisinin de ictihad edeceğini söylerken,

²⁵ Yılmaz Boyunağa, **Hz. Peygamber ve İlk Müslümanlar**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1985, s. 323; Süleyman Ed-Demirci, **İslam'da Devlet Başkanlığı**, Beyan Yayınları, İstanbul-1996, s. 295

²⁶ Hüseyin Yılmaz, **İttihad-İslam ve Hilafet**, İstanbul 1990, s. 69

²⁷ Hasan İbrahim, **a.g.e**, C. I, s. 327-328

²⁸ Yılmaz, **a.g.e**, s. 69

²⁹ İzzeddin Ebil Hasan Ali b. Muhammed b. Abdul Kerim el-Cezeri İbn Esir, **İslam Tarihi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1991, C.III, s. 70-76; İbn Kesir, **a.g.e**, C. VII, s. 238-241

³⁰ Muhammed Ac'ullah el-arabi, **İslam'da Yönetim Sistemi**, Ser. Yayınları, İstanbul-1991, s.104;

Yusuf A. Mustafa, **İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet**, İz Yayıncılık İstanbul-1990, s. 155

³¹ Ebu'l Hasan an-Nedvi, **Hz. Ali el-Murtaza**, İstanbul 1999, s.152; Çağatay, **İslam Tarihi**, s. 373

³² M.G.S.Hodgson, **İslamın Serüveni**, (Çev: Kurul), İz Yayıncılık İstanbul-1993, C. I, s. 153

Osman bu konuda tereddüt etmeden söz verdi.³³ Halifelğe Affan oğlu Hz. Osman'ın seçilmesinin onun yaşı ve üstün meziyetleri,³⁴ peygambere yakınlığı ve en evvel biat edenlerden olması³⁵ ve o zaman ki islam toplumundaki itibarı dikkate alınırsa, tamamen yerinde ve haklı olduğu anlaşılır³⁶.

Ayrıca Ömer'in sert ve keskin mizacı müslümanlarda Osman gibi hoşgörü, yumuşaklık timsali bir kişinin yönetimine ilgi ve eğilim uyandırmıştı. Bu nedenle Ömer'in mizacına çok yakın olan Ali'nin hilafetine rağbet edilmedi³⁷. Bununla beraber Hz. Osman ne dinamizm ne karakter ve ne de şahsi prestij bakımından Hz. Ali'den daha fazla parlak değildi. Peygamberin sağlığında hiçbir yüksek görev almadı. Ancak Habeşistan'a sığınan küçük bir grup müslüman'ın önderliğini yapmıştır. Hz. Osman'ın tayini, aralarında Beni Ümeyye kabilesinin de bulunduğu, Mekke aristokrasisinin kuvvetlenmesinin ve üstünlüğünün alametidir³⁸. Hz. Osman halife olunca, Emeviler başına üşüşüp, her biri bir memuriyet kapma yarışına girip; onun mülayimliğinden, mahcupluğundan, halim ve selimliğinden faydalanmak istediler. Onlara müsaade etmesi ise diğer kabile ve şu'belerin özellikle de Haşimiler'in rekabetini oluşturup neticede, bir fitneye sebep olacaktı.³⁹ Ayrıca Hz. Osman'ın halife seçilmesi müslümanları, Emeviler ve Haşimiler olarak ikiye bölmüştür.⁴⁰ Bu düşüncelerin temelinde Emevilerin cahiliyye devrindeki güçlü ve güzel günlerine kavuşma arzuları yatmaktadır.

Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ı halife seçerken; halkın Osman'a meylini göz önünde bulundurarak karar vermiştir. Bu da Benü Ümeyye'nin halk arasında yoğun bir propaganda yaptığını gösteriyor. Beni Ümeyye, Mekke'nin fethinden beri nüfuzlarını yeniden kazanmaya çalışıyorlardı. Bu alanda ilk iki halife zamanında çok başarılı oldular. Hem Ebu Bekir hem de Ömer zamanında Muaviye başta olmak üzere diğer Emevi fertleri, hassas görevlere ve valiliklere getirilmişlerdi. Hz. Ömer'in, önceki halife hayatta iken seçilmesine mukabil Hz. Osman, halife hayatta iken seçilmesi mümkün olduğu halde, Hz. Ömer'in isteği üzerine ölümünden sonra seçilmiştir⁴¹. Hz. Ömer'in bu

³³ Aziz Duri, a.g.e, s. 94; Ethem Ruhi Fıçlalı, *İmam Ali*, T.D.V.Y, Ankara-1998, s. 57

³⁴ Philip K. Hitti, *İslam Tarihi*, (Çev: Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul-1989, C. I, s.275; Bahriye Üçok, *Emeviler ve Abbasiler Tarihi*, M.E.Y, Ankara-1983, s.1

³⁵ R. Montron, *İslamın Yayılış Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara-1982, s. 97; Muhammed Mescid-i Camii, *Ehl-i Sünnet ve Şiada Siyasi Düşüncenin Temelleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s. 82

³⁶ en-Nedvi, a.g.e, s. 149

³⁷ Ahmet Çelebi, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul 1997, s. 58

³⁸ Montron, a.g.e, s.97

³⁹ Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, Doğan Güneş yayınları, İstanbul 1971, s. 313-314

⁴⁰ Hasar İbrahim, a.g.e, C. I, s. 321

⁴¹ Mehmet Ali Kapat, *İslamın İlk Döneminde Beylik ve Şeyhan Sistemi*, İstanbul-1998, s. 55

uygulamasını, seçilecek halifenin sorumluluğunu başkalarına atılmaktan başka bir şey değildir.

Hiz. Osman, halife olduktan sonra yaptığı ilk konuşmasında “ İnsanları doğruluğa, çalışmaya ve kötülüklerden uzak bulunmaya çağırır”. Bu konuşma siyasi olmaktan ziyade dini bir nasihat idi. Sanki Hiz. Osman, takip edeceği siyaseti belirtmek istemiyor ve kendisini belli bir programla bağlamak istemiyordu⁴². Konuşması ve ilerde yapacağı icraatlar uzun vadede Hiz.Osman’ın siyasi kudreti ve gelecekte vukubulacak olaylara karşı tedbir alıp, isabetli görüşler veremeyeceği şeklinde yorumlanabilir.

2-Hiz. Osman Devrindeki Fetihler

Hiz. Ömer’in halifeligi döneminde başlamış olan fetihler yayıldı, gelişti ve ilerledi. Çünkü fethedilen bölgelerin genel valileri ve İslam ordularının komutanları çoğunlukla emevi soyundan olup; bunların da Hiz. Osman ile yakın akrabalık ve siyasi ilişkileri vardı.Hiz.Osman akrabalarını ve Emevileri önemli vazifelere yani devletin kilit noktalarına getirerek başarı elde etmeyi hedefliyordu ki kısa vadede bunu gerçekleştirdi.Ama önemli olan bu başarıyı devletin her alanında gösterip; başarı çizgisini her zaman yükselterek devamını sağlamaktır.

Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer’in halifelik yıllarında Şam, Mısır, İran ve Irak fethedilmişti. Bu toprakların muhafazası yanında, hem yeni fetihler, hem de bu kadar geniş bir memleketin idaresi için sağlam bir idare sisteminin bulunması gerekiyordu. Hiz. Ömer kendinden sonraki halifeye böyle sağlam bir idari sistem bırakmıştır. Bu sebeple, Hiz. Osman fetih hareketlerine Hiz. Ömer’in bıraktığı yerden devam etmiştir⁴³.

Hiz. Osman zamanında islam toprakları, büyük bir hızla ve kısa bir sürede genişledi.Hiz. Osman’ın bir ordusu Avrupa da, İspanya’ya girerken, diğer taraftan başka bir ordusu Çin’e girmiştir. Her iki uç arasında Çin’den İspanya’ya kadar üç kıtaya uzanan sınırlar, İslam devletini oluşturuyordu⁴⁴. Hiz. Osman döneminde yapılan akınlar ve fetihler çeşitli yönlerde devam ederken,bu arada köyden şehirlere göç eden kabile mensuplarının sayıca artmasına mukabil elde edilen ganimetler azalma sinyalleri vermiştir⁴⁵. Hiz. Osman’ın hilafetinde Kuzey Afrika’nın bir bölümü, Horasan’ın tamamı Kıbrıs ve daha başka yerler de fethedildi⁴⁶. Ayrıca Endülüs’ün fethedilme kararı, Hiz.

⁴² Ziya Kazıcı, İslam Müesseseleri Tarihi, Kayıhan Yayınları, İstanbul 1991, s. 36.

⁴³ İsmail Mutlu, Dört Halife Devri, Mutlu Yayıncılık, İstanbul-1998, s. 378

⁴⁴ Hamidullah, İslam Müesseselerine Giriş Beyan Yayınları, İstanbul-1992,s. 138-139; Şakir, Dört Halife s. 331

⁴⁵ Hod. ... s. 153

⁴⁶ İrfan Aygün-İrfan Aygün Söylentiz, İdeolojik Tarih Çalışmaları, Ankara 1999, s. 141

~~Osman zamanında çıkmasına rağmen, Emeviler zamanında gerçekleşmiştir. Bu da Hz. Osman'ın fetihler konusunda stratejik yönden ileri görüşlülüğüne işaret eder.~~

Hz. Osman devri fetihlerinin karakteristiği, selefleri olan Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'den farklıdır. Şöyle ki, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer devirlerindeki askeri hareket, ya komşu arap ülkelerine ya da yine komşu olan Bizans ve Sasani devletlerinin topraklarına yönelikti. Buralar Arabistan'a yakın yerlerden olup; askeri hareket fazla masraflı ve sorunlu olmuyordu. Üstelik söz konusu yerler dünyanın en eski medeniyetlerinin beşiği durumundaydı. Zengin mümbit topraklardan olup aynı zamanda medeni ve müreffeh bir yaşantının sürdürüldüğü yerlerdi. Buna karşılık Hz. Osman zamanında başkentten çok uzakta olan yerlere sefere çıkıldığından, askeri hareket çok masraflı ve sıkıntılı olmasının yanında bu ülkeler fakir olduklarından devlet hazinesine önemli bir katkı sağlamadığı gibi, gaziler de ganimetlerle ceplerini dolduramıyordu. Bunlara ek olarak devlet, fethedilen ülkelere yardım etmek; imar ve iskan, eğitim ve ilim hizmetleri götürmek durumunda kalıyordu. Beytülmalden harcamalar yaptığında da idari, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaşılıyordu. Halife, Hz. Ömer zamanında halka bağlanan maaşları kesmek durumunda kaldı, birçok insan bu durumdan etkilendi ve devlete karşı tavır aldı.; halk arasında maddi sıkıntı ve ekonomik bunalım baş gösterdi. Zaten Hz. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru fütihat durma noktasına gelmişti⁴⁷. Önceleri gelir kaynağı olan fetihler, masraf kapısı olunca mali durumu zayıflayan devletin uzak bölgelerde idari ve siyasi inisiyatifi de zaafa uğraması sebebiyle halkın ve idarecilerin ma'duriyeti itaatsızlığa dönüşmeye başladı denebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ OSMAN DÖNEMİNDEKİ FAALİYETLER

A-Hz. OSMAN'IN SOSYAL FAALİYETLERİ VE SİYASİ OLAYLAR

Üçüncü halife Hz. Osman, genişleyen fetihler sonucu çeşitli inanç ve kültürlere mensup insan kitlelerinin idaresi, eğitim ve öğretimi, güvenliğinin sağlanması gibi alanlarda önemli kararlar almış ancak bir kısmını gerçekleştirebilmiştir.

1-Kur'an-ı Kerim'in Çoğaltılması

Hz. Osman'ın Kur'an'ı toplaması ve çoğaltması, İslami birliği gerçekleştirmenin gerektirdiği önemli dini-siyasi bir adımdır. Kur'an'ın toplanması, ikinci bir açıdan Kur'an'ın nüfuzuna ve anti merkezi yönelişe bir sınır koymaktır. İşte Hz. Osman'a karşı çıkarılan gürültünün sırrı budur. Bunun en iyi kanıtı da kimsenin Osman'ı tahrifle suçlamamış olmasıdır. Kur'an'ın toplanması olayı ve açığa çıkardığı gürültü, kabilevi eğilim ile İslami hilafet politikasının aralarındaki çatışmaya mükemmel bir örnek teşkil etmektedir.⁴⁸

Huzeyfe, Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethine katılmıştı. Savaşa katılanlar arasında Şamlılar ve Iraklılar da vardı. Kıraat, yani okuyuş farklılığı yüzünden bunlar arasında geçen ihtilafın şiddeti Huzeyf'eyi dehşete düşürdü. Döner dönmez hemen halife Hz. Osman'a koştu. "Yahudi ve Hıristiyanların kitapları hakkında düşükleri ihtilaf gibi bir ihtilafa düşmeden ümmet-i Muhammed'in arasında baş gösteren bu kıraat ihtilafını önle," diye teklif ve ricada bulundu⁴⁹. Hz. Osman bu ihtilafı berteraf etmek için bir kurul oluşturur ve kurul üyelerini de tecrubeli, ehliyetli ve mahir kişilerden seçmişti.

Hz. Hafsa'daki mushaftan ve hazırlanan Hz. Osman mushafından başka halkın elinde ne kadar mushaf ve sahife varsa toplatılarak yok edildi⁵⁰. Fakat Osman'ın mushafı Küfe'ye gönderilince ibn Mes'ud kendi tertibinden ve okuyuşundan vaz geçmediğinden, bir müddet onun mushafı, ona bağlı olan Küfelilerin elinde kaldı. İki sene sonra ibn Mes'ud ve Ubey vefat ettiler ve kıraat ilmindeki reislik Sabit'in oğlu

⁴⁸ Duri, a.g.e, s. 99-100

⁴⁹ İsmet Ersöz, Kur'an Tarihi, Ravza Yayınları, İstanbul 1996, s.112

⁵⁰ İsmet Ersöz, İsmailullah, İslam'da Devlet İdaresi, Nur Yayınları, Arkar-1979, s. 50; Beyunaga, s. 328

Zeyd'te kaldı. Daha sonra İbn Mes'ud'un mushafı ve diğer sahife ve mushaflar terk edildi ve unutuldu⁵¹. İşte bu suretle hafızlar arasındaki fikir değişiklikleri ortadan kalkmıştır. Fakat İbn Mes'ud'un halk arasındaki şöhretinden dolayı, onun tertibi ortadan kalktığı için bazılarının canı sıkılmış, onlar da Hz. Osman'ın aleyhine dönmüşlerdir. Hz. Osman, Hz. Ömer'in kızı Hafsa'dan aldığı K. Kerim'i Zeyd b. Sabit başkanlığındaki kurul önünde ve onların nezareti altında, bir tek harfi veya noktayı değiştirmeksizin Kureyş lehçesiyle yazdı⁵².

Zamanın yüksek entellektüel standartını karşılamak amacıyla, Hz. Osman yedi nüshanın teker teker baştan sona mescid-i Nebevi'de okunmasını emretti. Böylece, kimsenin zihninde-Kur'an'da bir değişikliğe yol açtığı şeklinde-en küçük bir şüphe kırıntısının kalmamasını hedefliyordu⁵³. Çünkü en ufak bir ihtilaf, hafızlar arasında fikir değişikliği ve müslümanların bölünmesi ile beraber büyük bir fitneye zemin hazırlayacaktı.

Hz. Osman, Hz. Hafsa'dan getirttiği mushafı çoğaltma işi bittikten sonra geri iade etmişti. Mervan b. Hakem bu mushafı Hz. Hafsa'dan istediye de Hz. Hafsa, ölünceye kadar onu Mervan'a vermedi. Fakat Hz. Hafsa vefat edip defnedildikten sonra Mervan, Hz. Hafsa'nın erkek kardeşi Abdullah İbn Ömer'e adam göndererek o mushafı getirtti ve yakarak imha ettirdi.⁵⁴ Böylece müslümanlar arasında doğabilecek ikinci bir fitne ve ihtilaf önlenmiş oldu.

Hz. Osman Zeyd İbn Sabit'e, Medine'de bırakılan mushafı okutmasını emretti. Diğer taraftan da Mekke'ye, Abdullah İbn es-Saib'i; Şam'a Muğire İbn Şihab'ı; Küfeye Ebu Abdurrahman es-Sülemi'yi; Basra'ya da Amir İbn Abdi'l Kays'ı gönderdi. Bu insanlar, adı geçen şehirlere hem mushafları götürdüler, hem de oradaki müslümanlara bu mushaflardan Kur'an öğrettiler.⁵⁵ Hz. Osman tarafından vilayet merkezlerine gönderilen nüshalar, asırların geçmesiyle kayboldu. Halen onlardan bir tanesi İstanbul'da Topkapı Müzesinde; bir diğer nakış nüshası Taşkent'te mevcuttur⁵⁶.

Hz. Osman'ın Kur'an-ı Kerim'i çoğaltarak, bütün İslam ülkelerinin baş şehirlerinden her birine resmi olarak birer nüsha göndermesi ve bir okuma tarzı

⁵¹ Cevdet Paşa, a.g.e, C. II, s.295

⁵² Ahmet Emin, *Fecrul İslam*, Beyrut-1995, s. 195; Üçok, a.g.e, s.7; Boyunağa, a.g.e, s. 328

⁵³ Muhammed Hamidullah, *İslam'ın Doğuşu*, Beyan Yayınları, İstanbul 1997, s.15

⁵⁴ Ersöz, a.g.e, s.123

⁵⁵ Ahmed b. Ebi Yakup b. Cafer b. Vehb b. Vazih el- Katip el-Ya'kubi, *Tarihul Ya'kubi*, Necef-1358, C. II, s. 170; Ersöz, a.g.e, s. 127

⁵⁶ Hamidullah, *İslam'a Giriş*, Beyan Yayınları, İst.-1994, s. 42

belirlenmesi, haiifeliğinin en önemli hizmeti ve başarısıdır denilebilir. Çünkü bu faaliyet farklı okuyuş, yorum ve hüküm ihtilaflarına engel olmuş; Kur'an öğretiminde birlikteliği sağlamıştır.

1-Mescidi Nebevi'nin Genişletilmesi

Hz. Ömer zamanında yapılan ilave ile Mescid-i Haram bir müddet ihtiyaca cevap verdi ise de sonradan Hz. Osman'ın hilafeti devrinde yine mescid-i Haram cemaati alamaz hale gelmişti. Bu sebeple Hz. Osman mescidi genişletmeye karar verdi. Bazıları civarındaki evlerini satmak istemediler. Fakat o gereken temsili yapmak için civarındaki evleri yıktırıldığında bir kısım sahabe onun bu hareketinden sızlandılar. Bunun üzerine onları çağırarak: "Benim yumuşaklığım size cesaret verdi. Halbuki bundan önce Hz. Ömer'e uydum, buna sızlandınız." dedi. Sonra Hz. Osman buna karşı gelenleri hapsettirdi. Nihayet Abdullah b. Halid b. Useyd araya girip hapisten çıkarılmalarını sağladı⁵⁷.

Bu genişletme yapılırken yeniden inşa edilen mescidin duvarlarında yeni malzeme kullanılmış ve Batnu Mahle'den kireç getirilmişti. Duvarların örülmesinde kerpiç, hurma lifleri ve nakışlı taşlar kullanılmış ve mescidin orta direkleri de aynı şekilde nakışlı taşlardan örülmüştü. Direklerde kullanılan taşların içi oyulmuş aralarına eritilmiş kurşun dökülerek birbirine iyice kaynaştırılmıştır.⁵⁸

Mescidi genişletme faaliyeti de insanları iklim şartlarına göre korumak, mescidde alınan kararlara ve yapılan ilmi ve siyasi konuşmalara herkesin katılımını sağlamak bakımından önem arz etmektedir.

Hz. Osman 647 yılında Mekke'de Mescid-i Haram çevresindeki evlerden bir çoğunu yıktırarak genişletti ve güzelleştirdi⁵⁹. Mescidin tamiri ve tezyini hicri 29 yılında gerçekleştirildi⁶⁰. Hz. Osman, mescit yapımında kullandığı kireç ve nakışlı taşlar sebebiyle eleştirilmiştir. Sahabe, mescidin peygamberimiz zamanında nasıl inşa edilmişse o şekilde inşa edilmesini istemişlerdir. Hz. Osman eleştirenlere şöyle cevap verdi: "Siz çok konuşmaya başladınız. Ben Resülullah'ın "Her kim Allah'ın rızasını

⁵⁷ Ebu Velid Muhammed el-Ezraki, *Kabe ve Mekke Tarihi*, (Çev: Vehbi Yavuz), Çağrı Yay., İstanbul 1980, s. 357; İbn Esir, a.g.e, C. II, s.244; İbn Kesir, a.g.e, C.VII, s. 165; es-Sıvriti, a.g.e, s. 145

⁵⁸ Ağrakça, a.g.e, s. 60; Nedvi, a.g.e, s. 156

⁵⁹ Çağatay, a.g.e, s. 375; Yakbi, a.g.e, C.II, s. 164

⁶⁰ Yakubi, a.g.e, C. II, s. 166; Cevdet Paşa, a.g.e, C.II, s.235

kastederek bir mescit yaparsa, Cenab-ı Hak da ona cennette onun gibi bir ev bina eder".⁶¹ buyurduğunu işittim diyerek onları susturmaya çalıştı.

Hz. Osman, fakir fukara, muhtaç olanlara, yolculara ve Peygamber mescidinde itikafa girenlere aş evleri yaptırarak hiç yerden kalkmayan sofralar kurdurtmuştu⁶². H. 29.senesinde Hz. Osman hacca gittiğinde Mina'da kendisi için çadır kuruldu. Resülullah bu geleneği kaldırmıştı. Halk "Osman bu cahiliyye âdetini yeniden icat etti" diyerek rahatsızlıklarını dile getirdiler. Hz. Osman bununla da kalmayıp, Resülullah'ın seferi olarak iki rekat kıldığı farz namazları dört rekat olarak kılmıştı. Başta Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf ve Abdullah bin Mes'ud olmak üzere önde gelen sahabeler onun bu hareketini doğru bulmadılar. Hz. Osman, bununla ilgili olarak Müslümanlara hitaben; "Ey Müslümanlar, ben Mekke'den evliyim. Resülullah'ın; "Bir yerden evlenen (seferi olarak değil) orada ikamet eden kimse gibi namaz kılsın"⁶³ buyurduğunu işittim dedi ise de, Hz Abdurrahman buna itiraz etti. Mekke'den evli olmakla seferi olmaktan çıkmayacağını söyledi. Hz. Osman Mekke'den evlendiği için Mina'da dört rek'at mukim namazı kıldı. Bu icihad daha önceki halifelerin aksine yapılmıştı.⁶⁴ Hz. Peygamber, Hz. Ebu Bekir ve Ömer Mekke'ye geldiklerinde misafir sayıldıklarından dört rekat farz namazları kısaltarak iki rak'at kılarlardı. Hz. Osman da , o seneye kadar öyle kılmışken, H. 29. senesinde dört rek'at olarak kılmıştır.Hz. Osman, hilafetinin ilk senesinde Avf'ın oğlu Abdurrahman'ı hac emiri yapıp göndermişti. Ondan sonra hep kendisi gidip gelmiştir⁶⁵.

Üçüncü halife Hz. Osman'ın ibadet konusundaki içtihatlarından bir tanesi de şudur: Hz. Peygamber, Hz Ebu Bekir ve Hz. Ömer zamanlarında cuma günü imam minbere çıktıktan sonra müezzin ezan okurdu. Şimdiki gibi evvelce minarelerde okunan ezan okunmazdı. İlk ezan Hz. Osman zamanında ilave edildi⁶⁶. "Evin dışında olan şeylerin zekatını toplamak kolaydır. Koyun, deve, maden vb. gibi mallar, kolayca tespit edilir ve zekatı alınır ve bu kolaydır. Fakat zekat memurlarının, her Müslüman'ın evinde ne kadar para olduğunun bilme imkanı yoktur. Bunun için bu zekat çeşitlerini birbirinden ayırmak lazımdır." Bunun üzerine Hz. Osman, Müslümanların bizim bugün anladığımız zekatı, bundan böyle, hükümete direkt olarak vermeye mecbur

⁶¹ Buhari, Sahihi, "sakıt" 65

⁶² Akkoyunlu, a.g.e, s. 70

⁶³ Ahmed b. Hanbel, Müsnedi, C. I, s. 62 (443); Taberi, a.g.e, C.III, s. 150

⁶⁴ Muhammed Rıza, Osman b. Affan, Beyrut-1997,s. 73

⁶⁵ Cevdet Paşa, a.g.e, C. I, s. 283

⁶⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., C. I., s. 286

olmadıklarını ve bunu bizzat kendileri, fakirlere dağıtabileceklerine dair bir emir veriyor. İşte bu tarihten itibaren, bu şekilde verilen zekata zekat denmiş ve diğerlerine zekat değil, vergi, gümrük denmiştir⁶⁷. Hz. Osman dini icthadlarda bulunduğu zaman Ali b. Ebi Talib, Abdullah b. Mes'ud, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa, Ebu Derda, Abdullah b. Avra gibi zatlarla istişare ederdi.⁶⁸ Hz. Osman'ın hizmetlerinden bir tanesi de Medine'de muhakeme salonu olarak bir "Daru'l-Kaza" (Adliye Sarayı) bina ettirmesidir.

Sahabenin bazıları onun artık uzun zamandan beri uygulanan sabit usuller içeren ibadet tarzında yaptığı ufak tefek düzenlemelerden şikayet etmişlerdi.

2-Siyasi Olaylar

İslam toplumu Hz. Peygamber ve ilk iki halife dönemindeki safiyetini kaybetmeye yani eski zühde ve tevekkül toplumu olmaktan çıkıp, siyasi ihtilafla parçalanma ve dünyevileşme emareleri göstermeye başlamıştı.

Hz. Osman döneminde savaşlardaki başarılarından ve fetihlerin çokluğundan dolayı servet, akın edip geliyordu. Her taraf bolluk ve huzur içinde idi. Arabistan çöllerinde yaşayan müslümanlar ilk defa bolluğu, güveni, refahı ve zevku safa vasıtalarını tanıyorlardı. Fakat bütün bunlar, insana tesir etmeyecek şeyler değildi. İnsanın duygularına ve huylarına, bunların etki yapması da kaçınılmazdı.

Hz. Osman her ne kadar önceki halifeler döneminde örneğine rastlanmayan herhangi bir iş yapmadı ise de, çevre, toplum ve şartlar , önceki gibi değildi. Şartlar ve çevre tamamen değişmişti. Hz. Osman'ın önünde, kendisinden önce gelmiş Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer örnekleri vardı. Önceki tecrübeleri ile birlikte, içinde yetişip büyüdüğü, geliştiği, devlet idaresi eğitim gördüğü çevre, onun asıl güç kaynağı idi. Fakat bütün problemler içinde, karşılaştığı en büyük problem şudur: O, kendi yeteneklerine göre hareket etmek istiyordu ve Hz. Peygamber döneminde, Hz. Ebu Bekir ve Hz Ömer dönemlerinde uygulanan bir örnek vardıysa da, onları uygulamak istediği zaman ve çevre değişmişti. Aynı insanlar da kalmamış, çevre tamamen değişmişti⁶⁹.

⁶⁷ Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, s. 139-140

⁶⁸ Yakub, a.g.e., C.II, 177

⁶⁹ En-Nedvi, a.g.e., s 158-159

Ridde savaşlarından hemen sonra Arapların faaliyetleri dış genişlemeye yöneldi ve fetih dalgası ona bağlı olarak da zafer, fedakarlık ve ganimetler Osman hilafetinin ilk altı yılı geçinceye kadar Arapları meşgul etti. Fetih dalgası doğal sınırlarına ulaşarak kuzeyde dağlarda, doğuda Asya ovalarında, batıda Kuzey Afrika'da durdu. Osman'ın ilk altı yılı nispi bir sakinlik dönemi idi. İlgisi bu dönemde iç duruma yöneldi⁷⁰.

İslam vilayetlerinde Hz. Osman'a kızan ve ona kin besleyen küskünlerin yanında iki halk tabakası daha vardı: Bu tabakalardan biri, büyük servet sahibi olan aristokratlar tabakası; diğeri de fakirlik ve yoksulluktan bunalmış bulunan savaşanlar tabakası idi. Birinci tabakayı ortaya çıkaran bizzat Hz. Osman olmuştur. Hz. Osman, Kureys'in ileri gelenlerine Irak, Suriye ve Mısır gibi yeni fetholunan bölgelere gitmeye izin vermiş, onların mülk edinmelerine ve köşkler yaptırmalarına müsaade etmişti. Muhacirler ve Ensar'ın ileri gelenleri, Hicaz'dan uzak olan bölgelere giderek buralarda etraflarında dini bir aristokrat zümre meydana getirmişlerdi. Bunlardan her grup, çevresinde toplandığı sahabenin halife olmasını temenni etmeye başlamıştı⁷¹.

En büyük problem veya imtihan şu idi: Hz. Osman'ın içinde bulunduğu dönemde, insanların halifeye güvenmesi gereği vardı. Bazen de devletin gücünün hissedilmesi gerekiyordu, o da olmuyordu. Bu bakımdan, güven duyulması gerektiği halde güven elde edemeyen ve güçlü olması gerektiği yerde gücü olmayan bir devlet, tenkitten, itirazlardan, ihtilaftan ve çözülmekten asla kurtulamazdı.

İran ve Bizans'ın yaşayışı, müslümanlara tesir etmişti. Bilhassa Suriye'nin fethinden sonra Bizans ve Roma'nın sefiş hayatı Şam'da görülmeye başlandı⁷². Yeni fethedilen şehirlerde ve Medine'de ilkel ve göçebe insan anlayışı buralara hakim olmuştu. Ayrıca dışarıdan gelip bu şehirlere yerleşen insanların mensup oldukları din ve medeniyetlerin çeşitliliği sebebiyle buralarda kozmopolit topluluklar oluşmuştu. İnsanlar birbirlerine farklı bakmaya başladılar⁷³.

Emevilerin, savaşlar sonunda ummadıkları zenginliklere sahip olmaları, bundan da pek çok gurur duymaları ve Kureys'ten olmayanları aşağı görmeleri, İslam'ın unuttuğu eski kabilecilik duygularını yeniden alevlendirdi⁷⁴. Çok sürmeden, bağımsızlıklarını kaybettiklerinin farkına varmaları ve bunun garnizon şehirlerdeki

⁷⁰ Duri, a.g.e., s. 95

⁷¹ Hasan İbrahim, a.g.e., c.II, s.30

⁷² Mustafa Necati Bursalı, Hz. Osman, Çelik Yayınları, İstanbul 1992, s. 180

⁷³ Sakir Dört Halife s. 338

doğal olmayan yaşam şartları ile birleşmeleri, kabîyeler arasında gittikçe şiddetlenen bir kırgınlık hissini doğurdu. Bu kırgınlık hissi, kendi fetihlerinin Mekkelilerce sömürülmesiyle daha da arttı. Mekkelî tüccarlar Irak, Suriye ve Mısır'ın ticareti ile açılan göz kamaştırıcı manzarayı görmekte hiç de yavaş davranmadılar. Onlar hali hazırda garnizonların ihtiyaçlarını temin etmekte aktif rol oynuyorlardı. Bölgesel üreticiler ve tüccarlar ile ortaklıklar kurmuşlardı. Ve özellikle devlet gelirinin beşte birinin Medine'ye gönderilmesinde ve muhteşem değiş tokuş işlemlerinde oldukça faal idiler. Mevali ve köleler tarafından çalıştırılan çok büyük ticari kuruluşlar kuruyorlardı. Medine'de de, muhteşem zenginlik ve başarı ile elde edilen ilk tatminden sonra, devletin ekonomik sömürgeciliğine ve üçüncü halife Osman zamanında Mekkelilerin politik kontrolünün resmen onaylamasına karşı büyüyen bir kırgınlık gelişmiştir⁷⁵. Siyasi hakimiyet, makam ve servet ihtirası Müslüman kesimleri karşı karşıya getirmişti⁷⁶.

Hz. Osman devri ne acıdır ki; gaileler ve problemlerle başlamıştır. Bey'at işi biter bitmez yeni devlet başkanına acı bir haber ve zor bir mesele arz edildi. Hürmüzan'ın Ubeydullah ibn Ömer tarafından öldürülmesi.

Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah, babasının katil zanlısı Hürmüzan'ı öldürmüştü. Hz. Osman bunun üzerine Ubeydullah'ı, huzuruna alarak onu öldürmeyip; malından diyet vermeyi uygun görmüş. Böylece Hz. Osman ilk fitneyi dengeli bir davranışla ortadan kaldırmıştı⁷⁷. Hz. Osman, halifeliğinin ilk işi olarak Ubeydullah'ı affederek göstermesi, O'na karşı bazılarında bir güvensizlik meydana getirmiştir. Onun hilafetine karşı olanlar, Ubeydullah'a kisas yapmamasını örnek göstererek, hilafetine, Kur'an'ın koyduğu sınırları iptal etmekle başladığını ileri sürmüşlerdir.⁷⁸ Hz. Osman bu uygulamasıyla Ubeydullah'ı ve ailesini fazla mağdur etmemekle beraber bir denge sağlamaya çalışmıştır.

Ubeydullah'a verilen cezaya çok kızanlardan Hz. Ali, Ubeydullah'a dönerek "Ey fasık! eğer bir gün elime imkan geçerse Hürmüzan'a karşılık olarak seni öldüreceğim" dedi⁷⁹. Burada Hz. Ali hukuk açısından meseleye yaklaşmış, katil kim olursa olsun, cezalandırılması gerektiğini savunmuştur. Bazı tarihçiler Hz. Osman devrindeki fitnelerin bütün sorumluluğunu Abdullah İbn Sebe'ye yüklerken, kimileri onu da sebeplerden biri olarak sayarlar.

⁷⁵ Hamilton A.R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Endülüs Yay. İstanbul 1991, s. 19

⁷⁶ Hizmetli, a.g.e., s. 489

⁷⁷ Mu'ik, a.g.e., s. 37

⁷⁸ Cani Hüseyin, *El-Fitne ve-Kübra*, Kahire, 1902, C I, s. 175; İbnil Arabî, a.g.e., s. 107

⁷⁹ Mu'ik, a.g.e., s. 37

Abdullah ibn Sebe ve yandaşları, insanların ileri gelenlerine yazdıkları mektuplarda halifeye ve emirlerine ayıp ve kusur isnad ediyorlardı. Böylece Abdullah ibn Sebe başkanlığındaki büyük fitneyi hazırlıyorlardı. Medine halkına çok sayıda mektup ulaştı. Mektupları Hz. Osman'a getirerek aynı mektuplardan kendisine de gelip gelmediğini sordular. Hz. Osman: "Bana iyi haberden başka bir şey gelmedi" dedi. Tuzaklarının daha iyi sonuca ulaşabilmesi için Yahudilerden (fitnecilerden) her grup bir başka sahabeyi destekler görünüyordu⁸⁰. Abdullah ibn Sebe'nin Basra'ya geldiğini Kaysoğullarından Hukeym b. Cebele'nin de desteğiyle sapık fikirlerini yayıp fitne faaliyetlerini devam ettirdiği söylenmektedir⁸¹. Abdullah ibn Sebe, Hicaz, Basra, Küfe, Şam ve Mısır'da halkın inançlarıyla oynuyor, onları dönemin hükümetine karşı kışkırtıyordu. Bir nevi provakatörlük yapıyordu⁸².

Hz. Osman zamanında çıkan ve onun feci şekilde öldürülmesiyle biten fitne, toplum vicdanın kabul edemeyeceği ve benimsemeyeceği sahneler içermektedir. Bunun sorumluluğunu sahabeden hiç kimsenin, ne Ali'nin, ne Zübeyr'in, ne Talha'nın, ne Ammar bin Yasir'in, hatta rivayetin fitne sırasındaki "yanlış hareket" edenler biçiminde sunduğu Muhammed b. Ebi Bekir ve Muhammed b. Huzeyfe'nin yüklenmesi mümkün değildir. Toplum vicdanı, bunu kabul edemezdi. Aksi halde, "Selefi salihinin eser ve siretinden bir şey kalmazdı" Öyleyse rivayet, Medine'de ortaya çıkan "Suikastçı Yahudi" şahsiyeti icat etmekle, toplum vicdanının sorumluluğunu azaltmıştır görüşünde haklılık vardır⁸³.

⁸⁰ Abdurrahman Meydani, *Tarih Boyunca Yahudi Oyunları*, Şule Yay. İstanbul 1996, s.172-174

⁸¹ Musatafa Gönül, *Hz. Ali Dönemi Ve İç Siyaset*, İnsan Yay; İstanbul 1998, s. 29

⁸² İbid. a.g.e., s. 110

⁸³ İbrahim Nedat Abd Cabiri, *İstisna Siyasal Akıl*, İstanbul 1997, s. 431

B- HZ. OSMAN'IN DEVLET YÖNETİMİ VE TAYİN ETTİĞİ VALİLER

1-Devlet Yönetimi

Hz. Osman, halife olması sebebiyle irad ettiği hutbede, siyaset ve devlet idaresi ile ilgili olarak bir şey söylememiş, halka sadece dini nasihatlerde bulunmuştu. Hz. Osman'ın siyasi yönü zayıf olmakla beraber herhangi bir tecrübesi de yoktu. Hz. Osman takva yönü ağır basan bir zattı. Aynı zamanda cahiliyeden beri ticaretle meşgul olup idari tecrübesi hemen hemen yoktu.⁸⁴ Fakat Hz. Ebu Bekir'in ve Hz. Ömer'in halifeliği döneminde onlara katiplik yaptığı ve zaman zaman siyasi olaylara müdahale ettiği ve müşavere edilenlerin başında geldiği bir gerçektir. Bu yönüyle kısmen de olsa yöneticilik yönü mevcuttur. Hatta bir seferinde Hz Muhammed'e naiblik bile yapmıştır. Hz. Osman, karakter itibariyle yumuşak huylu bir zat olup; sertlikten hoşlanmazdı. Hatta suçluluğu ortaya çıkmış kimselere bile yumuşak davranır, onları affetmeyi tercih ederdi. O yüzden, kanun korkusu zayıflamış, vazifesini su istimal edenlere menfaatini kollayanlara fırsat doğmuştu.

Hz. Osman, idareye geçer geçmez bir takım yeni tedbirler aldı. Valilere, komutanlara, vergi memurlarına, halkına hitaben mektuplar yazdı. Memurlarını iyiliği emir ve kötülükten nehye, gayri müslim vatandaşlara karşı şefkatli davranmaya, vergiyi adalet ve hakkaniyetle almaya teşvik etmiştir. Vergi memurlarına şu şekilde nasihat edip: "Muhakkak Allah mahlukatı hak ile yarattı. O haktan başkasını kabul etmez, gerektiği kadar alın ve gereken yere verin. Aman ha! Emaneti iyi koruyunuz emaneti ehlerinden çekip alanların ilki siz olmayınız. Yoksa sizden sonrakilerin yapacaklarına da ortak olursunuz. Ahitlerinize bağlı kalmaya da dikkat ediniz, yetime ve anlaşmalı olanlara zulmetmeyiniz. Allah, zulmedenlerin hasmıdır⁸⁵ demiştir.

Hz. Osman, sınırlarda görevli komutanlara da şu mektubu gönderdi: "Sizlere selam olsun! sizler müslümanların hamisisiniz. Hz. Ömer'in komutanlarla olan münasebetlerini bilmeyen yoktur. Onun bütün davranışları herkesin gözü önünde

⁸⁴ Hasan İbrahim, a.g.e, C.I, s. 329-434; Zekerriya Kitapçı, Yeni İslam Tarihi ve Türkler, Damla C.İcei Yayıncılık Konya 1995, s. 237

⁸⁵ Fırat İbrahim, a.g.e, C. I, s. 330

cereyan ederdi. Bu düzeni bozmaya veya değiştirmeye kalkmayın.⁸⁶ Hz. Osman görevine başladığı andan itibaren yeni tayin ettiği valilerine mektuplar yazarak fetihlere devam edilmesini istemiştir.⁸⁷

Hz. Osman genelde sahabenin görüşünü aldıktan sonra icraatlarına başladı. Özellikle fetih gibi önemli kararlar istişare edilmeden alınmazdı. Buna rağmen, Hz. Osman'ın yumuşak huylu olması, halkın kendisinden yüz almasına sebep oldu. Ondan çok şey istediler. Bunların başında yöneticilerin görevden alınması geliyordu. Bu sebeptendir ki, Küfe valiliğinden Müğire b. Şube'yi alarak yerine Sa'd b. Ebi Vakkas'ı tayin etmiştir. Sonra onu da vazifesinden alarak yerine Said Bin El-As'ı tayin edip, sonra onu da azlederek Ebu Musa El-Eş'ari'yi vali olarak atamıştır. Musa El-Eş'ari Basra valisiyken onu oradan alarak yerine Abdullah Bin Amir Bin Kurayz'ı tayin etti. Amr b. As'ı Mısır valiliğinden alarak yerine Abdullah bin Sa'd Bin Ebi Serh'i getirdi.⁸⁸ Böylece halifenin atamaları kadar görevden alma kararları da halkta huzursuzluklara, fitnecilerin faaliyete geçmesine zemin hazırlamış oldu.

Kendisinden önceki halifeler gibi Hz. Osman, fethedilen toprakların değişik bölgelerine İslam kurallarını izah eden bir çok emirname göndermiştir.⁸⁹ Hz. Osman görevi üstlenir üstlenmez, toplumda zenginlik görüntüleri oluşmaya başladı. "Bin dinara At, deve bin dinara, tek hurma ağacı bin dinara satıldı."⁹⁰ Hz. Osman halifeliğinde haraçların artması ve her taraftan ganimet mallarının gelmesi üzerine yeni hazineler yaptırmak zorunda kalmıştır. Bir kişiye, yüz bin kese emrediyordu. Her kesede tam dört bin (dirhem) vardı.⁹¹ Hz. Osman cömert olduğundan halifeliği boyunca kendi malını cömertçe dağıttığı gibi devletin gelirlerini de cömertçe harcamıştır.

Hz. Osman'ın halifeliğinden itibaren, toprağın idaresinin kontrolü bir çok müşkilat doğurduğundan müslüman yöneticiler, halife ve valilerde, görevlerin bir kısmının bizzat halka bırakılmasının iyi olacağı fikri hakim oldu. Çünkü o zamana kadar Arabistan dışında topraklara malik olmak hakkına sahip değillerdi. Böylece onlara taşrada, çiftçi iyi seçilirse, toprak verildiğinde bir taşla iki kuş vurulabilirdi. Gerçekten bu yolla arazi sahipleri sınıfı yaratıldı. Bu seçilenler arasında Hz. Osman'ın da mensup olduğu özellikle Emevi ailesinin mensupları bulunuyordu. Öte yandan yeni

⁸⁶ Yıldız, a.g.e., C. II, s. 195-196

⁸⁷ İbrahim Sarıçam, Emevi Haşimi İlişkileri, T.D.V.Y, Ankara 1997, s. 88

⁸⁸ Şakir, Dört Halife, s. 335

⁸⁹ Komisyon, Siret Ansiklopedisi, C. IV, s. 102

⁹⁰ İbn Kuteybe, El-İmame Ve's Siyase, Mısır 1969, C. I, s. 27

⁹¹ Yıldız, a.g.e., s. 362

sahiplerin toprağın verimi ve emniyetini daha iyi koruyacakları tahmin ediliyordu. Emeviler lehindeki bu eylem, mensuplarını ve taraflarını valiliklere getiren Hz. Osman'ın politikasını belki yakınlarının teşviki ile tamamlıyordu.⁹²

Müslümanlar, fethettikleri topraklarda sadece askeri otoritenin sağlanması ve vergilerin düzenli bir şekilde toplanması ile ilgileniyorlardı. Bu nedenle toprakların işletilmesi yine yerli halka bırakıldı. Bu dönemde vali veya vilayetin genel idareciliği ile ordunun başkomutanlığını bir arada yürütüyordu. Hatta bazen o imamlık ve kadılık görevlerine de bakardı.⁹³ Fakat halife tarafından ayrı kadı, haraç amili ve imamın tayin edilmesi de olağan durumlardandı.

Fetihlerin geçici olarak durması, bir yandan kısmetine düşeni almayanlarda burukluk doğuruyor, öte yandan bir kısım müslümanlar da yerleştikleri bölgelerde oynayacakları rolü idrak etmelerini ortaya çıkartıyordu. Bununla beraber merkezi idareye karşı eyaletlerdeki kutuplaşmalar kendini gösterdi.⁹⁴

Son olarak bazı garnizon kasabaları Hz. Ömer'in kurmuş olduğu ama Hz. Osman döneminde zayıf noktaları ortaya çıkan mali sistemden şikayetçi oldular. Kendi bölgelerinin gelir kaynaklarının doğrudan kendilerine tahsis edileceği yerde, fey' (yani devlet malı) kabul edilerek Medine'den (akraba kayırcılığının izleri bütünüyle kaybolmaksızın) kontrol edilmesi hoşlarına gitmedi.⁹⁵

Hoşnutsuzluklar, fırsat düştükçe bir eyalet hazinesinin yağma edilmesi ve bilhassa bu hazinelerin fazlalarını baş şehre gönderilmelerine karşı protestolar şeklinde kendini hissettiriyordu.⁹⁶

Halife Ömer, İslam davası uğruna savaşanlar için, din değiştirme ve hizmet önceliğine göre düzenlenmiş bir maaş sistemi oluşturdu. Bu uygulama yönetici elitin birleşikliğini güçlendirdi ya da en azından servet sahibi olmuş üyeleri ile daha yoksul insanlar arasında ilk zamanlardan itibaren gerilim belirtileri oluşturdu. Toplumdaki huzursuzluk ve sınıflaşmanın bir başka şekli de Peygamberin ilk yoldaşları sahabe, daha sonra din değiştirip güç sahibi olanları küçümsediler. Bu türden gerilimler üçüncü halife Hz. Osman zamanında su yüzüne çıktı.⁹⁷

⁹² Montran, a.g.e, s.94

⁹³ A.Halik Bakır, Hz. Ali Dönemi, Mehter Yayınları, Ankara 1995, s.54

⁹⁴ Montran, a.g.e., s.97

⁹⁵ Hudgson, a.g.e., C.1, s.155

⁹⁶ Neşet Çağatay, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, TTK., Ankara-1992, s. 57

⁹⁷ Albert Hourani, Arab Halkları Tarihi Üstisir Yayınları, İstanbul 1997, s.48

Atiyye'nin dağıtım düzeni „eşitliğe değil”üstün tutmaga” dayanıyordu.İnsanların ata konusunda Hz.Peygamber'e yakınlık ve İslam'a girişte önceliğe göre sıralanmasının, servetin belli toplulukların ellerinde yayılmasına yol açması kaçınılmazdı⁹⁸. Atiyyelerin Hz.Osman tarafından akrabalarına bolca dağıtılması yanında, daha sonraları örneklerini sıkça göreceğimiz,muhalif olanların maaşlarının kesilmesi uygulamasına da gidilmiştir.Nitekim bu dönemde sahabeden Abdullah bin Mes'ud'un maaşı kesilmiş,Hz.Aişe'nin de maaşı azaltılmıştır.İbn Mes'ud, Hz.Osman ile Kur'an'ın toplanması hususundaki anlaşmazlığından sonra idareye cephe almış ,dövülmesi ise onu ölene kadar Hz.Osman'a muhalif kılmıştır. ⁹⁹

Hz.Osman'ın en çok tenkit edilen uygulaması,bazı makamlara bazı yakınlarını getirmesiydi.Bunun yanı sıra,bazı sahabeye karşı davranışları ile mali meselelerle ilgili konularda iki selefenden ayrı bir yol tutması da tenkit edilmiştir.¹⁰⁰ Hz Osman göreve başlayınca, katipliğine Mervan bin el-Hakem'i getirdi.Mervan, amcasının oğlu ve sır katibi idi.Hacipliğine mevlası Humran'ı getirdi. Sahib-i Şurta olarak Ubeydullah binKunfuz'u,Beytulmal'den sorumlu olarak da Abdullah b. Erkem'i getirdi.¹⁰¹ Halkın en fazla itirazına sebep olan mevzu ise „Mervan ibn-i Hakem gibi birisinin halifenin katipliği makamına getirilmiş olması idi. Hz.Osman'ın yumuşaklığından ve şefkatinden istifade eden Mervan, devlet işlerini keyfi bir şekilde idare etmeye başlamıştı.Devleti adeta bu zat yönetmekteydi.Bu hususta İbn-i Sad şu tespitte bulunmaktadır: İnsanlar,Mervan'ı kendisine yaklaştırdığından ve O'na itaat ettiğiinden dolayı, Osman'a kızıyorlar ve Hz.Osman'a isnad edilen bir çok şeyin ,Hz Osman'ın emretmediğine ve bu yapılanların ancak Mervan'ın görüşü olduğuna inanıyorlardı.¹⁰² Mervan bin Hakem, Hz.Osman'ın kızıyla evlendi. Bu yakınlığa dayanarak Afrika seferinin ganimetinin 1/5 ini kendine aldı.¹⁰³

Müezzinlere ilk olarak aylık tahsis eden ve mescidtte maksüre yapan Hz.Osman'dır.¹⁰⁴ Halkın refah seviyesini ve devletin gelirlerini yükseltmek maksadıyla Hz. Osman birçok tedbire başvurmuştur. Hz. Osman zamanında bütün Arabistan'da tarım oldukça gelişmiş, Arabistan'ın kuru bölgeleri, emek sarf edilerek sulak ve

⁹⁸ Cabiri ,a.g.e. s.357

⁹⁹ Ya'kubi, a.g.e, C.II ,s.170

¹⁰⁰ Nevin A.Mustafa, a.g.e, s.156

¹⁰¹ İbni Abderrabbih, el-İkdul Ferit, (A. Emin), Kahire 1984, C.IV, s.284-285; .Hitti, a.g.e., C.I, s.270

¹⁰² Akbulut ,a.g.e., s.165; İb. Sad a.g.e., C.V, s.36

¹⁰³ Ya'kubi, a.g.e., C.II s.166

¹⁰⁴ Cevdet Paşa ,a.g.e., C.II s.35

bereketli yerler haline getirilmiştir. Nakliyat işlerinde ve ticarete büyük kolaylıklar sağlandığından, bu gibi işler de daha gelişmiştir. Hz. Osman kuyular açıp, bağlar, bahçeler kurmuş olup, sular akıtarak toprakları verimli hale getirmiştir. Hz. Osman, halifeliğinde herkese bir iş sahası açıp, Medine’de tarla sürmeyen ve bağ yetiştirmeyen kimse kalmamıştı.¹⁰⁵ Bu hizmetler karşılığında ticaret son derece canlanmış, şehirler büyümüştür.

Hz. Osman, Abdullah b. Ömer’e kadılık teklifinde bulunduğu halde onun affını istediği, neden kabul etmediği sorulunca da Hz. Ömer’in zor durumda kaldığı zaman Peygamber’e ,Peygamber bu zorluğu gideremezse Cebrail’e müracaat ettiğini, oysa kendisinin böyle bir şansının bulunmadığını söylediği rivayet edilmektedir.¹⁰⁶

Hz. Osman siyasi yönden karanlıklarla dolu bir zamanda vazife yaptığı için adli, idare ve mahkeme usulu açısından zamanında reform sayılacak herhangi bir teşebbüste bulunamamıştır. Zamanında mahkemelerde cereyan eden usul, Hz. Ömer zamanındaki devamından başka bir şey değildir. Hz. Osman, başkent Medine’de kaza fonksiyonu ifa ederken, Zeyd b. Sabit’i de kadı tayin etmişti. Hz. Osman mahkemede jüri usulünü hatırlatır bir şekilde davaları bizzat kendisi çözümleyip, bu tür konularda kendisine yardımcı olmak için Ali b. Ebi Talib, Talha, Zübeyr, Abdurrahman gibi kişileri de jüri üyeleri arasına almıştı. Hz. Osman, Hz. Ömer’in katli ile ilgili davaya bizzat kendisi bakmış ve içki, hırsızlık, alış-veriş gibi davalara da bakıyordu. Hz. Osman şahsiyetli bir halife olarak İslam kanunlarını tatbik ettiriyor ve onlara kendi aleyhine bile olsa harfiyyen riayet ediyordu. Hz. Osman, Hz. Ömer gibi hac mevsimlerinde Mekke’de bir temyiz mahkemesi kurarak taşra hakimlerinin verdikleri kararlara itiraz varsa onları temyiz gayesiyle gözden geçiriyordu. Hz. Osman Medine’de Muhakeme salonu olarak Dar’ul Kaza (Adliye Sarayı) isminde bir bina inşa ettirmişti.¹⁰⁷

Hz. Osman hükümet memurları ve ordusu için yeni bir nizam kabul etmiş ve mülki idareyi askeri idareden ayırmıştı. Ondan evvel iki vazife bir şahıs tarafından görülüyordu.¹⁰⁸ Hz. Osman devrinde devlet hazinesi ,dünyanın en zengin hazinesi idi. Bunun için Hz. Osman, memurların maaşına 100 dirhem zam yapmıştı.¹⁰⁹ Ramazan gecelerinde müslümanlara verilen bir dirhemi arttırmıştı.¹¹⁰

¹⁰⁵ Boyunağa, a.g.e., s.327

¹⁰⁶ Ali Abdurrazak , İslam’da İktidarın Temelleri, Birleşik Yayınları, İstanbul 1995, s. 58

¹⁰⁷ Fahrettin Atter, İslam Adliye Teşkilatı, D.İ.B.Y. Ankara 1991, s.80

¹⁰⁸ Ö.Rıza Doğrul, Şahin İslam, Maarif Yayınları, İstanbul 1997, s.41

¹⁰⁹ Doğrul, a.g.e., s.44

¹¹⁰ İhsan Şirvanlı, İslam’da İktidarın Temelleri, Birleşik Yayınları, İstanbul 1995, s.100

Hız. Osman devrinde eski idari taksimat üzerinde bazı değişiklikler de yapıldığı göze çarpmaktadır. Daha önceleri üç vali ile idare edilen Mısır, iki valisi bulunan Şam ve iki vali idaresindeki Yemen birer idarecinin sorumluluğuna bırakıldı. Ayrıca bu halife devrinde Azerbaycan, Ermenistan ve Kıbrıs gibi bölgeler, İslam devleti topraklarına ilhak edilerek bunlardan Kıbrıs, Şam valisi Muaviye'ye bağlanırken, Azerbaycan ve Ermenistan da Eş'as b.Kays'a verilmiştir.¹¹¹ Bu arada İran ve Horasan vilayetleri de Basra bölgesine bağlanırken; Azerbaycan ve Ermenistan da Küfe bölgesine verilmiştir.

Hız. Ömer'den her yönüyle bütünlük arz eden bir toplumu devr alan Hız. Osman idaresinin sonlarına doğru kendisine bağlı bir cemaatten ve yardımcılarından bahsederken fiili bölünmüşlüğü kabul ediyordu. İşte bu dönemin Emevi saltanatına bir zemin oluşturması bakımından rolü büyüktür. Çünkü bu dönem, Kureyş'e dayalı idari ve siyasi bir yapıdan, daha da özele giderek hanedan karakterli siyasi bir yapının hazırlanmasını sağlamıştır.¹¹² Hız. Osman, devlet kademelerine Beni Ümeyye soyundan olanları tayin etmekle, cahiliyye dönemindeki kabilecilik ruhunun yeniden canlanmasını arzu etmiş değildir. Bilakis Hız. Osman, hısım ve akrabalarını devletin üst kademelerine getirmekle, devlet işlerinin daha iyi yürütülmesini sağlamak istemiştir.¹¹³ Ancak durum, Hız. Osman'ın iyi niyetinin dışına çıkarılmış olup saltanat için kullanılmıştır

Hız. Osman şura üyeleri tarafından halife seçildikten sonra, Ümeyyeoğullarının başı Ebu Süfyan'ın yeni Halife'ye hitaben söylemiş olduğu şu sözü dikkat çekicidir: "Ey Ümeyyeoğulları! Hilafet sırasıyla Teym ve Adıyy ailelerine geçince, onu istemeye başladım. Şimdi o elinize geçti, onu top oynarcasına birinizden diğerine devrediniz..."¹¹⁴

Hız. Osman'ın akrabalarını bu şekilde devlet kademelerine yerleştirmesinde yegane emir sahibi olan kendi payının yanında Ebu Süfyan gibi Ümeyyeoğullarının önde gelenlerinin de yönlendirmelerinin rolü olduğuna işaret edilir. Bu tayinler Hız. Peygamber (sav) 'in ashabı tarafından hiç hoş karşılanmadı. Çünkü daha Hız. Peygamber'in sahabesi hayatta iken, kimi kılıç zoruyla müslüman olmuş, kimisi

¹¹¹ Bakır, a.g.e., s.54

¹¹² Aycan, a.g.e., s.113

¹¹³ Mevlüt Koyuncu, "Emevîler Döneminde Saray Hizmetçileri", İstanbul Yayınları, İst-1997, s.51

¹¹⁴ Bakır, a.g.e., s.24

idam edilmekten kurtarılmış, kimisi de münafıklıktan ilahi damga yemiş bu kimseilerin tayini Mühacir'i ve Ensar'ı çok üzmüştür.¹¹⁵

Ebu Süfyan başkanlığındaki Ümeyye ailesi İslamiyetin doğuşu ile, eski siyasi ve askeri saygınlığını nisbeten kaybetse de ilk üç halifeden gördükleri müsamaha ve itibar sayesinde çok güçlü bir duruma geldiler. Hz. Osman döneminde İslam devletinin hemen hemen bir çok vilayeti onların elinde idi. Ümeyyeoğulları Hz. Osman döneminde halifenin müsamahalı davranışlarından yararlanarak İslam toplumunun aristokrat tabakası haline gelmişlerdir. Hz. Osman'ın halifeliği, Emevileri şımartıp; vilayetlerde ve Medine'de hiç kimse onlara karışmıyordu. Deyin yerindeyse dönemi çeteleri olmuşlar ve kendi istedikleri gibi davranıyor, menfaatlerine göre hareket edip insanları tahkir ediyorlardı. Emeviler, öteden beri emellerini gerçekleştirebilmiş olmanın sevinç çılgınlıklarıyla her yeri inletmişlerdi. Hz. Osman son derece yumuşak ve azminde pek gevşekti. Ümeyyeoğulları onu avuçlarının içine almış, tıpkı bir elbise gibi sırtlarına geçirmiş ve böylece bu elbiseyi gelecekte kendi içlerinden bir başkasına aktarabilmek için gerekli zemini hazırlamışlardı.

Tarihçiler kargaşanın yoğunlaşmasını Hz. Osman'ın yumuşak mizaçlı bir kimse olmasına bağlarlar; oysa kimi tavırları, mesela çekilmesi teklifine karşı çıkışı ve ölümü göğüslemedeki tavrı bu varsayımın çelişmektedir. Onun bir devleti yönetebilmek için gerekli tecrübeyi kazanmadığı, zira daha önce hiç hükümet görevlerinde bulunmadığı da teyid edilmektedir.¹¹⁶ Onun idari tecrübesizliğine, ilerlemiş yaşı da eklenince yönetim boşluğunun doğması kaçınılmaz olmuş, Hz. Osman'ın zaaflarından kabilesi Beni Ümeyye yararlanmıştır..

Hz. Osman, Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in politikalarını takip etmeye çalışmış; ama daha az oranda başarı sağlayarak, Hz. Osman döneminde "Emevi" halifeliğine ait denebilecek kurallar, emareler ortaya çıkmıştı.¹¹⁷ Bu gibi davranışlar halifeyi Medine'deki Ensar aileleri arasında sevilmeyen bir kişi durumuna getirmiştir.

Halife, haris bir takım akrabalarının talep ve isteklerine mukavemet edemeyecek kadar zayıftı. Evvelce Hz. Peygamber'in vahiy katipliğini yapan, Kur'an'ı Kerim'in de bir ayetinde kendisine telmihte bulunduğu, Mekke'nin fethi esnasında Hz. Muhammed tarafından eman verilen biri olan Abdullah'ı, Hz. Osman Mısır idaresine memur

¹¹⁵ Aycan, a.g.e., s. 99-100

¹¹⁶ M.Holt-A.K.S.Lomton -B.Lewis, İslam Tarihi Kültür, ve Medeniyeti.(Çev: Komisyon) İstanbul 1977 s.82

¹¹⁷ Hodgson, a.g.e., C. s.15

etmişti.¹¹⁸ Ümeyyeoğullarına verilen bazı ihsanlardan örnek vermek gerekirse ,kendi damadı Abdullah bin Halid b. Üseyd'e, Mervan b. Hakem'e, Ebü Süfyan'a ve Hakem b. Ebi Serh'e Afrika humusunu tahsis edişini saymak mümkündür.¹¹⁹

Yönetimde Emevilik unsuruna ağırlık veren Hz.Osman ,Hz.Ebu Bekir ve Ömer'in yakınlarına idari makamlar vermemesini eleştirerek ,akrabalarını tutmakla övünmekteydi. Halbuki daha önceki iki halifenin sünnetine uyacağına dair Abdurrahman b.Avfa teminat vermesi üzerine halife seçilmişti. Belki Hz.Osman bir müslüman olarak,akrabalarına yapılması gereken ile ümmetin halifesi olarak yakınlarına memuriyet ikram etmesini karıştırıyordu.¹²⁰

Hz. Osman halife olunca, Hz.Ömer'in gözettiği kabileler arası denge politikasının aksine, yönetimde Emevilik unsuruna ağırlık verdi. Haşimilerin bu uygulamaya sempati ile baktıkları sanılmamalıdır. Bununla da yetinmeyen Hz. Osman, devlet yönetiminde kendine bağlılığı sağlamak ve huzuru korumak için Kureyş asabiyetini körüklemişti.¹²¹ Hükümetin zaafiyeti, Beni Haşim ile Ümeyyeoğulları arasındaki islamdan önceki eski düşmanlığın gündeme gelmesini sağlamıştır. Hz. Osman halife olduğu zaman, Ebu Süfyan'ın Hamza'nın kabrine gelerek ayağıyla tekmelediği ve "Ey Hamza bizimle uğrunda savaştığın şeye bugün biz sahip olduk, halbuki biz hilafete Teym ve Adiy'den daha layık idik." dediği belirtilir.¹²² Hz. Osman Beni Haşim'den ziyade Beni Ümeyye'ye güveniyor,onların sözüne itibar ediyor ve yeri geldiğinde bu kabileye karşı onları destekliyordu.¹²³ Halbuki Emevilerin, ilk müslüman savaşlarında hiçbir yardımları olmamıştı. Bu nedenledir ki, Ebu Bekir yönetimi eline aldığında bunlara görev vermez, kendisinden görev istediklerinde onlara" Öteki müslüman kardeşlerinizin savaş faziletleri düzeyine erişin de ondan sonra gelin"¹²⁴ dediği rivayet edilmektedir.

Hz. Osman'ın kendi kabilesine mensup kişileri eyaletlere vali olarak ataması, sahabenin oğullarının, Peygamberin karısı Ayşe'nin karşı çıkışına hem de Kufe ve Fustat'ta muhalefetin yükselmesine neden oldu, bazı aşiretler Mekkeliler'in hakimiyetine içerlediler.¹²⁵ Emevi ailesi mensuplarının aşırı davranışları, yetersiz

¹¹⁸ Hitti, a.g.e. C. I, s.270

¹¹⁹ İbn Kuteybe, a.g.e. , C.I. .s.169

¹²⁰ Akbulut, a.g.e., s.169; Emin ,a.g.e., s.254

¹²¹ Şibli, a.g.e., C.V s.281-282

¹²² Takıyyüddin el-Makrizi. **Emevi-Haşimi Çekişmesi**, Rehber Yayınları,Ankara 1993, s.57

¹²³ Sarıçam, a.g.e., s.?

¹²⁴ Sarıçam, a.g.e., s.?

¹²⁵ Sarıçam, a.g.e., s.?

idareleri sayesinde Ali, Talha ve Zübeyr gibi önde gelen kişileri, gayri memnunların başında getirmiş olup; Hz Osman'a ve mensup olduğu Emevi ailesine karşı bir isyan hareketini zaruri kılmıştı¹²⁶. Neticede siyasi, kültürel, sosyal nedenler ve yukarıdaki ifade ettiğimiz Emevi - Haşimi arasındaki siyasi rekabet isyanların başlamasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Muaviye'nin kullanmış olduğu : "Beni Haşim, Peygamber sebebiyle üstündür.Biz ise sayıca üstünüz."¹²⁷ İfadesi bizlere bu rekabet hakkında az da olsa ışık tutmaktadır. Burada Haşimilerin peygamberden dolayı kazandıkları saygınlığa dikkat çekmiş olup; sayı itibari ile de Emevilerin bir güç oldukları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bize gösteriyor ki hem Haşimilerce hem de Kureyş kabilesince sürekli olarak hilafet ile nübüvvet arasında bir ilişki kurulmaya çalışılmıştır.

Emevilerin kendilerini diğer kavimlerden her zaman için üstün görmeleri ve diktatörce davranışları, birçok Mekkelileri kızdırmış olmasından öteki İslam ümerasının, hususiyile Haşimoğullarının gönüllerini kırmış, canlarını sıkmış, her biri sürgün bir halde bir tarafa çekilmişti.¹²⁸ Hz.Osman'ı eleştirmenin asıl sebebi, sahabi, Bedir ehli, Rasulullah'ın dizi dibinde yetişip O'nun terbiyesinden geçmiş insanlar dururken Mekke fethinden sonra müslüman olanların işbaşına getirilmesidir.¹²⁹

Hz.Osman valilerin durumunu kendisine gelen şehir heyetlerinden halkın durumunu da valilerden sorarak genel durum hakkında bilgi edinmek hususunda Hz.Ömer'in siyasetini takip etmiştir. Ancak bu uygulama ,umduğunun aksine bir netice vermiştir. Çünkü valilere yaranmak için halife huzurunda onlar adına dalkavukluk edenler artık çoğalmıştı. Valilere düşmanlığı olanlar ise, bu uygulamayı valileri tenkit ve aşağılamak için fırsat bildiler. Valilerin bazıları da, halife yanında kendilerini övenleri mükaafatlandırıyordular.¹³⁰

Hz. Osman, idarecilerden umduğu iyi hareketleri göremeyince tahkikat yaptırır ve onları azlederdi. Hatta bu büyük halife, damadının Medine'deki tacirlerden zekat toplarken haksızlık yaptığını işitince onu hemen işten, akrabası olan Velid'i de Küfe valiliğinden azletmişti.¹³¹ Hz. Osman'ın sert muhalefet ve tenkitlere maruz kaldığını görüyoruz. O'nun bu konudaki tepkisi esasen doğrudan diyalog yönetimine dayanıyordu. Yöneltilen tenkitleri bizzat dinliyor ve cevaplandırıyor. Hz.Osman

¹²⁶ Hüseyin G.Yurdaydın , *İslam Tarihi Dersleri* , Ank.Ünv. İI. Fak. Yay., Ankara 1998, s.15

¹²⁷ Akbulut, a.g.e., s.165

¹²⁸ Cevdet Paşa. a.g.e., C.II, s.317-318

¹²⁹ M.İslamcılar, *İmamlar ve Sultanlar*, Denge Yayınları, İstanbul 1991, s 50

¹³⁰ Hasan, a.g.e., C.II, s.339

¹³¹ Ebu'n-Nücey, a.g.e., s.328-329

vilayetlerdeki şikayetlerin artması üzerine huzursuzluğun sebeplerini araştırmak için sorunlu vilayetlere müfettişler gönderdi. Muhammed b.Mesleme'yi Küfe'ye, Üsame b. Zeyd'i Basra'ya, Abdullah b. Ömer'i Şam'a ve Ammar b.Yasir'i de Mısır'a teftişe gönderdi.

Müfettişler geri döndüklerinde sadece Mısır'daki insanlar arasında huzursuzluğun olduğu tespit edilmişti. Mısır'ı teftiş eden Ammar b.Yasir,Hz. Osman'ı, valilerini gözetmediği ve de şımarttığı için suçlamıştı. Ammar'ın davranışına kızan Sad b. Ebi Vakkas da Ammar'ı fitne ve fesad çıkarmakla suçladı için, Ammar b. Yasir de Sad.b.Ebi Vakkas'ı fitne ehli olmakla vasıflandırdı.¹³² Müfettişlerin hazırladığı rapor şunu gösteriyordu:Sadece mektuplarla, durum kötü gösterilmeye çalışılarak halk yönetim aleyhine kışkırtılıyordu.Süni sorunları gündeme getirerek;toplumda huzursuzluk çıkartmak isteyen gizli bir elin organize ettiği bir grubun olduğu anlaşılmaktadır.Şikayetlerin artması üzerine Hz. Osman valileri; Muaviye,Abdullah b. Ebi Sa'd, Said b. As, Amr b. As ve Abdullah b. Amir'i istişare için yanına çağırdı. Onlar da vakit geçirmeden emre uyup Medine'ye geldiler.Hz.Osman valilerine, halkın kendisinin değil,valilerin azledilmesini istediğini açıkladı.Onlara halkın bu talebinin yerine getirilip getirilmemesini sordu. Bu hususta görüş bildirmelerini istedi.¹³³ Hz.Osman bu istişare sonucunda Abdullah b.Amir'in fikrini uygun bulup, valilerine halkı cihada sevk etmelerini emretti. Ayrıca bazılarına mal vererek gönüllerini kazanma yoluna gitti.¹³⁴

Hz Osman genelde meselelere tek taraflı bakma, kendinin tebaaya karşı olan görevlerini yerine getirip getirmediğini değil, ümmetin halifeye karşı itaat sorumluluğunu gündeme getirmekteydi. Bu zihniyetle, problemlere çözüm bulması da imkansızdı.Hz.Osman'a iletilen problemlerin ciddiye alınmaması, beraber çözümler üretilmemesi; kendi makamını koruma zihniyetini göstermesi gibi siyasi olayların, zincirlerin halkaları gibi arka arkaya patlak vermesini sağlamıştır. Bu toplantılardan çıkan önemli bir sonuç da şuydu: Valilerce ileri sürülen görüşlerin daha ziyade mevkilerini koruyabilme amacına yönelik olduğudur.

Hz.Osman'ın halifeliği döneminde icraatlarından memnun kalmayan sahabilerden bazılarının tutumlarının değerlendirilmesi hakkında bazı görüşleri aktarmayı uygun bulduk.

¹³² Akbulut, a.g.e, s.175

³³ Taberi, a.g.e., C.III, s.373

¹³⁴ İbn Kesir, a.g.e., C.II, s.274; Cevdet Paşa,a.g.e., C.II, s.329

1) *Abdurrahman b. Avf*: Hz. Osman'ın halife olmasını sağlayan Abdurrahman b. Avf, Ebu Zer'in Rebze'de ölmesi üzerine Hz. Ali ile Hz. Osman'ın tatbikatını tartışırken Ali, Abdurrahman'a: "Bu senin amelindir" eleştirisinde bulunmuştur. Buna Abdurrahman'ın cevabı şu oldu: "İstersen sen kılıcını al, ben de alayım, çünkü o bana verdiği sözden dönmüştür" Bu görüş Hz. Osman'ın halife olmasını sağlayan Abdurrahman b. Avf'in vicdan azabı çektiğini ortaya koymaktadır. Abdurrahman b. Avf halifeye o kadar darılmıştı ki hastalığı esnasında kendisine ziyarete gelen Hz. Osman ile konuşmamıştı. Hatta kendisinin cenaze namazını Hz. Osman'ın kaldırmamasını vasiyet etmişti.¹³⁵ Abdurrahman b. Avf toplumda mevcut siyasi, sosyal bunalımın sorumlusu olarak Hz. Osman'ı gördüğü için O'na karşı özellikle ömrünün son yıllarında şiddetli bir şekilde öfke beslediğini görüyoruz.

2) *Amr b. As* da Hz. Osman'ı Peygamberin minberinde Peygamberin sünnetini "tebdil ve tağyir" etmekle itham etmişti. Amr'ın bu tenkidine Hz. Osman çok sinirlenmişti. Amr b. As daha ileri giderek "Ey Osman, sen bu ümmetin boynuna bindin." uyarısında bulunmuştu. Halife, Amr'ın eleştirilerine karşı şu cevabı vermişti: "Seni görevden aldığım için böyle düşünüyorsun." Hz. Osman'ın bu bakış açısı gerçekleri görmesini engeller nitelikteydi.¹³⁶

3) *Abdullah İbn Mesud*: Hz. Osman'a karşı en sert eleştiri İbn Mes'ud tarafından gelmiştir. O, halifenin yönetimini beğenmemekte ve "Hz. Osman'ın kanı mutlaka helaldir." demektedir. Halife de O'nun Medine dışına çıkmasına izin vermemiştir. Hastalığı esnasında kendisine ziyarete gelen Hz. Osman'a Abdullah b. Mes'ud: "Allah'tan senden hakkımı almasını istiyorum." demiştir.¹³⁷

4) *Talha b. Übeydullah- Zübeyr b. Avvam*: Talha ve Zübeyr merkezde Osman'a ve Ümeyyeoğullarına karşı muhalefeti temsil eden semboller olarak belirmişti. Hz. Osman şehit edildiğinde Basra halkı Talha'nın, Küfe halkı da Zübeyr'in halife olmasını istemektedirler.¹³⁸

Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'nin halife olmasını istiyorlardı. Çünkü Zübeyr Irak valiliğinden, Talha ise Yemen valiliğine tayin edeceklerinden şüphe etmiyorlardı. Hilafet meselesi gibi devletin en üst merciine bile kendiliğinden talip

¹³⁵ Akbulut, a.g.e, s.174; Ahmed b. Yahyab. Cabir el-Belazuri, *Ensabül Eşraf*, (Tahk: M. Hamidullah), Mısır 1959, C. V, s. 57

¹³⁶ Akbulut, a.g.e, s. 175-176

¹³⁷ Taha Hüseyin, a.g.e., C.1, s. 171

¹³⁸ Cabiri, a.g.e., s. 378

olmayan büyük sahabilerin küçük memuriyet veya valilikler söz konusu olduğunda haset duygusuna kapılmaları ilgi çekicidir.

5) *Ammar b. Yasir*: Ammar b. Yasir'in Hz. Ömer den sonra halife seçiminde açıkça Hz. Ali'nin halife olmasını desteklediği bilinmektedir. Yani Ammar, Medine'de Hz. Osman'a karşı muhalefet kanadında yer alan bir sahabidir.¹³⁹ Medineli Müslümanlar bir keresinde şikayetlerini Ammar b. Yasir vasıtasıyla halifeye ulaştırdılar. Fakat Ammar'ın da sonu pek iç açıcı olmayıp, bayıltılıncaya kadar halifenin adamları tarafından dövülüp kapının önüne bırakılmıştı.¹⁴⁰ Filvaki Ammar b. Yasir Osman'ın halifeliği boyunca O'nu eleştirmiş ve isyancılara yardım etmiştir.

6) *Hz. Aişe ve Hz. Peygamberin Diğer Eşleri*: Toplumda Hz. Aişe'nin etkili olduğunu bilenler, O'nun adına mektuplar yazarak halkı Hz. Osman'a karşı kıskırtmışlardır. Çünkü Hz. Aişe, bu mektupların kendisine ait olmadığını açıklamıştır.¹⁴¹ Hz. Aişe, Hz. Osman'ın son yıllarında uyguladığı politikayı, Hz. Peygamberin sünnetinden sapma olarak görür. Yakubi, Hz. Osman ile Hz. Aişe arasındaki sürtüşmeyi, "Hz. Osman, Hz. Aişe'ye Hz. Ömer'in verdiği yıllık tahsisatı kesti ve Hz. Peygamberin diğer hanımlarıyla aynı seviyeye getirdi. Bu, Hz. Aişe'yi kızdırdı." şeklinde naklettiği bir rivayete dayandırmaktadır.

Hz. Osman'ın icraatından rahatsız olanların Hz. Aişe'ye başvurarak onunla istişare ettikleri bilinmektedir. Bu konudaki rivayetler Hz. Aişe'nin yönetime etki edebilecek bir konumda olduğunu açıkça göstermektedir. Mısırlılar, vali İbn Ebi Serh'in yaptıklarını şikayet için Hz. Aişe'nin yönetimde etkili olduğunu bildiklerinden O'nu da devreye sokarlar, O da bu konuda Hz. Osman'a eleştiriler yöneltir.¹⁴²

Hz. Aişe'nin, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde muhalefette bulunması halifenin işini zorlaştırıyordu. Hz. Aişe'nin, halkın içinde Hz. Osman'ı tenkit etmesi çok etkili olmuş ve Medine'deki muhalefet gün geçtikçe güçlenmiştir. Mısır, Küfe ve Basra eyaletle rinden gelen heyetlerin Medine'de tutunmalarında en önemli desteklerden biri de Hz. Aişe'den gelmiştir. Kardeşi Muhammed b. Ebi Bekir'in de içlerinde bulunduğu kuşatmalar Hz. Aişe'den tam destek almışlardır. Bunlara engel olması için, Hz. Aişe'yi devreye sokmak isteyen Emeviler, bunu başaramamışlardır. Sonunda Hz. Osman şehit edilmiştir. Olayın bu noktaya varacağını tahmin edemeyen Hz. Aişe, bu defa Hz.

¹³⁹ Taberi, a.g.e., C.IV, s.232

¹⁴⁰ Taha Hüseyin, a.g.e., C.I, s.171

¹⁴¹ Hamidullah, el-Vesâ'at's -Siyasiyye, Beyan Yay., İstanbul 1993, s.537-538

¹⁴² Rıza Savaş, Raşidun Devletleri Döneminde Kadın, Revza Yay., İstanbul 1996, s.199

Osman'ın mazlumeı katledildiğine hükmederek isyancılara karşı mücadele etmeyi karar vermişti.Hz.Aişe'nin Osman'ın sağlığında O'nu eleştirip, isyancılara destek vermesine karşın, vefatından hemen sonra halife hakkındaki fikirlerinin değişmesi ilgi çekicidir. Ancak Hz. Aişe, halifenin katlini değil de azlini istediği düşünülürse bu bir tenakuz değildir.

Hz.Osman'ın icraatı,hilafetinin son senelerinde çok eleştiri alıyordu.Bu eleştiriler zaman zaman Cuma hutbelerinde açıktan yapılıyordu.İbn Şebbe'nin kaydına göre bir Cuma günü hutbeyi irad ederken bir kişi kalkar ve Hz.Osman'ı tenkid ederek "Allah'ın kitabına göre hareket etmeni istiyorum" diyen adam oturtulur.İkinci bir kişi kalkar ve aynı tenkitleri dile getirir.O da oturtulur.Üçüncü bir kişi kalkar ve bunun üzerine Mescitte kargaşa çıkar. Hz. Peygamber'in eşlerinden biri olan Ümmü Seleme , mushaf evraklarını kaldırarak bu ayrılıkların yanlış olduğunu söyler ve yönetime destek olur. Bir başka rivayette isim verilmeden Hz.Peygamberin eşlerinden birinin bu ayrılığın yanlışlığına dikkat çektiği ifade edilmektedir.¹⁴³ Hz.Peygamberin eşlerinin , Medine Mescidi'nin hemen yanında bulunan evlerinin kapıları Mescid'e açılmaktaydı.Bu sebeple Mescid'de cereyan eden olaylardan hemen haberdar oldukları için bu olaylara müdahale edebiliyorlardı.

Ümmü Habibe, Hz. Osman'ın defni konusunda da engel olanlara karşı çıkar ve halifenin defnini sağlar.Ümmü Habibe'nin açıkça Hz.Ali'den Hz.Osman'ın muhaliflerine karşı yardım talebinde bulunduğu ancak Hz. Ali'nin ise kendisinden Hz.Osman'ın böyle bir isteği olmadığını açıklayarak yardım etmediği anlaşılmaktadır.¹⁴⁴

7) *Hz.Ali*: Zaman zaman Hz. Osman'la görüşerek valilerinin ve kendisinin hatalarını hatırlatan ,toplum ile hükümet arasında köprü vazifesi yürüten Hz.Ali Nahcü'l- Belağa'da Hz. Osman'ın akrabalarının devlet malını kendi malları gibi kullandıklarını ve heba ettiklerini ifade ediyordu.¹⁴⁵ Beni Ümeyye mensupları,kendilerine ve halifeye karşı oluşan muhalefetin Hz.Ali'nin teşvik ve tahrikleriyle oluştuğu kanaatini taşıyor ve bunu da fırsat düştükçe kendisine açıklamaktan çekinmiyorlardı.¹⁴⁶

¹⁴³ İbn Şebbe,Tarihül Medinetil Münevver, (Tahk: F. M. Şeltüt) ,Riyad ?, C.III, s.1108-1109

¹⁴⁴ Şebbe,a.g.e. C.IV, s.1239

¹⁴⁵ İbn-i Hacıq Nahcü'l Belağa. (Tahk: N. Şerafet'in Muhammed Halu Ez-Zevai) Devrüt 1954, s.35

¹⁴⁶ Sarıçam, a.g.e. s.242

~~Hz. Ali'nin , Hz. Osman'ın hükümetinin şikayet edilmesi üzerine çözü zamar.~~

halk ile hükümet arasında köprü olmaya çalıştığı için sık sık Hz. Osman'a halkın şikayetlerini iletiyordu. Bununla beraber, Hz. Osman, Hz. Ali'nin bu tutumundan dolayı devamlı olarak O'ndan şüphelenmekteydi. O, Ali'nin halife olmak istediği için halkın şikayetlerini abarttığı kanaatini taşıyordu. Ancak, Ali'nin halife olma arzusu yeni değildi. Fakat halifenin başarısızlığı toplumda böyle bir kanaatin oluşmasına sebep olmuştu.¹⁴⁷ Yönetimde görevi olmamasına rağmen bir kısım şikayetlerin Hz. Ali'ye yapılması da, iktidar ile muhalefetin arasını açtığı gibi, liderlerini destekleyen Emeviler ve Haşimilerin çekişmelerini de yeniden gündeme getirmiş oluyordu. Ümeyyeoğulları ağız birliği yaparak ona şöyle demişlerdi: “ Ya Ali! Bizi mahvettin, Allah'a andolsun ki arzu ettiğine ulaşırsan, dünya üzerinden geçecektir.”¹⁴⁸

Aslında Hz. Ali, Ebu Bekir'e, Ömer'e müşavirlik yaptığı gibi, Hz. Osman'ın da müşaviri oldu. Elinden gelen yardımı ondan esirgemedi. Kendisi bununla ilgili olarak şöyle der: “ Osman'a itaat ettim, ordusunda savaştım, verdiği zaman alırdım, savaşa gönderdiğinde giderdim. Onun emri ile huzurunda verilen cezaları tatbik ederdim”¹⁴⁹

Bu olaylar karşısında Ali bin Ebi Talib'in gerçek durumunu belirlemek zordur, bazı kaynaklar, özellikle de Harici kaynaklar, Ali'nin insanları Osman'a karşı isyana ve kışkırtmaya çalıştığını ortaya koyuyorsa da öteki Sünni ve Şii kaynaklar, Ali'ye böyle suçlama yöneltmekten kaçınmışlardır. O'nu Osman ile isyancılar arasında bir arabulucu, hatta sıkıştığında Hz. Osman'ın yöneldiği bir sığınak olarak ortaya koymaya çalışırlar.¹⁵⁰ Hz. Osman'a yöneltilen suçlamaların başında yakınlarını devlet kademelerine yerleştirmesi gelir. Hz. Osman fitraten halim, selim ve akrabalarına düşkünlüğü ile bilinir. Herkes gibi o da bir insandı. Elbette hataları olacaktı. Fakat bu hatalar onu idam sehпасına götürecektir kadar büyük değildi. Fakat buna rağmen O'nun bu durumu, birilerine, özellikle müslümanlara suç işleme ya da cinayete cüret etme hakkını vermez. Hz. Osman dönemi, özellikle hilafetin ikinci yarısı çalkantılarla geçip; toplumda beliren bozulma dini, siyasi ve sosyal alanda kendini gösterdi. Bunda ise Hz. Osman yönetiminin önemli rolü bulunmaktadır. Dolayısıyla yönetimin başında bulunan Hz. Osman, bütün olumsuzlukların faili ve ithamların muhatabı olarak görüldü. Kendisine yöneltilen suçlamalar:

¹⁴⁷ Akbulut, a.g.e., s.161

¹⁴⁸ Serıçam, a.g.e s. 242

¹⁴⁹ İbn-i Had'ic, a.g.e s.15

¹⁵⁰ Cabiri, a.g.e. s. 380-381

1. Hz. Osman, Ebu Musa el-Eş'ari, Amr b. As, Mugire b. Şu'be gibi sahabeleri valilikten azlederek yerine ehliyetli insanlar getirmesi,
2. Baki Merasını ve bazı arazileri devletleştirmesi,¹⁵¹
3. Hakem b. As ile Mervan b. Hakemi Medine'ye getirmesi,¹⁵²
4. Bedir'de hazır olmaması, Uhud günü geri dönmesi, Rıdvan Biatında bulunmaması,
5. Hz. Ammar ve İbn Mes'ud gibi bazı sahabilere kötü muamele etmesi,
6. Hz. Osman'ın Ebu Zer'i sürgüne göndermesi,
7. Daha önceki yazılı Kur'an-ı Kerim sayfalarını yaktırması,
8. Mervan'a İfrikiyye'nin humusunu vermesi,
9. Abdullah ibn Ebi Serh'e Medine'ye şikayete gelenleri öldürmesini mektup yazarak bildirmesi,
10. Seferdeki namaz kısalığını kaldırması,¹⁵³
11. Hz. Osman'ın develerini, devlete ait arazide barındırması¹⁵⁴
12. Hz. Osman'ın, kazara Hz. Muhammed'in mührünü Eris Kuyusu'na düşürmesi,¹⁵⁵
13. Hz. Osman'ın sahabenin ileri gelenleriyle değil de kendi akrabaları ile sık sık istişare etmesi ve onlara inanıp, güvenmesi,¹⁵⁶
14. Hz. Osman'ın şer'i cezaları tatbikte müsamaha göstermesi,¹⁵⁷
15. Bahreyn ve Umman halkını zekat malları satılincaya kadar mal satmaktan men edişi,¹⁵⁸
16. Beytü'l Malı kendi akrabalarına peşkeş çektiirmesi,¹⁵⁹
17. Cuma günü dış ezanı ilk defa okutması,
18. İlk defa zekat vermeyi insanların kendi vicdanlarına bırakması,
19. Abdullah b. Serh'e Afrika Fethini başarırsa ganimetlerin 5/1'ini vereceğine dair söz vermesi.¹⁶⁰

¹⁵¹ Doğrul, a.g.e., C.V s.27; Hizmetli, a.g.e., s.212

¹⁵² Aycan, a.g.e., s.105

¹⁵³ İbn-Arabi, a.g.e., s.62; Kamil Çakır, **Hadis İnkarcıları**, Ankara 1998, s.34

¹⁵⁴ Hasan İbrahim, a.g.e., C.II, s.28

¹⁵⁵ Cevdet Paşa, a.g.e., C.II, s.296

¹⁵⁶ M. Ebu Zehra, **Mezhepler Tarihi**, İstanbul 1983, s.33

¹⁵⁷ Doğrul, a.g.e., C.II, s.27

¹⁵⁸ Ruhi Ethem Fığlalı, **İslamda İtikadi Felsefeler: Mezhepleri**, İstanbul 1993, s.37

¹⁵⁹ İbn Teymiyye, **İbn Teymiyye Şühade**, Kahire 1992, C. II, s.237

¹⁶⁰ Hasan, a.g.e., C.II, s.29; Es-Sahar, a.g.e., s.111-117

Hz. Osman'a yöneltilen suçlamalara, yukarıdaki sıralamaya göre yapılan tahlii ve verilen cevaplar, her şeyden önce Hz. Osman'ın, kendisine isnad edilen suçların bir kısmına cevap verme fırsatı bularak kendisini savunduğunu belirtmemizde fayda var kanısındayız.

1- Hz. Osman'ın bazı ashabı azletmesi, bir suç teşkil etmez. Çünkü, Hz. Ömer gibi bir devlet başkanı da Halid, Muğire, Sa'd b. Ebi Vakkas gibilerini azletmişti. Hz. Osman azlettiği memurları bir sebebe dayanmıştır. Sa'd b. Ebni Vakkas'ın, devletten aldığı borcu zamanında ödememesi, Ebu Musa el-Eş'ari'nin aleyhinde ahalinin ayaklanması, Muğire b. Şu'be'nin rüşvet aldığı iddialar azledilmelerine sebep olmuştu. Amr b. As'ı, İskenderiye isyanını bastırırken bazı haksızlıklar göstermiş, isyan sahasındaki gayr-i müslimlere köle ve cariye muameleleri göstermesi üzerine azledilmiştir.¹⁶¹

Hz. Osman'ın ehliyetsiz ve tecrübesiz adamları iş başına getirdiği söyleniyor. Muhakkaktır ki, Hz. Osman'ın tayin ettiği memurlar, Hz. Ömer'in memurları gibi takva sahibi değillerdi. Bunların içinde Muaviye, Hz. Ömer devrinde tayin edilmişti. Velid bin Ukbe, Cezire Valisi idi. Said bin el-As Taberistan ve Ermenistan fatihi idi. Abdullah b. Ebi Serh, Trablusgarb ile Kıbrıs'ı ele geçirmişti. Bunların ehliyetsiz olduklarını söylemeye imkan var mıdır? Abdullah bin Amir ise Kabil, Herat, Şecistan ve Nişabur'u fethetmiş, buraları üstün bir idare tarzı ile yönetmişti. Onun da tecrübesizliğinden veya ehliyetsizliğinden bahsetmek hatadır.¹⁶² Hz. Osman'ın Emevi ailesinden olması ve Mekke Fethi'nden sonra müslüman olmaları toplum arasında ön yargı oluşturmuş olup; bu yargı hükümet ile toplumun barışık olmasını önlemiştir.

2-Hz Osman, Baki Merası'nın otunun yedirilmesini ve diğer hayvanlara yasak edilmesini şöyle cevaplandırmıştır: “ Beytül Mal hayvanlarını korumak için onu yaptım ki onların yiyeceklerini başkası yemesin.”¹⁶³

Hz. Osman devletin develerinin otlaması, beslenip korunması, savaş halinde ordunun hizmetinde hazır halde beklemesi için bir takım arazileri devlet malı haline getirdi. Onun bu icraatı daha sonra bazı çevrelerce eleştiri oklarına uğramış, oysa halife bu davranışı ile şahsi menfaatini değil, devletin yüksek menfaatini gözetiyordu.¹⁶⁴

¹⁶¹ Bursalı, a.g.e., s.187

¹⁶² Doğru, a.g.e., C.V. s.28

¹⁶³ Şer. seddin Siraci, Lört Niyat. Halife.Hisar Yayınları, İstanbul ?, s.179

¹⁶⁴ Hizmetli, a.g.e., s.212

3-Bu konuda Hz. Osman şöyle cevap veriyor: Hz. Peygamberi hasta iken kendisinden izin istediğim için, onların tekrar Medine'ye gelmelerine müsaade verdiler. Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e söyledim, şahit istediler, fakat şahit bulunmadı. Ben halife olunca Resulullah'ın verdiği izni yakinen bildiğim için ona dayanarak kendilerini şehre getirttim.¹⁶⁵

4-Resulullah'ın kızı ve Hz. Osman'ın eşi olan Hz. Rukiyye'nin hastalandığından dolayı Bedir savaşına katılamamıştı. Yüce Allah, Uhud günü kusur edenleri affettiğine dair hüküm bildirmişti. Hz. Peygamber o gün Hz. Osman için de bey'at etmiş olduğu ve şöyle buyurduğu rivayet edilir: "Allah'ım bu bey'at da Osman içindir, şüphesiz o senin ve Resulünün hizmetindedir."¹⁶⁶

5- Ammar'ı , Hz. Osman'ın dövmesi doğru değildir,ancak Hz. Osman'ın adamlarınca hırpalanmıştır. Buna rağmen Hz. Osman bunu duyunca "işte ellerim, kısas yapabilirsin" diyerek Ammar'ı hakkını almaya davet etmişti. Ammar, Hz. Osman muhasara edildiğinde, ona su getirmişti ki bu onun Hz. Osman'dan razı olduğunu gösterir. Hz Osman, hasta olan Abdullah b. Mes'ud'u ziyaretinde itasını vermiş, ancak İbn Mes'ud almamıştı.Kısacası Ammar ve Abdullah b. Mes'ud gibi sahabilere kötü muamele etmesi söz konusu olmamıştır.

6- Ebu Zer, ifrat derecesindeki züht ve takvası yüzünden istemeyerek de olsa Hz. Osman'a güçlük çıkarıyordu.¹⁶⁷ Hz. Osman Ebu Zer'in Rebze'ye sürgünü hususunda şöyle cevap veriyor : "Ebu Zer'i yüzüme sert sözler söylediği için Medine'den çıkardım. Ta ki cahiller arasındaki yanlış fikirler yayılıp İslam'a bir zarar gelmesin diye."¹⁶⁸Bir rivayete göre Ebu Zer'i Rebze'ye kendi isteğiyle göndermiş ve her türlü ihtiyacını karşılamıştır.

7-Asıl nüsha ve halkın elinde bulunan diğer nüshalar ayrılığa neden olmaması için yok edildi. Bu olaya Küfelilerin dışındakiler sevinmiş; ancak Küfeliler İbn Mes'ud'un mushafına tabi oldukları için bu işi kınamışlardır. İbn Mes'ud'un mushafının yaktırılarak imha edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in geleceği için önemli idi. Bu suç değil bir hizmettir. Hz. Osman, "Ben ancak farklı okumayla ilgili ihtilafı yasakladım" diyerek kendini savundu.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Sivasi, a.g.e, s.178; Yılmaz, a.g.e, s.73

¹⁶⁶ Ağrakca, a.g.e .s.15-18

¹⁶⁷ ... s.179

¹⁶⁸ ... s.17

¹⁶⁹ ... Halife Beyri, s.420

8-Beytü'l Ma' hakkı olan Afrika ganımetlerinin öeşte biri Medine'ye gelince, hayvan ve esir eşyanın bölünmesinde güçlük görüldüğünden toptan satışa çıkarıldı ve Hz. Osman'ın katibi ve amcazadesi olan Mervan b. Hakem'in üzerinde kaldı. Değeri çok fazla tuttuğundan, bu para Mervan'dan alınamadı.¹⁷⁰

9-Mısır Valisi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'e gönderilen mektup, Hz. Osman'a ait değildi. Onun adına hazırlanmış bir komplo idi.¹⁷¹

10-Hz. Osman, kendi içtihadı ile namazları Mina'da, seferi kılacağına tam kılmıştır. Çünkü Mekke'de evi vardı. Bu içtihadı bir meseledir. Bu vacip değildir demesi de onun küfrünü gerektirmez.

11-Hz. Osman zekatlık develerini devlet arazisinde barındırmış olup kendi develerini de kendi koruluğunda yani çiftliğinde barındırmıştır.

12- Hz. Osman, Hz. Peygamber'in mührünü altı yıl müddetle kullandı. H.30. yılında ,mührü Eris Kuyusu'na düşürdü. Kuyunun suyunu tamamen boşalttıkları halde Resulullah'ın hatırası olan mührü bulamadılar. Bu durum Hz. Osman'ı çok üzmüştü. Fakat yeni bir mühür yaptırmıştı.¹⁷² Derler ki, bu hadiseden sonra Hz. Osman'ın işleri karışmaya başlamıştır.¹⁷³

13-Hz. Osman halifeliği boyunca önemli kararları almadan önce sahabenin önde gelenleri ile istişare etmiştir. Özellikle fetihler,siyasi olaylar ve önemli davalarda Ali, Talha, Zubeyr ve Abdurrahman bin Avf gibi kişilerle fikir alışverişinde bulunmuştur. Hz. Osman bazen de memurları ve valileriyle istişarede bulunduğu olmuştur.

14-Ubeydullah'ın, kısas edilmemesi büyük bir fitnenin çıkacağından duyulan endişeden kaynaklanmıştır. Ancak Hz. Osman devlet başkanı olarak af yetkisini kullanırken dinin koyduğu sınırları bu konuda biraz zorladığı ve kısasın uygulanmasını isteyen ve içlerinde Hz. Ali'nin de bulunduğu ashabın ileri gelenlerinin kararına muhalif olduğu göze çarpmaktadır.

15- Bahreyn ve Umman halkını zekat malları satılncaya kadar mal satmaktan men edişi devlet başkanı olarak Hz. Osman'ın o günün koşullarında uygun gördüğü bir durumdur. Ayrıca devlet açısından bu bir hizmet olup, devlet malının değerinin korunması için alınmış bir tedbirdir. Öncelikli olarak devlet malının satılması

¹⁷⁰ Cevdet Paşa, a.g.e, C.II, s.227

¹⁷¹ Hüseyin b. Muhammed b. Hasan ed-Diyarbakri, Tarihü'l Hamis Fi Ahval-i Enfus-i Nefis, Kahire-1302. C.II, s.266

¹⁷² Cevdet Paşa, a.g.e, C.II, s.296

¹⁷³ Cevdet Paşa, a.g.e., C.II, s.296

gerektiğinden böyle bir uygulamaya gitmişti Halife olarak Hz. Osman, devletin gelirlerini düşünmek zorundaydı ki bu uygulama cihetine gitmiştir.

16-Hz. Osman, sahabenin içinde en cömerdi olup, peygamberimiz zamanında mertliği ve cömertliğiyle nam sürmüştür. Yine İbni Teymiye diyor ki: “ Hz. Osman’ın mal konusunda yaptıklarının dört dayanağı vardır”. Dayanaklar şunlardan ibarettir.

a-Hz Osman devlet başkanı olduğu için malın amilidir. Amil ise zengin olsa dahi mal almaya hakkı vardır.

b-Ayetteki “Yakınlar” dan maksat devlet başkanı yakınlarıdır. Hz. Osman da ayetteki hükme dayanarak kendi yakınlarına hem kendi malını hem de hazineden cömertçe mal dağıtmıştır.

c-Hz. Osman’ın kabilesi, Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer’in kabilesine nispeten daha fazlaydı.

d- Bu sebeple Hz. Osman kabilesine nispeten daha fazla akrabalarını idareye getirmeye ve onlara mal verme mecburiyeti vardı.¹⁷⁴ Hz. Osman sadece kendi akrabalarına mal dağıtmadığı gibi; fakir fukaraya, yolda kalanlara ve bütün muhtaçlara cömertçe ikramlarda bulunmuştur.

17-Hz. Osman devrinde Medine bir hayli genişlemiş olduğundan halk Cuma namazı için çağırarak bir zaruret haline gelmişti. Bu yüzden, Hz. Osman bu zarureti dikkate alarak, günümüzde okunduğu gibi, iç ezandan başka bir de dışarıda ezan okunmasını emretti.¹⁷⁵

18-Zekat memurlarının her müslümanın evinde ne kadar para olduğunu bilme imkanı olmadığından Hz. Osman, müslümanların zekatlarını, hükümete direkt olarak vermeye mecbur olmadıklarını ve kendilerinin fakirlere dağıtabileceklerine dair emir vermişti.. Bu devletin menfaati gereği lazımdı, çünkü İslam Devleti çok genişlemişti ve zekat memurlarının müslümanların zekatlarını toplamaları bir hayli zorlaşmıştı. Zekat memurlarına verilecek olan para, toplanacak olan zekattan daha fazla olabilir, bunun için müslümanların, bizzat kendilerinin zekatı vermelerini serbest bırakıyordu.¹⁷⁶

19-Abdullah b. Sa’d b. Ebi Serh’e vaad edilen ganimetler halkın olumsuz tepkisi üzerine ödenmemiştir.

¹⁷⁴ İbn Teymiyye, a.g.e. C.II. s.237

¹⁷⁵ Suyuti, Tarihü'l Kulef. s.507

¹⁷⁶ Hamidullah, İslam Süreçlerine Giriş s.140

Hz. Osman Dönemindeki Fitneyi Hazırlayan Sebepler

1-Refahın, halkın sefahate dalmasına sebep olup, halkı ahlak zaafına götürmesi.

2-Hz. Osman'ın sahabeden ileri gelenlerin çeşitli şehirlere dağılmalarına müsaade etmesidir. Bunlar gittikleri yerlerde gerek halifeyi, gerekse diğer idarecileri eleştirmeye başlamışlardır.¹⁷⁷ Bunlardan bir gurup çevresinde toplandığı sahabenin halife olmasını temenni etmeye başlamıştı. Nitekim Basralılar Talha'yı, Küfeliler de Zübeyir'i seçmek istiyorlardı.¹⁷⁸

3-Hz. Peygamberin ashabı, ümmeti idare edemeyecek yaşa gelip ihtiyarlaması ve inzivaya çekilmesi, yeni neslin sahabenin sıfatlarına sahip olamaması. Gerek sahabenin vefat etmesi, gerek inzivaya çekilmesi, gerekse yaşlanması Hz. Osman'ın, onların desteğinden mahrum kalmasına sebep olmuştur.¹⁷⁹

4-Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer döneminde din kardeşliği esas olup eşitlik gözetildi. Hz. Osman döneminde ise-genel bir durum olmamakla birlikte-kureyş gençleri kendilerini herkesten üstün, diğerlerini köle görmeye başlayıp asabiyet duygularının kabarması, zaferleri kendilerine mal etmeye başlamaları.

5-İslam sınırlarının çok genişlemesi, fethedilen yerlerdeki gayri müslimler ayrılmak için fırsat kollayıp çeşitli suikastler çıkarıp fitneye meydan vermeleri,

6-Hz. Osman'ın yumuşak huyluluğu, kötü niyetlilere cesaret veriyordu. Hz. Osman da bunları cezalandırmayıp, hoş görmesi,¹⁸⁰ ya da hemen affetmesi.

7-Hz. Osman'ın kendi akrabalarına yani Emevilere düşkün olması.

8-Memurların icraatlarına, özellikle akrabası olanlara müsamaha ile bakması, söz geçireceğini sanarak akrabalarını istihdam etmesi.

9-Gayri müslim kadınlarla evlenmelerin artması ve bunlardan doğan çocukların aldıkları terbiyenin tesiri ile fitneye yol açmaları.¹⁸¹

10-Bazı insanların çeşitli hesaplar peşine düşmesi,¹⁸² İbn Sebe'nin aktif çalışmalarına, Hz. Osman'ın valilik vermediği azadlısı Muhammed b. Ebu Huzeyfe gibi zatların katkılarının olması.

11-Akrabalarına fazlaca mal bağışında bulunması.

¹⁷⁷ Zehra, a.g.e, s.32-33

¹⁷⁸ Hasan İbrahim, a.g.e, C.II, s.35

¹⁷⁹ Mutlu, a.g.e., s.420

¹⁸⁰ Nedat, a.g.e, C.I s.281

¹⁸¹ Nedat, a.g.e, C.I s.335; Üçok, a.g.e, s.12-13

¹⁸² Nedat, a.g.e, C.I s.361

12-Valilerin azledilmesi ya da sık sık değişmesi, onların halk üzerindeki otorite ve kurmalarını güçleştiriyordu.

13-Abdullah İbn Sebe gibi münafıkların çoğalması

14-Kabileler arası çekişme; cahiliye devrinden beri Ümeyyeoğulları ile Haşim Oğulları arasında büyük bir çekişme vardı. İslam'da sonra bu çekişme sona ermeyip Halife Hz. Osman döneminde tamamen gün yüzüne çıktı.

15- Hz. Osman, gerek Müslüman olmadan önce gerekse müslüman olduktan sonra, ticaretle meşgul olmuş,siyasetle fazla uğraşmadığından Hz. Ebu Bekir ve Ömer gibi idarecilik tecrübesi yoktu.

16-Gelir dağılımının bozulması: Hz. Osman Dönemi'nde servet, belli bir kesimin elinde bulunduğundan, halkın çoğu fakirdi. Çünkü Hz. Ömer'in halifeliğinden beri ganimetler genellikle fazilet derecesine göre (Ensar, muhacir, Bedir Savaşına katılanlar...) şeklinde dağıtıldığından böylece toplum içinde büyük bir uçurum oluşmuştu. Bu durumda Abdullah b. Abbas, Talha b. Zübeyir, Zübeyir b. Avvam gibi önde gelen sahabiler çok zenginleşti. Yeni müslüman olanlar ve yukarıdaki sınıfların dışında kalanlar da tam fakirleştiğinden fakirlerin zenginlere kin beslemesine sebep olmuştur.İnsanlar arasındaki ekonomik dengenin bozulması sebebiyle toplumsal ve siyasi hadiseler patlak vermiştir.

2-Hazreti Osman Dönemi'ndeki Valileri, İdareleri Ve Hayatları

İslam devletinin hakimiyeti altındaki bölgeler halifelerin atadığı valiler tarafından yönetiliyordu.Valilerin görevi özet olarak namaz kıldırma, ordulara komutanlık etmek,haraç amiri bulunmadığı durumlarda haraç almak,gerektiğinde halk arasındaki anlaşmazlıklarda hüküm vermektir. Valiler bazen halifelerin görevi olan işleri yaptığı da olurdu. Fakat önemli meseleleri genelde halifeye bildirirlerdi.Kendileri namaz kıldırıkları ve ordu komutanlığı yaptıkları gibi ,bazen bir komutan tayin ettikleri,haraç için vekil gönderdikleri, mahkemeler için kadı tayin ettikleri de olurdu.¹⁸³ Vilayetlerde bütün problemlerin mahallinde çözüm yoluna gidilirdi.

Resülullah,Medine'ye hicret edince, islam devletini kurdu.Her kabilenin başına ve şehirlere görevliler ve valiler tayin ediyordu.Hicaz ve Yemen bölgesindeki her büyük şehir ve kabilelerde Resulullah tarafından gönderilmiş bir vali bulunuyordu. Bu valiler, namazda müslümanlara imamlık etmek ve zekatı toplamak vazifelerini

yürütüyorlardı. Dolayısıyla bu valilerin siyasi bir sıfatı yoktu. Resulullah, Mekke'ye vali tayin ettiği Attab b. Esid'e günlük bir dirhem yevmiye bağlamıştı. Bu ücret, valiler için konulan ilk ücrettir. Sahabenin ileri gelenlerine ise ganimet ve diğer mallardan paylarına düşen miktarlar verilirdi.¹⁸⁴ Kettani, Hz. Peygamberin Yönetimi adlı eserinde Resulullah Attab b. Esid'e her yıl 40 ukiyye maaş bağladığını¹⁸⁵ ifade ediyor. Valilerin maaşları Osman'ın halifeliğiyle o kadar artmıştı ki, büyük servet elde etmişlerdi.

Hz. Ömer devrinde, devletin sınırları genişleyince, idaresini kolaylaştırmak, servet ve gelirlerinin kontrolünü sağlamak maksadı ile, ülkeyi büyük idari bölgelere ayırdı. Bunlar: Ahvaz, Bahreyn, Sicistan, Mikran, Kirman, Taberistan, Horasan vilayetleri. İran üç; Irak ise birinin merkezi Küfe, diğerinin merkezi Basra olmak üzere iki vilayete ayrıldı. Suriye de iki bölge olup birinin merkezi Humus, diğerinin Dımeşk idi. Filistin müstakil bir vilayet olarak kabul edildi. Kuzey Afrika da, Yukarı Mısır, Aşağı Mısır ve Libya Sahra'sı olmak üzere üç vilayete bölünmüştü. Hz. Ömer birçok yenilikleriyle islam devletini her yönüyle sistemleştirmişti. Bu sistemli çalışmalarından bir tanesi de valilik müessesiydi.

Hz. Ömer bu vilayetlere amiller veya diğer isimle valiler tayin etti. Bu valiler, güç yetkilerini, yargı ve yürütme yetkisini elinde toplayan halifeden alıyorlardı. Bu bölge emirleri "Amil" ünvanını da alıyordu. Amil ünvanı, bu ünvanı taşıyan kişinin mutlak otorite sahibi olmadığı manasına gelir. Sonraları bu ünvan yerine vali kelimesi kullanılmıştır. Bu unvan Amil'in nüfuz ve otorite sahibi olma vasfını kazandığını hissettirir.¹⁸⁶ Bu idari dağılım ve valilik müessesesi III. Halife Hz. Osman tarafından da devam ettirildi.

Hz. Osman halife olunca valilere bir bir mektup yolladı mektupta şöyle diyordu: "Selamdan sonra, Cenab-ı Allah valilerin sadece birer vergi toplayıcısı değil, birer idareci olmasını emretmiştir. Ümmetin ilk valileri toplayıcı değil, idareci olarak görev yapmışlardır. Zamanında ise hemen hemen bütün valiler, birer idareciden çok, toplayıcı durumuna düşmüşlerdir. Böyle giderse haya, güven ve vefa ortamdan kalkar. Şunu iyi bilin ki, adalet hem müslümanların ihtiyaçlarını gözetmek, haklarını verip, vergilerini tahsil etmek, hem de zimmilerin haklarına riayet edip haklarını vermek ve cizyelerini tahsil etmektir. Düşmanlarınızla yaptığınız anlaşmalara sadık kalınız."¹⁸⁷

¹⁸⁴ Hasan, a.g.e, C.II, s.152

¹⁸⁵ Muhammed Ali Kettani, Hz. Peygamber'in Yönetimi, İstanbul 1990, C.III, s.24

¹⁸⁶ Hasan, a.g.e, C.II, s.152

¹⁸⁷ Duran, a.g.e, C.II, s.156

Ayrıca Muaviye ve diğer valilere de şu emirnameyi gönderdi: "Halife Ömer zamanında siyasetinize hiçbir değişiklik yapmadan devam edin. Herhangi bir meselede bir güçlkle karşılırsanız bana havale edin. Ben onu halka danışıp size cevabını veririm. (İdarede) herhangi bir değişiklik yapmaktan kaçının, çünkü ben ancak Hz. Ömer'in kabul etmiş olduğu tekliflerinizi kabul ederim".¹⁸⁸ Mektubun içeriğinden, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Hz. Ömer'in siyasetini takip edeceği gibi devlet adamlığını da kendisine örnek aldığı anlaşılmaktadır.

Her vilayette validen başka memurlar da vardı. Vali siyasi işlere, Amil mali işlere bakardı. Küfe'de Ammar b. Yasir vali, Abdullah b. Mes'ud hazne amiri, Şüreyb kadı, Abdullah b. Halef divan katibi idi. Valilik gibi önemli olan görevlere atanacak olanlar bir değerlendirmeye tabi tutulurdu. Nitekim yaptığı bir konuşmasında Hz. Osman'ın "Ben sizin başınıza öyle bir takım kimselerin geçmesine engel oldum ki..." dediğini ve valilerin atama konusundaki hassasiyetini açıkça görmekteyiz.¹⁸⁹

Hız. Ömer, valilerini Araplar arasından seçmişti. Ondan sonra halifeliğe gelen Hz. Osman da onun bu siyasetini takip edip, atadığı valilerin tamamını Arap kökenlilerden seçmişti. Valiliğe tayin olmanın bir yolu da kumandanların fetih olunacak yerlere hareket etmeden önce o yerlere vali olarak tayin edilmeleri idi. Ya da o yerleri fethederlerse o yerlerin emiri olacakları vaadi ile gönderilirdi.¹⁹⁰

Azledilen Valilerin mallarına Hz. Ömer el koyduğu gibi Hz. Osman da el koyar, mallarının tamamını müslümanlara taksim ederdi. Ya'la b. Münebbih et-Temimi, San'a valiliğinden azledilince bu işlemde geçti.¹⁹¹ Hz. Osman, Ömer gibi valilerin ticaretle uğraşmalarına ve mal biriktirmelerine karşı çıkıyordu. Hz. Ömer'in tavsiyesi üzerine valilerini bir yıla kadar değiştirmede.¹⁹²

Memurlarla ilgili şikayet, iddia, ithamlar derhal soruşturma konusu olurdu. Nitekim, Küfe, Basra, Mısır ve Şam gibi illerin valilerinden şikayetlerin başlaması üzerine durumu tahkik etmek üzere buralara müfettişler gönderilmiştir.

Hız. Ömer, vali tayin edeceği kişilerden ince ve zarif elbise giymemesi, nefis yemekler yememesi, kapısını ihtiyaç sahiplerine kapamaması hususunda teminat alırdı, onların ve diğer memurların lüks, depdebe içinde yaşamalarına mani olur; onları şüphe ve töhmetten uzak tutmaya çalışırdı. Hz. Osman, bu hususta Hz. Ömer'in politikasını

¹⁸⁸ Komisyon , Siret Ansiklopedisi, C.IV, s.102

¹⁸⁹ İbnil Esir, a.g.e. , C.III, s.153

¹⁹⁰ C. İ Zevdan, İslam Medeniyeti Tarihi , (M.Z. Megamiz), İstanbul 1974, C.I, s.192

¹⁹¹ İbnil Esir, a.g.e. , C.III, s.153

¹⁹² İbnil Esir, a.g.e. , s.50; İbnil Esir , a.g.e. , C.III s.153

takip edememiş, valilerini zorlamamıştı.¹⁹³ Hz. Osman'ın valilerinin yaşam tarzlarını, serbest hareket edişlerini kontrol edemediği, onları şımarttığı üstelik hata işlediklerinde de göz yumduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar valilerin, komutanların ve üst derecedeki idarecilerin seçimi konusunda Hz. Osman adına iyiye yorumlamalar ve göstermeler yapılırsa da, biz onu tamamen hatadan uzak, kusursuz kabul etmiyoruz. Aksine biz O'nu bazen doğru, bazen de yanlışlık yapan bir müçtehid kabul ediyoruz. Allahtan başka hiçbir kimseyi, her çeşit noksanlıklardan uzak ve Hz. Peygamber'den başka hiçbir kimseyi, günahsız kabul etmiyoruz. Mervan b. Hakem'i, Velid b. Ukbe'yi, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serah b. Hatalardan uzak kabul edemeyiz. Onların davranışını, akrabalık bağlarını sömürmelerini, bununla beraber kendi menfaatleri hususunda iş becermede sahip oldukları yeteneklerden yararlanarak yaptıkları şeyleri tamamen inkar ederek onlara göz yummak gereksizdir. Ama şu da bir gerçektir ki, Hz. Osman'a karşı olanlardan ve onu tenkit edenlerden çoğu, kendileri baştan başa samimi ve art niyeti olmayan kimseler değillerdi. Onların kişisel amaçları ve siyasi hırsları vardı.¹⁹⁴ Ali, Zübeyr, Talha gibi sahabiler Osman'ın halifelığı boyunca takip ettikleri siyaset, toplumun mevcut hükümete bakış açısını değiştirmesine sebep olmuştu. Bununla beraber bu kişiler davranışlarında art niyetli olmasalar dahi fitnecilere alet olup; isyacıların amaçlarını, gerçekleştirme kolaylığı sağlamışlardır.

Hz. Osman'ın ,o kişileri genel vali ve üst derecede yönetici yaptığı sırada, o kimseler hakkında her şeyi bildiği iddia edilemez. O, sadece onların yeteneğini ve üstün kabiliyetlerinin ortaya çıkan yönlerini biliyor olabilir de, herkes tarafından bilinen bir kötülüklerini bilmeyebilirdi. O dönemde tercih edilen vali ve komutanlar gibi yüksek mevkileri işgal eden kişilerin askeri, siyasi ve diğer alanlardaki tecrübelerinden daha çok zühd ve takva yönleri ağır basanlardı. Halbuki devlet adamında aranması gereken hususların başında idari bilgi ve maharettir. Hz. Osman'nın atadığı vali ve komutanların yaşantıları halkın istediği doğrultuda olmadığından yöneticileri gibi kendisi de eleştiri oklarına hedef olmuştur.

Hz. Osman'ın, kendi kabilesine, kendi etrafına güvenmesi, kendince devlet idaresinde ince düşünmenin gereği olarak değerlendirmiş olabilirdi. Çünkü Hz. Osman o insanlara tamamen güveniyordu. Hem de başkalarına göre daha çok o

¹⁹³ Hasan İbrahim, a.g.e., C. I, s. 338.

¹⁹⁴ Abbas Mahmud Akkad, El-Abkariyat el-İslamiye, Beyrut 1989, s. 706

kimselerin, Hz. Osman'ın idaresini başarılı kılma ve onun amacını gerçekleştirme duygusunu taşıması doğal hakkıdır. Valilerin insanları idare etme noktasında ehliyetli olmaları, idari ve hukuki yönden zayıf olmaları ve vali olmadan önceki hayatlarından hareket eden halk; valilerin otoritesine başkaldırmıştır. Valilerin Emevi ailesinden olmaları, halkın valilere isyan etmesinde önemli rol oynamıştır. Bu devirde ortaya çıkan ve huzursuzluklara neden olan olayların nasıl, nerede başladığı aynı zamanda bu valilerin idaresindeki şehirlerin genel durumu ve valilerin hayatları hakkında bilgi verilecektir.

Hz. Osman'ın devrinde büyük şehirler ve onları yöneten valiler

- 1-Mekke: Ali bin. Udey b. Rabi'a ve Halid bin. As
- 2-Basra: Ebu Musa El-Eş'ari, Abdullah b. Amir
- 3-Küfe: Sa'd b. Ebi Vakkas, Velid b. Ukbe ve Said b. As
- 4-Şam: Muaviye b. Ebi Süfyan
- 5-Mısır: Amr b. As ve Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh
- 6-El-Cezire: Abdurrahman b. Halid b. Velid
- 7-Cened: Abdullah b. Rabi'a
- 8-Azerbeycan: Eş'as b. Kays
- 9-Bahrayn: Abdullah b. Kays el-Fezari
- 10-Karkisiya: Cerir b. Abdullah
- 11-Kinnesrin: Habib b. Mesleme
- 12-San'a: Ya'la b. Münye
- 13-Ürdün: Ebü'l A'ver Es-Sülemi
- 14-İsfahan: Saib b. El-Akra
- 15-Rey: Said b. Kays
- 16-Filistin: Abdurrahman b. Alkame el-Ken'ani¹⁹⁵

¹⁹⁵ Hasan İbrahim, a.g.e, C.II, s.154; İbn Esir, a.g.e, C.III, s.187; Taberi, a.g.e, C.IV, s.421-422; Şakir, a.g.e., s. 322

a-Mekke Valisi Ali B.Udey B. Rabia

HZ.Osman halife seçildiğinde Ali b.Udey bin Rabia'yı Mekke'ye vali olarak tayin etmişti. Ebu Amr dedi ki: “ Ali b. Udey sahabe olarak kabul ediliyor. Buna dayanak olarak da Mekke'de doğup anne babasının müslüman olması gösteriliyor. HZ. Osman halife olduğu zaman ilk atadığı valilerden biridir.Hz.Aişe'nin yanında Cemel vakasına katılmış ve şehit düşmüştü.Hanımı bunun üzerine ağıt yakmıştı.¹⁹⁶

b-Mekke Valisi Halid Bin.As

Halid bin.As bin Hişam bin Muğire bin Abdullah bin Amr bin Mahzumi annesi Atika Binti Velid b. Muğire b.Abdullah b. Amr b. Mahzumi'dir. Babası Ebu İkrime b. Halid el-Harisi b. Halid El- Şa'iri'dir.Halid b. El As Mekke fethinde Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra orada kaldı ve hiçbir çocuğu olmadı.¹⁹⁷ Babası Bedir'de kafir olarak öldürülmüştü. Hz. Ömer zamanında Mekke'ye vali tayin edildi. Daha sonra Hz. Ömer onu azlederek yerine Nafi' b. Abdu'l Haris el-Hazai'yi atamıştı.¹⁹⁸

HZ. Osman halife seçilince Mekke'ye Ali b. Udey b. Rabi'a'yı vali tayin etmiş fakat sonra bu zatı azlederek yerine Halid b. El-As'ı atamıştı.Halife öldürüldüğü sırada adı geçen şahıs burada vali olarak görev yapmaktaydı. Hz. Peygamber'den hadis rivayet etmiştir.¹⁹⁹

c-Basra Valisi Abdullah b. Amir

Ebu Abdurrahman Abdullah b. Amir b. Kureyza b. Rabi (Ö.59/670)'a babası tarafından Abdişemsi halaları tarafından Haşimi'dir.²⁰⁰ Abdullah b. Amir Emevi ailesindendi.²⁰¹ Babası Amir,HZ. Peygamberin halası Beyza'nın oğludur.Abdullah b.Amir, 626 yılında doğdu. Umretül Kaza veya Mekke fethinde henüz 3 yaşındayken peygambere getirilmiş, peygamber onu okşamış, “O bizim oğlumuzdur, içinizde bize en çok benzeyen O'dur.” demiş ve (hiçbir zaman susuz kalmasın) diye dua etmiştir.Abdullah b. Amir anne tarafından Hz. Osman'ın kardeşi oluyordu. Yirmi beş yaşında iken Halife HZ. Osman tarafından Basra valiliğine tayin edilen Abdullah 650 tarihinde valiliği esnasında İnan ve Horasan'ın fethini tatamladı ve son Sasani

¹⁹⁶ İbn. Hacer, el-İsabe, C.III, s.81; İbn.Esir,Usdul Gabe, C.III, s.622

¹⁹⁷ İbn Sa'd, a.g.e. ,C.III,s.445-446

¹⁹⁸ İbn Esir, a.g.e., C.IV, s.658

¹⁹⁹ El-Askalani, el-İsabe, C.I,s.407

²⁰⁰ Ekinci, a.g.e., s.159

²⁰¹ Rıza, a.g.e.s.70

hükümdarı I. Yazdicerd'i Merv'de öldürmüştü.²⁰² Onun zamanında gerçekleştiren fetihler sonunda Basra küçük bir ordugah şehri olmaktan çıkıp körfezin doğusundaki bölgelerin merkezi haline gelmişti. Ayrıca Bahreyn de buraya bağlandı. Bu bölgelerin divanları da Basra'ya nakledildiğinden, Abdullah'ın idaresindeki şehir büyük bir iktisadi gelişme göstermişti.

Abdullah bin Amir , Eşas bin Kays'ı Azerbaycan'a ,kardeşi Kays'ı da Rey'e emir gönderdi.²⁰³ İbni Amir bir çok fetihler gerçekleştirdiğinden müslümanlar ona şöyle demişlerdi: "Senin Fars, Kirman, Sicistan, Horasan bölgeleri gibi geniş arazileri fethetmen şimdiye kadar hiç kimseye nasip olmamış büyük fetihlerdir."²⁰⁴ Abdullah bin Mesud, Hz. Osman'ın mushafına uymayıp, kendi mushafını kabul ediyordu. Abdullah b. Amir de bu durumu Hz. Osman'a yazdı.²⁰⁵ İbn.Amir, Basra valisi olduğu dönemde giydiği kıymetli bir hayvan postundan yapılmış cübbesi , lükse kaçtığından halkın arasında eleştirilmiştir.²⁰⁶ Halk, valilerin lüks ve pahalı elbiseler giymelerine karşı tavır takınıyordu. Nitekim Hz.Ömer de valilerin yaşam şekillerini ve davranışlarını her zaman için gözetiyor; hatalı davranışları sert bir şekilde uyarıyordu. Fakat Hz.Osman yaşlılığın getirmiş olduğu yorgunluktan ve siyasi iradenin boşluğundan dolayı valilerinin yaşantılarını gözetemiyor;lükse kaçan valilerini de uyaramıyordu. Abdullah bin Amir, Basra'da 8 yıl valilik yapmıştır.²⁰⁷Valiliği döneminde Basra halkı ile iyi diyalog kurmuş olup, onların sorunlarını çözümlemiş, mutlu ve fitneden uzak yaşamalarını sağlamıştı. Abdullah b. Amir cömert, kerim ve kahraman olarak yetişmiştir. O'nun meziyetleri hakkında anlatılan menkıbeler çoktur.²⁰⁸ Hz. Ali onun hakkında şöyle diyordu: "Kureyş gençlerinin efendisidir"

Basra'ya vali tayin edilince,Hız. Osman tenkit edilmişti.Hız. Osman, bu eleştirilere, bir yandan bölge halkının isteği olduğunu bildirerek, bir yandan da içlerinde Ebu Bekir ve Ömer gibi büyük sahabiler bulunduğu ordunun başına Hız. Peygamberin genç Üsame'yi tayin etmesini ve insanların bu konuda konuşmasına rağmen, peygamberin onları reddedip,Üsame'yi görevde tutmasını belirterek cevap vermişti. Ayrıca Resulullah 20 yaşındaki Attab bin Esid'i Mekke'ye vali tayin etmişti.

²⁰² İbni Abdiberb,el-İstiab C.II, s.359; İbni Hacr, a.g.e., C.III,s.61; Cevdet Paşa, a.g.e., C.II, s.305; Çağatay, İslam Tarihi, , s.377

²⁰³ Hizmetli, a.g.mak. ,s.164

²⁰⁴ İbni Esir, a.g.e.,C.III,s.132; M.Rıza, a.g.e, s.98

²⁰⁵ Yakubi, Tarihul Yakubi, C.II,s.160

²⁰⁶ Yakut, Mu'cemul Buhârâ Beyrut,C.I.s.340;İbni Esir,a.g.e. C.II,s.180

²⁰⁷ İbn. Abdi'l Berr, et Tarih C.II,s.351

²⁰⁸ İkinci, a.g.e., s.39

Abdullah b. Amir'in valiliği esnasında Basra'da Abdulkays oğullarından Halime bin Cebele adında biri vardı. "Hırsızdı,ordu dönerken onlardan ayrılır, geri kalırdı.(Bozgunculuk için) Fars toprağında çaba gösterir, gayri müslimlere saldırırdı." Hem gayri müslimler, hem de kible ehli onu Hz. Osman'a şikayet etti. Hz. Osman valisi Abdullah b.Amir'e bir mektup yazarak. "Onu hapsed..Onun gibi olanlar, sakın Basra'dan çıkmasın.."Vali aldığı talimat üzerine onu hapsedti²⁰⁹.

Abdullah bin Sebe, Basra'da kaldığı süre içinde Abdullah bin Amir'le görüşmüş; fakat validen iltifat görmemişti.Vali, Abdullah bin Sebe'yi fitne çıkartmakla suçlamıştı. Abdullah b.Amir'in katibi Hasan el Basri'dir.²¹⁰ Daha sonraları Fars Valiliği de kendisine verildi. Abdullah bin Amir, h.59 senesinde Mekke'de vefat etmiş olup, Arafat'ta defnedildi.²¹¹ Vefat ettiği zaman Hz. Muaviye onun hakkında şöyle dedi: "Artık kiminle övünecek ve gururlanacağız."²¹² Evinde 656 yılında muhasara altına alınan Hz. Osman, bir rivayete göre Basra valisi Abdullah'tan yardım istedi.O da Mücaşi b. Mes'ud komutasında bir askeri birliği yardıma gönderdi. Rebze'ye varınca halifenin şehit edildiğini öğrenen birlik geri döndü. Bunun üzerine Abdullah Mekke'ye gitti. Hz.Ali 'nin halifeliğine karşı çıkmak üzere hazırlıklara başlamış olan ve Şam'a gitmeyi düşünen Aişe,Talha ve Zübeyr ile görüştü.²¹³ Şam yerine Basra'ya gitmeleri konusunda onları ikna ederek,kendilerine mali destekte bulunmuştu. Oğlu Abdurrahman'la birlikte Cemel vakasına katılıp, savaştan sonra Şam'a gidip Muaviye'ye iltihak etmişti. Muaviye, kızı Hind'i Abdullah b. Amir'le evlendirdi.²¹⁴

Şam valisi Muaviye halifeliğini ilan ettiğinde, Abdullah b. Amir'i Büşr b. Ebu Ertat'la diğer bir rivayete göre (Buhari,fiten,20) Abdurrahman b.Semure ile birlikte Basra valiliğine atamıştı. Ancak Abdullah, bu şehirle ilgili yarım bıraktığı bazı işleri olduğunu söyleyerek halifeden kendisinin Basra'ya gönderilmesini istedi. Muaviye de Büşr'ü azledip Abdullah'ı tayin etti. Abdullah bu ikinci valiliği sırasında Horasan ve Sicistan'ı yeniden fethetti. Sind bölgesine de Raşid b. Amr el-Cüveydi komutasında bir ordu gönderdi. Böylece O, başta Basra olmak üzere Fars, Sicistan ve Horasan bölgesinin valisi oldu. Fakat Muaviye , Basra ve çevresinde karışıklık çıkaran haricilere ve yol kesenlere karşı kuvvete baş vurmaktan çekinen,suçlulara müsamahakar davranan

²⁰⁹ Cabiri, a.g.e., s.4284

²¹⁰ İbn.Esir, a.g.e., C.III, s.134

²¹¹ Rıza, a.g.e., s.70

²¹² Şakir, a.g.e., s.126

²¹³ Sarıçam, a.g.e., s.256

²¹⁴ Şakir, a.g.e., s.126

Abdullah'ı valilikten azletti (665).Abdullah bundan sonra 670'de Bizans topraklarına bir kış seferi düzenlemesi dışında,hayatının geri kalan kısmını Mekke'de geçirdi.

Abdullah bin Amir,siyasi ve askeri alanlarda çok aktif rol oynamış,bilhassa İran ve Horasan'da gerçekleştirdiği fetihler dolayısıyla meşhur olmuştu. Onun imar hizmetleri de dikkat çekmektedir. Halkın su ihtiyacını karşılamak üzere Basra'da iki Übülle'de bir kanal açtırmış.Nibaç ve Karyeteyni ağaçlandırmış²¹⁵, bazı ev ve konakları satın alıp yıktırdıktan sonra yol ve çarşı yaptırmıştır.Hacılar için Arafat'a bir havuz inşa ettirip, kuyulardan buraya su getirtmiştir.Kaynaklar onun şahsi meziyetlerini ve bilhassa su ile ilgili hizmetlerindeki başarısını Hz. Peygamberin, çocukken kendisine yaptığı duaya bağlamaktadır.

d- Kufe Valisi Sa'd B.Ebi Vakkas

İbn Ebi Vakkas'ın ismi, Malik bin Vuheyb bin Abdi Menaf bin Zühre bin Kilab ibni Murra'dır. Hamne binti Süfyan bin Ümeyye bin Abdi Menaf bin Kusayy'dır.²¹⁶ Said Hz.Peygamberin dayılarından olup Zühre oğullarındandı.²¹⁷ Hz. Ömer zamanında Irak'ı fethettiği için kendisine Irak fatihi denilmiştir. Hayatlarında cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Aşere-i Mübeşşereden en son vefat eden zattır.²¹⁸ Sa'd, hidayet ve hak demektir.Müslümanlığı kabul ettiğinde,müslüman erkeklerin üçüncüsü ve dördüncüsü olmuştu. 17 yaşında müslüman olan Sa'd büyük fetihler gerçekleştiren müminlerin gönlünde taht kuran bir zattır.

Resulullah, Sa'd'ın müslüman oluşuna çok sevinmişti. Sa'd müslümanlığa kolay geçmemiştir. Bu mümin genç acı ve ağır bir imtihanla karşılaşmıştı. Bu sert ve çetin imtihandan dolayı onun hakkında ayet nazil olmuştur.²¹⁹ Allah yolunda ok atan arabların ilkidir. Sa'd çok güzel ok atıyor, attığı her şeyi vuruyordu.²²⁰

Sa'd b.Ebi Vakkas, H.17. senesinde Hz.Ömer'in talimatı üzerine Küfe şehrini Abdullah b. el-Mutem ile kurmuştur.Askeri gayelerle kurulan Küfe şehri,kırk bin insanın sığabileceği şekilde inşa edilmiş ve çeşitli Arab kabileleri burada iskan edilmişti.Camii icabında şehir halkını alabilecek kadar büyük yapılmıştı.Hz.Sa'd'ın inşa

²¹⁵ M.Seligsohn, "Abdullah b. Amir"mad.,İslam Ansiklopedisi, M.E.Y, İstanbul 1998, C.I, s.31

²¹⁶ İbn Sa'd, a.g.e., C.III, s.137,Bağdadi, el-Fark Beyne'l Fırak, (Ter.E.R.Fığlalı), T.D.V.,Ankara 1991 s.18; İbni Abdiber, el-İsti'ab, C.II,s.18

²¹⁷ el-Başa,Sahabe Hayatından Tablolar, s.224

²¹⁸ Sami, Ashabı Kiramın Menkubeleri, s.180

²¹⁹ Başa, a.g.e., C.I, s.31

²¹⁹ İbn Sa'd, a.g.e., C.III, s.137,Bağdadi, a.g.e., s.18; İbni Abdiber, el-İsti'ab, C.II,s.18

²¹⁹ el-Başa, a.g.e., C.I s.224

²²⁰ Sami, a.g.e., s.224, Baştan, Sahabi, C.II, s.375

²²⁰ el-Kutub, Peygamberimizin Seriyeleri, Hısar Yayınları, İstanbul, s.12

ettirdiği hükümet konağı ise 7-8 asır boyunca ayakta kalmış,hatta burayı ziyaret eden ünlü seyyah İbni Battuta,bu konağı uzun uzun tasvir etmiştir.²²¹ Ancak yapılar kamıştı,bunlar aynı sene içinde yandılar.Durum Hz. Ömer'e bildirildiğinde Hz. Ömer israfı kaçmadan kerpiçten evler yapmalarını emretmişti. ²²²

Hz.Sa'd Küfe Emiri olarak burada üç buçuk yıl kalmış ve bu havalıyı büyük bir muaffakiyetle idare etmişti.²²³ Hz. Sa'd Küfe ahalisine rıfkla muamele ederdi.²²⁴ Hz. Ömer onu Küfe'den azlederek yerine Muğire b. Şube'yi atadı. Hz.Ömer vefat etmeden önce Hz. Osman'a onu vali tayin etmesi için vasiyet etmişti.²²⁵ Biatının 3. günü h.25 senesinde Hz.Osman Hz. Muğire b.Şube'yi Küfe'den azledip, yerine Sa'd b.Ebi Vakkas'ı atadı.²²⁶ Böylece Hz. Ömer'in vasiyetini yerine getirmiş oluyordu. Hz.Osman'ın hilafeti döneminde ilk tayin edilen valilerden olan Hz.Sa'd Küfe'de bir yıla yakın durdu.²²⁷

H.25 yılında Rey halkının barışı bozup müslümanlara saldırmalarından dolayı üzerlerine seferler düzenlemiş aynı şekilde Deylemlilere karşı da savaşmıştı.²²⁸ Sa'd zevkine ve keyfine de düşküdü.Medine yakınında Akik adlı yerde kalın ve yüksek duvarlı, geniş avlulu bir konak yaptırarak, üst katları o sıralarda alışık olunmayan bir biçimde balkonlarla süslemişti.²²⁹ Sa'd, Ömer'in halifeliğinde yapamadığı şeyleri Hz. Osman zamanında yapmıştır. Hz. Sa'd Küfe halkının su ihtiyacını kanal çalışmaları ile gidermişti.²³⁰ Hz. Sa'd Küfe'deki valiliği esnasında yapmış olduğu imar çalışmalarıyla hem Hz. Osman'ın hem de halkının takdirini kazanmıştır. Küfe valisi Sa'd , Beytül Mal'dan borç aldığı bir meblağı,Beytül Mal memurunun istemesi üzerine ödeyemediği için h.26. senesinde azledilmişti.²³¹ Küfe şehrinin fitneye uygun bir ortamının mevcut olmasından dolayı Sa'd ile mali işler sorumlusu Abdullah b. Mes'ud arasındaki geçimsizlik kısa zamanda halka yansımış, Sa'd'ın Küfe valiliğinden azledilmesine sebebiyet vermişti. Küfe halkı arasındaki ilk fitne Sa'd b.Ebi Vakkas döneminde

²²¹ Nedvi- Ansari, *Asr-ı Saadet*, C.I, s.431

²²² Tellioglu , "Sa'd b.Ebi Vakkas", mad., *Şamil İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, C.V, s.304

²²³ Nedvi- Ansari, *a.g.e*, C.I, s.431;Yakubi, *a.g.e* , C.II, s.161

²²⁴ Taberi, *a.g.e*, C.III, s.181

²²⁵ Rıza, *a.g.e*, s.44-45

²²⁶ Taberi, *a.g.e* , C.III, s.146; A.Vahab Neccar, *Dört Halife*, Beyrut 1993, s.301

²²⁷ İbni Esir, *a.g.e*, C.III, s.84

²²⁸ İbni Esir, *a.g.e*, C.III, s.87

²²⁹ Çağatay , *a.g.e*, s. 370; İbn Haldun, *Mukaddime*, Mısır (Çev: Z.Kadiri Ugan), İstanbul 1991, C.II, s.569 ; Cabiri, *a.g.e*, s.368

²³⁰ Yakut, *Mu'cemul Beladan*, C.IV, s.161

²³¹ Nedvi- Ansari, *a.g.e*, s.334; Rıza, *a.g.e*, s.59; Ünlü, *a.g.e*, s.71

beytül maldan aldığı borç yüzünden Abdullah bin Mes'ud'la yaptığı tartışmadan çıkan dedikodulardır.

İbni Abdülber'in İstiab'ında bildirdiğine göre, Sa'd bin Ebi Vakkas Hz. Osman'ın şehit edilmesi üzerine çıkan fitnelere karışmamış bir köşeye çekilmişti. Şam valisi Muaviye'nin onu kendi tarafına çekmek ümidi ile gönderdiği mektuba verdiği manzum cevapta şöyle demişti: "Ey Muaviye sen onulmaz bir derde düşmüşsün ki onun devası yoktur. Beni bu yola Hasan davet etmişti . Sen Ali'nin bile nail olmadığı bir şeyi nasıl umarsın ki, ben ondan affımı dilemiştim. Halbuki Ali'nin bu günü diri ve ölü olarak senden hayırlıdır."²³² Mektubun ifadelerinden anlaşılacağı gibi Sa'd, Muaviye'nin teklifini kabul etmemiş, sergilediği politikanın uygun olmadığını ifade ederek onu tenkit etmiştir.

H.55 senesinde Medine'de vefat etmiş olan Sa'd'ın cenaze namazını o zaman ki Medine valisi Mervan kıldırmıştır.²³³ Ukayl ibn Şihap: Sa'd'a ölüm yaklaşınca kendisine ait eski bir cübbesinin getirilmesini istemiş: "Beni bununla kefenleyin, zira Bedir günü üzerimde bu olduğu halde savaşa çıktım, şimdiye kadar bu iş için saklamıştım"²³⁴ dediğini nakleder. Allah Sa'd'a uzun ömür ve ticaretle uğraştığı için zenginlik vermiştir.²³⁵

e-Ebu Musa el-Eş'ari

Abdullah b. Kays b. Süleyman b. Haddar b. Harb b. Amir'dir. Nesebi Kehlan b. Sebe b. Yascub b. Ya'rub b. Kahtan şeklindedir. İsmi Abdullah b. Kays'tır.²³⁶ Annesi Zabya, Akk kabilesinden Vehb'in kızıdır. Yemen'in Zebid şehrinde oturan, ahlak ve meziyetleri Hz. Peygamber tarafından övülen Eş'ar kabilesindedir.

Ebu Musa ile iki ağabeyinin de aralarında bulunduğu elliiki kişilik bir heyetle Habeşistan üzerinden Medine'ye ve oradan Hayber'e gidip, Hz. Muhammed'e iman ettiler. Hz. peygamber hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicret etmeleri sebebiyle iki hicret sevabı aldıklarını söyleyerek kendilerini tebrik etmişti.²³⁷ Ebu Musa Hayber'in fethinden sonra yapılan gazve ve seriyyelere katıldı.

²³² Köksal, a.g.e. C.I.s.183; Suyuti, Tabakatul Huffaz, İlmî Kitabevi, Beyrut, C.XIV; İbni Abdiber el, İstiab, C.II, s.20

²³³ Sami, a.g.e., C.I, s. 180

²³⁴ İbn Abdiber, a.g.e., C.II, s. 27

²³⁵ el-Başa, a.g.e., C.I, s. 227

²³⁶ İbn Sa'd, a.g.e. C.VI, s.137; el -Başa, a.g.e., C.II, s.99; Nedvi-Ansari, a.g.e., C.I, s.135. Rıza, s. s. 24

²³⁷ A.Y. Kandzavir, "Ebu Musa el-Eş'ari" maddesi. İslam Ans., D.V.Y, İstanbul 1998, C.X, s.19

Hz. Peygamber,Ebu Musa'ya Veda Haac'ından önce Yemen'in Zebid, Aden, Ma'rib ve sahil taraflarının zekatını toplamakla görevlendirdi.Aynı zamanda onlara Kur'an'ı öğretmek,namaz kıldırarak,dini tebliğ etmek için göndermişti. Peygamberimizin yetiştirdiği ilk muallimlerden olan Ebu Musa, Yemen'deki görevi süresince halkı dini yönden eğitmiş, onlara rıfkla muamele etmişti.

Ebu Musa, kısa boylu,seyrek sakallı idi.Salih amel işlemesi,güzel Kur'an okuması ve sesinin güzelliği ile tanınıyordu. Fetva ve hüküm vermede önde gelen kadılardandı.²³⁸ Cihad esnasında avını parçalayan bir aslan gibiydi.Onun savaştaki bu halini gören insan,bu kişi asla yumuşak olamaz derdi.Ebu Musa cihadı döndükten sonra halkına muallimlik yapar,dini meselelerde onları aydınlatır,onların müşkillerini halletmeye çalışırdı.Onu bu halde görenler onun celadetli ve savaş yapabilecek güçte olmadığını zannederlerdi.²³⁹ Daha sonra Resulallah Ebu Musa El-Eş'ari'yi Ma'rib'e vali tayin etti.²⁴⁰

Hz. Ebu Bekir'in halifeliği döneminde ridde olaylarında Esved el-Ansi ile mücadele etmiş. Daha sonra Medine'ye dönerek Suriye fethine katılmıştı. Hz.Ömer,Muğire b. Şube'den boşalan Basra valiliğine ve kadılığına Ebu Musa'ya tayin etti (H.17/638).²⁴¹ Ebu Musa,halka yaptığı konuşmada şöyle diyordu: "Hz. Ömer beni size,Rabbiniz'in kitabını,peygamberiniz'in sünnetini öğretmek ve yollarınızı temizlemek üzere gönderdi."

Hasan Basri onun için şöyle diyordu: "Basra'ya hak için ondan daha iyi bir yolcu gelmedi."²⁴²

Hz. Ömer fetihlerinin çoğunu Ebu Musa ve onun kabilesinin mücadeleleriyle gerçekleştirmiştir. Valiliği esnasında Dinever, Nusaybin, Kum, Kasan gibi birçok şehrin fethinde önemli hizmetler ifa etmişti.Ehvaz ve İsfahan'ı feth ederek, Hürmüzan'ı esir aldı ve halifeye gönderdi.²⁴³

Ebu Musa Basra'ya ilk defa kerpiçten bir cami yaptırdı.Daha sonra tuğladan cami ve binalar inşa ettirmiştir.²⁴⁴ Ebu Musa,Basra'da valilik yaparken halkın ihraç

²³⁸ el-Başa, a.g.e, C.II, s.100; M.Şakir, Sahabe Hayatından Tablolar, C.III, s.143; Yakubi,a.g.e., C.II,s.122

²³⁹ Şakir, a.g.e,C.III,s.149-150

²⁴⁰ Abdurrazık, a.g.e., s.70;Rıza, a.g.e, s.44

²⁴¹ Yakubi, a.g.e. C.II, s.146

²⁴² Hasan Basri, a.g.e. C.II, s.29

²⁴³ Rıza, a.g.e C.III, s.270; Kandemir, a.g.mak., C.X, s.191; Rıza, a.g.e, s.44

²⁴⁴ Ebu Musa, a.g.e. s.146

ettiği maldan cizye alıyordu.²⁴⁵ Halkı ihracata teşvik ederek, Basra'nın ticari hayatını canlandırıp hem halka hem de devlete kazandırıyordu.Hz.Ömer, halkın su ihtiyacını temin etmesi için Ebu Musa'ya talimat gönderdi. Ona tatlı suyu halkın ayağına getirecek bir kanal açmasını emretti.Ebu Musa hemen işe koyularak 9 mil uzunluğunda bir kanal açtırıp, Basra'nın su meselesini halletti.Hz.Musa'nın mihnet ve gayretleriyle meydana gelen bu muazzam eser ,onun adını taşır.²⁴⁶ Hz.Ömer, Ammar b.Yasir'den boşalan Küfe valiliğini ona verdi.Daha sonra tekrar eski yeri Basra'ya vali olarak atadı.²⁴⁷

Hz.Ömer döneminde olduğu gibi Hz.Osman da onun Basra valisi olarak kalmasını onayladı. Hz.Osman'ın halifeliği döneminde kendisine danıştığı fakihlerden biriydi. Ne hikmetse Basra halkı her fırsatta devlete karşı ayaklanmada öncülük ettiğinden, Ebu Musa bunları teskin etmek için çok çaba sarfetmiştir. Hz.Osman,Basra valisi Ebu Musa el-Eş'ari'nin binek atı olmayan halkı cihada teşvik etmek için ileri sürdüğü''Cihadda, yürüyenlerin ata binenlerden daha çok sevap kazanacağı''görüşü,Basralılar tarafından halifeye iletilince vali Eşari'yi Basra valiliğinden almıştı.Bu konuda Hz.Osman'ın gerekçesine katılmak mümkündür.Ona göre, valinin bu görüşü savaş hazırlıklarının aksamasına ve ordunun zayıflamasına yol açabilirdi.²⁴⁸ Aslında Ebu Musa'nın Basra halkını fakiriyle zenginiyle cihada sevk etmek için art niyetsiz bir şekilde sarfettiği cümleler, kendisini valilikten etmiştir.

Zaten Basra halkı, Ebu Musa'nın yaşı hakkında ileri geri konuşmaya başlamışlardı.Yumuşak huyluluğundan faydalanarak karışıklık çıkartıp genç bir vali istiyorlardı.Bunun üzerine Hz.Osman Basra halkının bu isteğini yerine getirerek H.29 yılında onun yerine Abdullah B.Amir'i vali olarak tayin etti.²⁴⁹

Hz.Ebu Musa'yı H.34 yılında Hz.Osman onu Sait b.As yerine Küfe'ye vali olarak atadı.Bu sıralarda küfe karışıklık ve fesat kaynıyordu.Fitne ve fesat her tarafı kaplamıştı. Küfe'ye giden Ebu Musa,fitne ve fesadı önleyici konuşmalar yaparak halkı teskine çalışmış;Resulullah'ın fitne aleyhindeki açıklamalarını söyleyerek,fitne ve fesadın akibetini izah etmiştir.Böylece kamuoyunu irşada çalışmış ve halkın Hz.Osman'a kısmen de olsa itaatini sağlamıştır.²⁵⁰

²⁴⁵ Yakub, a.g.e, C.II, s.52

²⁴⁶ Nedvi-Ansari ,a.g.e,CII,S,142

²⁴⁷ Şakir,a.g.e ,C.III.S.147

²⁴⁸ Paşa,a.g.e,C.II.s.282; Rıza,a.g.e.s.70; Y.Kanderit, a.g.e. C.X.S.191; Akbulut,a.g.e.s.171

²⁴⁹ İbnü'l-İmriyye,a.g.e, s.72

²⁵⁰ Suyuti, Tarihul Hütafa, s.156; Nedvi-Ansari, a.g.e -C.II - 43; İbn Esir, a.g.e C.III, 153

Hz.Ösman şehit edildiğinde Ebu Musa Küfe valiliğine bakıyordu.Kufe halkı ca O'ndan memnundu. Ebu Musa, Küfe valiliği döneminde sevad haraçlarını toplama görevi Cabir b.Fülan el-Müzeni'de idi.Ayrıca harp işlerine el-Ka'ka' b. Amr bakıyordu.²⁵¹ Zühd ve takvasıyla tanınan Ebu Musa el-Eş'ari uzun yıllar idarecilik yapmasına rağmen dünya malına iltifat etmedi. Ebu Musa el-Eş'ari,hakem olayında Hz.Ali'nin safında yer almış ve onun temsilciliğini yapmıştır. Ebu Musa el-Eş'ari,H.44 senesinde vefat etmiştir.²⁵²

f-Küfe Valisi Velid Bin Ukbe

Nesebi: İbni Ebi Mu'ad bin Ebi Amr bin Ümeyye bin Abdi şems'ti. Künyesi Ebu Leheb'tir. Annesi Arna Binti Kureyz bin Habip bin Abdişşems'tir. Velid,Osman bin Affan'ın üvey kardeşidir.²⁵³ Emevi olup Kureyş kabilesindedir.²⁵⁴ Babası onu,fetih gününde Peygamber efendimizin yanına getirdi.Peygamber başını okşamıştı,çünkü çocukları kendilerine getirdiklerinde onları okşamak onun adeti idi.²⁵⁵ Muhammed'le vaktiyle yüzüne karşı münakaşa eden ve onun tarafından ithamedilen biriydi.²⁵⁶ Velid bin Ukbe, Muaviye'nin dayısı oluyordu.²⁵⁷

Hz.Ebu Bekir ile Hz.Ömer kendisini küçük vazifelere verdiler.Bunlar pek ehemmiyetli şeyler değildi.Hz. Ömer'in hilafetinin son devrine kadar,Arabistan'da Beni Tağlib kabilesinin amili bulunuyordu.²⁵⁸ Halife Hz. Ebu Bekir ,Şam için hazırlamış olduğu ordu içinde Velid bin U kbe'yi de görevlendirmişti.²⁵⁹ Velid bin ukbe Küfe'ye tayin edilinceye kadar el-Cezire valisi olarak görev yapmaktaydı. El-Cezire 'de beş yıl görev yapmış ve orayı hayli sevmişti.²⁶⁰ Daha sonra Hz. Ömer zamanında Velid b.Ukbe kardeşini öldürdüğü için El-Cezire Valiliğinden azledilmişti.²⁶¹

Velid'in, Hz. Ebu Bekir'in dönemindeki ilk görevi Farisilerle h.12.senesinde yapılan mezer savaşında halife Hz. Ebubekir ile ordu komutanı Halid bin Velid arasında, savaşlarla ilgili gizli mektupları getirip götürüyordu.H.13. senesinde Velid, Huzaa kabilesinin zekatlarını alıp Ebu Bekir'e getiriyordu. Resulullah, Velid bin

²⁵¹ İbni Esir, a.g.e., C.III, s.194

²⁵² Suyuti ,Tabakatü'l Huffaz, s.15

²⁵³ İbn Sad, Tabakatü'l Kübra, C.VI,s.25; el-Buseyti, a.g.e., s.263; Ekinci ,a.g.e, s.165; İbn Hacer, el-Sabe, C.III, s.637

²⁵⁴ Rıza, a.g.e, s. 45

²⁵⁵ el-Buseyti, a.g.e, s.263

²⁵⁶ Hitti, a.g.e.,C.I, s 270

²⁵⁷ Makrizi, a.g.e, s.163

²⁵⁸ Yılmaz, a.g.e, s.75; İslamoğlu, a.g.e ,s.53

²⁵⁹ Maklizi, a.g.e, s.185

²⁶⁰ İbni Esir, a.g.e, C.III, s.88; el Neccar, a.g.e s.302

²⁶¹ Şakir, Hz.Osman, s.118

Ukbe'yi Beni Mustalik'e vali ve zekat memuru olarak göndermişti. Onunla İsa arasında sanki bir kin varmış,yaklaştığı zaman karşısına gelen atlıların kendisini öldüreceklerini sanmıştı.Resulullah'a varıp zekatı vermeyi reddettiler diyerek, onların dinden döndüklerini söylemişti.Resulullah da öfkelenmiş ve onlarla harb etmeyi düşünmüştü. Bunun üzerine Hucurat Süresi'nin 6. ayeti nazil olmuştu.Peygamberimiz daha sonra Halid bin Velid'i Beni Mustalik'a gönderip,onları gözetlemesini emretmişti.Halid oraya vardığında ezan okuduklarını ve gece namazı bile kıldıklarını görmüş bunun üzerine zekatlarını alarak geri dönmüştü.²⁶²

Hz. Osman, Velid'i Küfe'ye h.25 senesinde Sa'd b. Ebi Vakkas'ı azlettikten sonra vali olarak tayin etti.²⁶³ Velid b. Ukbe'nin, Hz. Sa'd'ın yerine tayin edilmesi,halk nazarında çirkin bir davranış olarak görülmüş,onun böyle büyük memuriyetlerde kullanılması Hz. Ömer'in nasihatına uygun olmadığı kanaati hasıl olmuştu.Çünkü Velid'in geçmişte işlediği hatadan dolayı olumsuz sicili mevcuttu.

Velid,Küfe'ye gelince Sa'd hazretleri O'na "Sen mi bizden sonra akıllı oldun?Yoksa biz mi senden sonra ahmak olduk?" deyince, Velid ona cevap olarak "Telaşlanıp kederlenme Ey İshak'ın babası!bunların hiçbiri değil,fakat bu bir mülktür ki onu biri sabah yemeği,diğeri akşam yemeği yapar." deyince Sa'd da:"Görüyorum ki siz memuriyetleri mülk edinmişsiniz" dedi.Sa'd bu atamayı yadırgamakla beraber,aynı zamanda Osman'ın kendi akrabalarına halifeliği boyunca gösterdiği tolerans ve iltifatları tenkit etmiştir.Ashab,memuriyetleri bir ibadet diye kabul ederlerdi.Bu sıralarda ortaya çıkanlar, hususiyle Emeviler, mevkileri ve memuriyetleri adeta yemeklik edindiler ve çiftlik haline getirdiler.Fakat Küfeliler eğlenceye düşkün olduğundan, Velid'den hoşlandılar ve uzun zaman onunla hoş geçindiler.²⁶⁴ Velid gece sohbetleri düzenliyor ,her akşam eğlenceler tertipliyordu. Bu organizeler Küfe halkının hoşuna gidiyordu. Hz.Osman, Azerbaycan valisi olan Ferkad'ın oğlu Utbe'yi de h.25.yılda azletti.Fakat Azerbaycan halkı isyan edince Velid,etraftan bir çok asker topladı ve fırkaya kudretli kumandanlar tayin etti.İçlerinde Medain askerinin kumandanı olan Yemen'in oğlu Huzeyfe hazretleri de vardı.Bu muharebede çok ganimet malı alınıp, Velid muvaffak olarak Küfe'ye döndü.²⁶⁵

²⁶² Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, C.VII, s.196; Rıza, a.g.e.,s.52; İbn Hişam, a.g.e, C.III, s.407; Cevdet Paşa, a.g.e, C.II, s.288

²⁶³ Rıza, a.g.e. , s.45; Neccar, a.g.e, s.302; Suyuti, a.g.e , s.154

²⁶⁴ Cevdet Paşa, a.g.e, C.II, s.272

²⁶⁵ Hasan İbrahim, a.g.e, s.32; Sakir, **Osman Dönemi**, s.32; İbn Hişam, a.g.e, C.III, s.407

Velid b. Ukbe, kanaatkar ve cömert olup²⁶⁶; insanlar arasında en çok sevilenlerdendi. İnsanlarla çok iyi anlaşır, onları çabuk dost edinirdi.²⁶⁷ Velid b. Ukbe Küfe'de mescidin yanına büyük bir köşk yaptırmıştı.²⁶⁸ Adaleti, yumuşak huyluluğu ve iyiliği bakımından Küfe'de valilik yapan en iyi kişilerden olmuştu.

Velid, hristiyanlarla dolu olan bu bölgede, önüne geçen her fırsatı da iyi değerlendirdi. Zira o yaptığı cihad ve yürüttüğü idari işlerin yanında, Allah'a davet ediyor. Hristiyanları İslam'a çağırıyor ve bu konuda hikmet ve "Mev'ize-i Hasene"'nin bütün yollarını kullanıyordu. O'nun buradaki valiliği süresince, askerleri de doğunun ufuklarında fetihler yapıyor, zaferler elde ediyor ve muvaffak oluyorlardı. Nitekim İslam tarihinde ilmi, fazileti ve insafi bakımından en büyük İslam kadıları arasında yer almıştır. Büyük tabiin imamı Eş-Şabi de bu konuya şahitlik etmiştir. Velid, Hz. Osman'dan gelen bir emirle, Küfe'de bulunan her köleye, gelirlerinin bollaşması maksadıyla arta kalan devlet malından her ay, efendilerinden aldıkları maaşları eksiltmeden, üç dirhem veya dinar veriyordu.

Kadı Ebu Bekir, Hz. Osman'ın şöyle dediğini nakleder: "Ben Velid'i kardeşim olduğu için değil de, Resulullah'ın halası ve babasının ikizi olan Ümmü Hakim el-Beyza'nın oğlu olduğu için idareci yaptım."²⁶⁹ Hz. Osman peygamberin akrabalarına gösterdiği alaka ve sevgiden dolayı Velid b. Ukbe'yi Küfe'ye vali tayin ettiğini iddia etmiştir. Velid b. Ukbe Rey, Azerbaycan ve diğer sınır bölgelerini muhafaza ve bölge halkı isyan edecek olursa, isyanı bastırması için emrine 40 bin asker almıştı. Vali her yıl 10 bin askeri bu sınırlarda cihad için bekletirdi.²⁷⁰ Hz. Osman Necran halkı için orada amili bulunan, Velid b. Ukbe'ye şöyle yazmıştı: "Bismillahirrahmanirrahim Allah'ın kulu Emirul mü'minin Osman'dan Velid b. Ukbe'ye namedir. Ben seninle birlikte eşi, naziri ve şeriki olmayan tek Allah'a hamd ederim. Gelelim meseleye: Irak'tan Necranlıların papazları, maiyetleri ve ileri gelen reisleri bana geldiler, şikayette bulundular. Hz. Ömer'in şartnamesini gösterdiler. Müslümanlar tarafından onlara yapıldığına muttali oldum. Ben onların ödemekte oldukları cizyeden 30 adet elbiseyi Allah rızası için tahfifen kaldırdım. Yemen'deki arazilerini vererek onlara iyi muamele etmeni tavsiye ederim. Çünkü onlar hakkında zimmet bulunan bir kavimdir. Onlarla benim aramda İslamdan önce de bir tanışıklık vardı. Hz. Ömer'in onlar için yazdığı sahifeyi

²⁶⁶ Şakir, Hz. Osman, s.118

²⁶⁷ Rıza, a.g.e, s 52; Naccar, a.g.e, s.302

²⁶⁸ İbn Sa'd, a.g.e, C.VI, s.25

²⁶⁹ Ekinçi, a.g.e, s.16

²⁷⁰ Hasan İbrahim, a. g. e. I, s.331

oku. Onda bulunan halden onlara ait olan sahifeyi okuduktan sonra tekrar kendilerine iade et. Selam!” Bu mektubu Hz. Osman, Humran b. Eban’a H.27. senesinin 15 Şaban’ında yazdırmıştır. ²⁷¹ Bu mektubun içeriğinde Velid Bin Ukbe’ye Küfe valiliği döneminde Yemen bölgesinin bir bölümünün de verildiği anlaşılmaktadır.

Velid b. Ukbe Küfe valiliği esnasında büyü yapan bir sihirbazın cezasını Abdullah b. Mes’ud’a sordu. Sihirbaz eşeğin ağzından giriyor, arkasından çıkıyordu. Bunun üzerine ibni Mes’ud onun öldürülmesine karar vermiştir. Bunun üzerine askerlerden biri de sihirbazı öldürdü. Velid b. Ukbe sihirbazın haps edilmesi taraftarıydı. Askerin validen habersiz sihirbazı öldürmesi valinin zoruna gitmişti. Bunun üzerine askeri görevinden aldı. Velid bu durumu Hz. Osman’a mektup yazarak bildirdi. Asker Velid’den çok özür diledi. Velid, haddin Sultan’dan habersiz yapılmasına çok kızdı. Bu gelişme üzerine bu askerın arkadaşları Medine’ye gidip Velid’i Hz. Osman’a şikayet etmeye karar verdiler. Hz. Osman yanına gelen bu gruba haksız olduklarını; validen habersiz böyle birşeyin yapılmaması gerektiğini söyleyerek, onların Küfe’ye geri dönmelerini istedi. ²⁷² Bunun gibi Velid’in Küfe’de cinayet işleyen ve hırsızlık yapan birkaç kişi öldürtmesi, ailelerinin ve kabilelerinin asabiyet anlayışından hareket ederek Velid’e ve devlet idaresine karşı faaliyet göstermelerine sebebiyet vermiştir. ²⁷³

Velid, Hıristiyan genç bir şair olan Ebu Zubeyd ed-Tai ile içki alemleri yapıyordu. ²⁷⁴ Velid b. Ukbe, şarap mübtelası olduğundan sık sık eğlenceler düzenleyip şarap içerdi. Hatta Velid bir gün sabah namazının farzını dört rekat kıldırdıktan sonra “Eğer isterseniz rekatları dahada arttırabiliriz.” demişti. ²⁷⁵ Bunun üzerine Hz. Misver İbni Mahreme ile Hz. Abdurrahman İbni Esved, Hz. Osman’ın yeğeni olan Ubeydullah İbni Adıyy İbni Hiyar’a müracaat ederek, “Git, amcana söyle kardeşi Velid İbni Ukbe’nin durumu halk arasında dedikodulara sebep olmakta, halk kaynayıp durmaktadır. Buna bir çare bulsun” dediler. O da gidip vaziyeti Hz. Osman’a izah etti. Hz. Osman da “inşallah çaresine bakarız” diyerek vaadde bulunmuştur. Nitekim, sahabilerin umumi toplantısında Velid için bir mahkeme hazırlandı. Şahid olarak dinlenen Hz. Osman’ın azadlı kölesi Humran, Velid’in içki kullandığını söyledi. Diğer

²⁷¹ Ebu Yusuf, *Kitabu’l Haraç*, Hisar Yay, İstanbul 1993, s.129

²⁷² Naccar, a.g.e, s.304

²⁷³ Hizmetli, a.g.mak., s.172; Naccar, a.g.e, s.302-304

²⁷⁴ Payvıs, *İslam Siyasi Düşünce Tarihi*, s.73

²⁷⁵ Ar-Rıfı, *El-İstıskârü’l-Kevâsım*, s.97; Payvıs, a.g.e., C.VII, s.161; Hadgsun, a.g.e.

s.15; Yalçın, a.g.e., C.II, s.165; Emin, *İslam Tarihi*, s.100

bir şahid, Cusama yanıt Cusama ibn-i Saab, bir defasında Velid'in, gözi:ri önünde içtiğini açıklayarak bu hususu teyit etti. Bunlardan başka dört şahit daha vardı.²⁷⁶ Bundan dolayı da Hz. Osman Hz.Ali'ye had uygulaması için emir vermiş, Hz.Ali de Abdullah b. Cafer'e bu görevi havale etmiş ve ona: "Al kırbaç Resulullah ve Ebu Bekir kırk sopa uygulamışlar.Hz.Ömer ise seksen sopa vurdurmuştu.Tercih edilen, sünnet budur demişti."²⁷⁷ Bu olaydan sonra Hz.Osman Velid b. Ukbe'yi Küfe valiliğinden azletti.

Velid, Küfe'de beş yıl valilik görevini yürütmüştür. Bu görevi esnasında Küfe halkıyla iyi geçinmeye çalışmış onların müşküllerini çözmek için gayret göstermiştir. Hz.Velid'in azlinden halk çok üzölmüşü.²⁷⁸ Valilikten azledildikten sonra o yine Küfe'de bir vatandaş olarak ikamete devam etmiş.²⁷⁹ İbn Sa'd ise tabakatında Velid'in Medine'ye döndüğünü yazmaktadır.

Rivayetlere göre; Velid b. Ukbe,Said b. As ve Mervan b. Hakem,Hz. Ali'nin hilafetinin ilk günlerinde huzuruna çıkarak, geçmişte Beni Haşim tarafından haksızlığa uğramış bir topluluk olduklarını dile getirdiler. Bedir'de müşrikler safında savaşan babalarının Hz.Ali tarafından öldüröldüğünü hatırlattılar. Velid,Mervan'ın babası Hakem'in Hz.Osman tarafından Medine'ye getirilmesine, O'nun karşı çıktığını hatırlattılar. Şayet daha önce biriktirdikleri mallar ile o anda ellerinde bulunan servete dokunmayacağına, Hz.Osman'ın katillerini cezalandıracağına söz verirse,kendisine biat edeceklerini belirttiler.²⁸⁰ Hz.Osman şehit edilince, Velid fitneden uzak durup, "Rakka" denen yere yerleşti ve vefat edinceye kadar orada kaldı. Sabit b. El-Haccac,Şa'bi ondan hadis rivayet etmişlerdir.²⁸¹

g-Küfe Valisi Said Bin As(622-679)

Said b. As b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenat.Bu zat,Resulullah'ı Ümmü Habibe ile evlendiren kişidir.²⁸² Annesi Ümmü Gülsüm binti Amr bin Abdullah bin Abdikays b. Abdullah b. Nasr b. Malik'tir.²⁸³ İnsanlar Said'e baktıklarında sanki hilali görüyorlardı.²⁸⁴ Said b. As, ifadeleri sert bir kişiydi.²⁸⁵ Şerefli,cömert,yumuşak huylu,

²⁷⁶ Yılmaz, a.g.e, s.75-76; Rıza, a.g.e, s.45

²⁷⁷ İbn Esir, a.g.e, C.III, s.112

²⁷⁸ Taberi, a.g.e, C.III,s151; İbn Esir, a.g.e,C.III,s.110

²⁷⁹ İbn Kesir, a.g.e, C.VIII, s.349

²⁸⁰ Sarıçam, a.g.e., s.258; Bakır, a.g.e,s.20-21

²⁸¹ İkinci, a.g.e, s.169; İbni Kesir,a.g.e,C.VIII,s.349

²⁸² el-Buseyt', a.g.e, s.11

²⁸³ Çağrıay, Said Bin As İnad. İstam Ansk. M.L.Y., İstanbul 1998, C.X,s.80

²⁸⁴ Şa'bi, Hz.Osman, s.11

vakur, akıllı ve keskin bir zeka sahibiydi. Peygamberin ölümünde 9 yaşında olduğuna göre 622 yılı sonlarında doğmuş olmalıdır. Said Mekke fethinden önce müslüman olmuştur. Said'in babası Al-As Bedir'de Mekkeli müşrikler arasında müslümanlara karşı savaşırken Hz.Ali tarafından öldürülmüş idi. Dedesi Ali Uhayha Kureyş kabilesinin eşrafından idi. Bu itibarla Said, Kureyş'in en iyi ailelerinden birine mensup bulunmaktadır.²⁸⁶ Mekke'de sarık giydiğinde,ona saygı ifadesi olarak bir kimse onun sarığının renginde sarık giymezi. Ona "Zü't-t" denirdi.²⁸⁷

Said Hz.Ömer'in evinde büyümüştü. Hz. Ömer, Şam feth edildiğinde Said'i ordunun ileri gelenleri arasına katmış, O da Muaviye'nin yanında görev yapmıştı. Bir gün Hz. Ömer Said'in nerede olduğunu sormuş,O'nun Şam'da olduğu haberi verilince, Said'i Medine'ye çağırmişti.Said, Medine'ye vardığında Hz.Ömer ona " Senin bir sürü belalara uğradığın gibi bir sürü iyiliklere de mazhar olduğunu duydum. Bu belaları ve musibetleri arttır da Allah da bunlara karşılık sana hayırlar versin." demişti. Bu arada Said Hz. Ömer'e "Benim için bildiğin bir eş var mı?" diye sormuş, o da "Hayır" şeklinde cevap vermişti. Bu sırada Süfyan b.Ufey'in kızlarının anneleriyle birlikte Hz. Ömer'e geldikleri görülür. Anneleri Hz. Ömer'e hitaben: "Bizim erkeklerimiz tümüyle helak oldu. Eğer erkekler helak olursa kadınlar da tamamen kaybolup gider. Bunun için bu kızları kendilerine denk kimselerle evlendir" demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer bu kızlardan birisini Said ile, diğerini de Abdurrahman Bin Avf ile evlendirmişti.²⁸⁸ Ayrıca Said Bin As Hz. Ali nin kızı Ümmü Gülsüm'le evlenmek istiyordu; fakat Hz. Hüseyin kızkardeşinin Said'le evlenmesine karşıydı. Hz.Hasan de kızkardeşinin Said'le evlenmesine razıydı. Said, Hz.Hüseyin'in bu evliliğe sıcak bakmadığını öğrenince bu fikrinden vazgeçmişti.²⁸⁹

Said Bin As, Hz. Ebu Bekir'in halifeliğinde Ridde savaşlarına Suriye hududu civarındaki Hamkatan üzerine komutan olarak gönderilmişti.²⁹⁰

Hz. Osman Küfe valiliğine Velid'i azlettikten sonra yerine Said Bin As'ı h.30.yılında vali olarak atadı²⁹¹ ve de 100 dirhemini ilga etti.²⁹² Hz.Osman'ın terbiyesi altında da büyüyen Said Bin As, büyük adamlar arasına girmiş ve önemli vazifelere

²⁸⁵ Taberi, a.g.e.,C.III, s.151

²⁸⁶ Çağatay , a.g.m.,C.X,s.80; Rıza,a.g.e ,s.81

²⁸⁷ Kettani ,a.g.e.,C.III, s.187

²⁸⁸ İbn Esir, a.g.e.,C.III, S.112-113

²⁸⁹ Şakir ,a.g.e , s.111-112

²⁹⁰ Hasan İbrahim, a.g.e. C.II, s.20

²⁹¹ İbn Esir, a.g.e. C.III, s.110

²⁹² İbn Esir, a.g.e. C.III, s.110

getirilmiştir. Bazıları onu Amr b. As'ın kardeşi zannederek yanıılmışlardır. Çünkü As'ın oğlu Amr şehmoğullarındandır. Halbuki bu As'ın oğlu Said , Ümeyye oğullarındandır.²⁹³

Said, Velid'in yerine Küfe'ye vali olarak atandığında minberi yıkattıktan sonra minbere çıkıp halka hitap etmişti; çünkü Velid bin Ukbe'nin necis olduğunu minberi kirlettiğini ifade etmişti.²⁹⁴ Said Küfe'ye vardığında mescid'e gidip minbere çıkmış ve Allah'a hamd ve sena ettikten sonra: "Vallahi ben istemediğim halde size gönderilmiş bulunuyorum; ancak ben de getirildiğim bu görevden de kaçamazdım. Şunu biliniz ki! fitne başını çıkartmış ve gözlerini açmış bulunuyordu ve bu fitneyi mutlaka kahredeceğim ve kökünden söküp atacağım". diyerek minberden inmiş ve Küfe halkının durumunu öğrenmeye başlamıştı. Halkın durumunu iyice öğrendikten sonra Hz. Said b. As , küfelilerin ızdırap içinde olduklarını şerefli ve üstün insanların kahredilip; islamın ileri gelen şahsiyetlerinin zillete uğratıldıklarını buna karşılık buraya hakim olanların, daha sefil ve bedevi araplar olduğunu; müslüm ve şeref sahibi kimselere iltifat edilmediğini musibetlerin de bu insanlardan eksik olmadığını bildirmişti. Hz. Osman şöyle cevap vermişti : " – Cenabı Allah bu bölgeleri fetheden islamın ilk askerlerine bir fazilet ve üstünlük vermiştir. Bu illere daha sonra gelip yerleşen halkın, onlara tabi olmasını ancak bu ilk fatihlerin hakkı, terk edip ondan uzaklaşmaları halinde diğerlerinin bu üstünlüğü ele geçirmeleri gayrete tabidir. İşte herkese hakka yaklaştığı oranda muamele et ve mevkiini koru." ²⁹⁵ Said b. As , Hz. Osman'ın bu emrini halka okudu ise de halifenin emrine ehemmiyet vermediler. Said bu hususu Hz. Osman'a bildirdi. O da artık Küfe'nin işlerinin düzeleceğinden ümidini kesmişti.²⁹⁶ Said'in Hz. Osman'a yazdığı mektuptan da anlaşılacağı üzere sonradan gelip Küfe'ye yerleşenlerin iyi mevkilere sahip olduklarını, zenginleştiklerini; yerli halkın ve ileri gelenlerinin ise fakir ve sefalet içinde oldukları ortaya çıkmaktadır. Bunun nedeni büyük ihtimalle yabancıların Küfe'de ticareti ele geçirdikleri, yerli halkın ise kendilerini ticarete vermedikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca ortaya çıkan başka bir husus da, hem daha önce Küfe'de valilik yapan kişilerin yumuşak davranmaları, valilik görevlerini iyi yapmayışları hem de Küfe halkının karakterinin karışıklığa ve fitneye uygun olması sebebiyle idari boşluk ve düzensizlik meydana getirmesidir.

²⁹³ Cevdet Paşa, a.g.e.C.II, s.290

²⁹⁴ İbn Esir, a.g.e.C.III, s.113

²⁹⁵ İbn Esir, a.g.e.C.III, s.113

²⁹⁶ Cevdet Paşa, a.g.e.C.II, s.290

Hz. Osman Kuran-ı Kerim nushalarını çoğalttırırken , Said b. As okuyor Zeyd b. Sabit de yazıyordu.²⁹⁷ Said b. As , en iyi arapça bilenlerden biriydi. Said'in lehçesi Hz. Peygamber'in lehçesine çok benziyordu. Bu konudaki aktif çalışması, kendi valiliği döneminde namını ve şöhretini yükseltmiştir.

Said b. As , her Cuma ihvanı toplayıp , it'am eder ve onlara atıyyeler verir ve hil'atlar giydirdi. Küfe'de vali iken her cuma gecesi azadlı kölesini camiye gönderip ; namaz kılanların önlerine altın koyduğundan dolayı Cuma geceleri Küfe mescidinde çok cemaat bulunurdu.²⁹⁸ Hz. Osman'ın , said b. As'a 100 bin dirhem bağışlamasına halk karşı çıkmıştı.²⁹⁹ H.30 yıllarında Taberistan ve Cürçar'a seferler yaparak, Fituhatta bulunmuş ve buralardaki karışıklıkları bastırarak Azerbaycanı ve Horasan'ı fethetmişti.³⁰⁰ Yolda Hüzeyfe b. Yeman ile korku namazı dahi kılmıştı.³⁰¹

Said b. As , Eş'as b. Kays'ı Azerbaycan'a , Said b. Kays'ı Rey 'e ve en-Nuseyr el-İcli'yi Hemedan'a , Said b. El Akra'yı İsfahan'a , Malik b. Habib'i Mah şehrine , Hakim b. Selem el Hizami'yi Musul'a , Cerir bin Abdullah'ı karkisiye'ye , Selman bin Rabia'yı Babu'l - Ebvab'a ve Ka'ka b. Amr'ı da harp işlerinde görevlendirerek Uteybe en-Nehhas'ı Hülvan'a göndermişti.³⁰² Atamalardan, Said bin As'ın valiliğine bir çok vilayetin bağlı olduğu ve oradaki idarecilerin atamalarında yetkili olduğu anlaşılmaktadır.Said bu kadar geniş atama yetkisini Hz. Osman'dan alıyordu. Bununla beraber Hz.Osman'ın valilerine geniş yetkiler verdiğini görüyoruz.

Said b. As , kısa zamanda kendini halka sevdi. Fakat Said b. As zamanla sertleşince Küfe halkıyla anlaşmazlığa düştü. Zaten , idareye karşı muhalefetlerini göstermek için fırsat kollayan kimseleri valinin Irak'ta Sevad arazisinden "Kureyş'e ait bir bostan" diye konuşması bu fırsatı vermiştir. Bu durum Küfe'deki hilafet merkezi ile idarecilere karşı iyi görüşlere sahip olmayan ve Küfe'nin önde gelen benzeri görüşteki kimseleri bir araya getirdi. Eşter adıyla bildiğimiz Malik b. El-Haris en-Nehai, valiye " Kılıçlarımızla fethedip , Allah'ın bize fey olarak verdiği sevabı kendinin ve kavminin bostanı olduğunu mu idda ediyorsun" diye karşı çıktı. Onlar sözlü olarak başlattıkları muhalefetlerini sertleştirdiler. Bu olaylar üzerine Said b. As halifeden aldığı emirle

²⁹⁷ Ersöz, a.g.e, s.113

²⁹⁸ Sami , a.g.e.C.I , s.100-101

²⁹⁹ Sarıçam , a.g.e. ,s.238

³⁰⁰ İbn Esir , a.g.e. , C.III , s.131 ; Şakir ,a.g.e , s.111 ;Pati , a.g.e , s.539 ; Hasan İbrahim, a.g.e. , C.II, s.330 ; Demircan , a.g.e. , s.33

³⁰¹ Şakir , a.g.e. , s.123

³⁰² İbn Esir, a.g.e. , C.III, s.152

fitnecileri Şam'a sürgün etti.³⁰³ Taşradaki halk, ganimetlerin ve her türlü gelirin başkent Medine'ye gönderilmesini sömürgecilik olarak kabul ediyordu. Bu durum huzursuzluk çıkartıp; toplumda Hz. Osman'a karşı büyük bir muhalefet kitlesi meydana getirmiştir. Beş yıl kaldığı Küfe valiliği esnasında Küfelilerin şikayet ve ısrarlarına rağmen, Hz. Osman Said'i Küfe valiliğinden azletmeye yanaşmamıştı. Ta ki Said 655 Haziranında hacc dönüşünde , Hz. Ali'ye şahsen bağlı olan Yemenli Malik el-Eşter komutasındaki bin kişilik bir kuvvetin kendinin şehre girmesine engel olduğunu görene kadar Osman bu defa Said'i Küfelilerin hoşlanacakları bir adamla değiştirmek suretiyle felaketi önleyebileceği kararına vardı.³⁰⁴ Küfelilerin isteği üzerine onlara Ebu Musa el-Eş'ari'yi vali olarak tayin etti.³⁰⁵ Said bu hadise üzerine geri dönüp Medine'ye yerleşti. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra , ilk önce Talha , Zübeyir ve Hz Ayşe'yi desteklemiş; fakat olayda menfaatinin olduğu kanaatine varıp Hz. Muaviye'nin tarafına geçmiştir. Ama hiçbir olaya aktif bir şekilde girmemiştir. Said, Cemel ve Sıffin savaşlarına iştirak etmediğinden Hz. Muaviye tarafından sorguya çekilmiştir.³⁰⁶ Hz. Muaviye'nin halifeliği döneminde Medine valiliği yapmıştır. Hz. Hasan 670 yılında Medine'de vefat ettiği sırada Said , Medine valisi olup ; bizzat cenaze namazını kaldırmıştır. ³⁰⁷ Medine valiliğinden azledilince Medine'ye üç mil uzaktaki arsa adlı çiftliğine yerleşerek ziraat ile meşgul olmuştur. Ölümünde 80 bin dirhem borç bırakarak H.59 yılında burada vefat etmiş olup Baki mezarlığına defnedilmiştir.³⁰⁸

h-Şam Valisi Muaviye Bin Ebi Süfyan

Muaviye b. Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenaf el-Kureyş'i el-Emevi. Annesi Hint b. Utbe b. Rabî'a b. Abdişems'tir . Babası ve annesi Abdişems'de birleşiyor. Künyesi Ebu Abdurrahman'dır.³⁰⁹ Muaviye b. Ebi Süfyan , Bi'setten beş yıl önce Mekke'de doğdu. Mekke'nin fethi sırasında 23 yaşında bulunuyordu. O günün değer yargıları ile ailesi , asalet yönünden ve ekonomik bakımdan Mekke şehir toplumunda yüksek bir yere sahipti. Tüccar olan baba Ebu Süfyan neseb itibariyle Mekke şehrinin en şerefli kabilesi sayılan Kureyş'e mensup idiler.³¹⁰ Ailesinin zengin ve Mekkeliler'in önde gelenlerinden olması, Muaviye'nin iyi eğitim almasını, kültürlü

³⁰³ Taberi, a.g.e. , C.I , s.2917 ; Gönal ,a.g.e, s.27-28

³⁰⁴ Çağatay, İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi , s.53

³⁰⁵ Çağatay, "Said b. As"mad. ,İslam Ansiklopedisi, M.E.Y. ,İsytanbul 1998, C.X , s.81

³⁰⁶ Sarıçam , a.g.e. , s.264

³⁰⁷ Sami, a.g.e. , C.I ,s.100

³⁰⁸ Çağatay, a.g.e.mad. , M.E.Y. , C.X , s.81

³⁰⁹ İbni Esir, a.g.e. , C.IV , s.46

³¹⁰ Hasan , a.g.e. , C.I , s.353 ; Savaş ,a.g.e s.7 ; Avcu , Sırtanata Giden Yolda Muaviye , s.35-36

olmasını ve yüksek standartlarda yetişmesine imkan oluşturmuştu. Hatta tarihte arabin dört dahisinden biri olarak ün salmasını ve Muaviye'nin Mekke'de okuma yazma bilen az sayıdaki insanlardan biri olmasını sağlamıştır.³¹¹

Muaviye'nin ne zaman müslüman olduğu hususunda islam tarihçileri arasında ihtilaf olmuştur. Kimisine göre Muaviye'nin 'Umratül Kaza' esnasında kimilerine göre ise Mekke fethinde ailesi ile birlikte müslüman olduğu idda edilmektedir³¹². İkinci görüşün daha isabetli olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Hz.Peygamber Hz.Muaviye'yi Müellefe-i kulüb'ten saymıştır.

Kahin bir arabinin, Muaviye'yi çocuk iken gördüğünde Hind'e "-Vallahi ben öyle zannediyorum ki O, ileride kavmini yönetecek" der. Hind de "-Sadece kavimini mi yönetecek , bütün arabı yönetmesi gerekir." diye karşılık verir³¹³. Daha çocuk yaşta Muaviye'nin idarecilik vasfı ve insanları yönlendirme özelliği başkaları tarafından keşfedilmişti.

Muaviye iyi belâğatlı yazıcılardan ve hesabı çok iyi olduğu için Resulullah , Muaviye'yi islamı kabulünden itibaren kendisine vahiy katibi yaparak; şöyle buyurmuştu. "Ey Rabbim ! O'na kitabı ve hesabı öğret ve O'nu azabtan koru"³¹⁴

Resulullah'la birlikte Hüney'n'e katıldı. Ganimetten kendisine 100 deve ve birçok mal verilmişti.³¹⁵ Peygamberimiz Hayber fethinden sonra Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evliliği müslümanların lideri ile Ebu Süfyan ailesi arasında gerçekleşen önemli bir hadise oldu³¹⁶. Peygamberimiz Muaviye'ye "-Eğer melik olursan adalet eyle" buyurmuştur.³¹⁷ Peygamberimiz O'nun ileride müslümanları yöneteceğini daha o günlerden keşfetmişti.

Muaviye, Hz. Ebu Bekir zamanında Şam'a sefere giden ordunun içinde yer alıyordu. Hz. Ömer zamanında ise Ebu Übeyde'den sonra Yezid b. Ebu Süfyan Şam valisi oldu. Kardeşi Muaviye'yi Kayseriye'yi kuşatmaya memur etmişti. Kendisi de Dimeşk'e döndü ve orada öldü. Muaviye , Kayseriye'yi fethetmişti. Bunun üzerine Hz.

³¹¹ Aycan , a.g.e , s.66

³¹² Zehebi , Murucuz Zeheb , C.III , s.122 ; Sırma, Emeviler , s.19 ; Aycan , a.g.e , s.44 ; İbn Kesir , a.g.e., C.VIII , s.21; Askalani , a.g.e., C.III , s.433 ; H.Lammes , "Muaviye" Mad. , İ.A., M.E.Y. , C.VIII , İstanbul 1998, s.38

³¹³ Havva , a.g.e. , C.VI , s.350

³¹⁴ Aycan- Söylemez , a.g.e, s.112

³¹⁵ el-Askalani , a.g.e. , C.III , s.433

³¹⁶ Aycan , a.g.e, s.42

³¹⁷ Buhari , a.g.e , C.VIII , s.129

Ömer, Yezid'in idaresindeki bölgelere Muaviye'yi tayin etti³¹⁸. Halife Hz. Ömer Muaviye'yi Şam valiliğine tayin ederken Filistin'in geri kalan kısmını yani Askalan ve Gazze civarının da fethedilmesini istemişti. Burası daha önce Amr tarafından fethedilmiş, ancak yerli halk Rum'ların kendilerine yardımcı olmasıyla anlaşmayı bozmuşlardı. Muaviye, halifenin de belirttiği gibi stratejik önemi haiz olan Şam'a karşı yardım alabilme imkanı bulunan bu şehri yeniden fethetti³¹⁹. Muaviye halifeye mektup yazarak, Kıbrıs adasının fethine izin istedi. Adanın bir çok yönden bolluk ve zenginlik içinde olması, Muaviye'nin fetih arzusunu kamçıyordu. Ancak denizden yapılacak bir hareketin müslümanlar için ilk defa söz konusu olması halifeyi bazı tereddütlere sevk ediyordu. Denizcilik konusunda bilgisi olan Amr'ın halifeye menfi cevap vermesi üzerine Muaviye'ye Kıbrıs fethi için izin verilmemişti³²⁰. Hz. Ömer, müslümanların denizcilikte yeterli bilgiye ve tecrübeye sahip olmamaları açısından Kıbrıs'ın fethi için Muaviye'ye izin vermediği anlaşılmaktadır.

Muaviye, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Kıbrıs'ın fethi için izin istedi. Böyle bir fethin ilk defa gerçekleşmesi Muaviye'yi hem halife nezdinde hem de müslümanlar nezdinde itibar ve nüfuz kazandıracaktı. Muaviye, izni aldıktan sonra sahildeki idarecilerine haber göndererek gemilerin bakıma alınmasını istedi. Muaviye Sur ile Akka'yı ve Akka gemi iskelesini yeniden inşa ettirdi. Gemi yapma sanatına sahip olan kimseleri de Akka'da toplamıştı. Muaviye'nin bu faaliyetlerinden, daha önceden Kıbrıs'ın fethine karar verdiği ve yıllardır bunun hazırlıklarını başlattığı, denizcilik konusunda mahir olan kişileri organize ettiği anlaşılmaktadır.

H.28 senesinde Kıbrıs fethini gerçekleştirdikten sonra, yine Hz. Osman'a başvurarak Rodos adasının fethi içinde izin istedi. Hz. Osman daha önceki başarısını göz önünde bulundurarak bu talebini kabul etmişti. Yapılan savaşta Muaviye, Rodos adasını fethetti. Çokça ganimet ele geçirmişti.³²¹ Hz. Osman Muaviye'ye mektup yazarak Ermenistan'ın fethi için Habib b. Mesleme'yi göndermesini istedi³²².

H. Muaviye Bizans ülkesi olan Anadolu'ya akıncılar gönderip, baskınlar yapmıştı. Güney sahilinden savaşa savaşa İstanbul boğazına kadar ulaştı; fakat çekilmek zorunda kalmıştı. Ermenistan'a yaptığı seferler ile Karadeniz havzasına kadar uzanmıştı. Ayrıca onun gerçekleştirdiği en önemli başarısı deniz seferlerinde olmuştu.

³¹⁸ Belazuri, a.g.e., C.I, s.225 ; Neccar, a.g.e., s.295

³¹⁹ Aycan, a.g.e., s.83

³²⁰ Aycan, a.g.e., s.84

³²¹ Hasan, a.g.e., II, s.192 ; Taberi, a.g.e., C.II, s.100 ; Aycan, a.g.e., s.84

³²² Belazuri, a.g.e., C.I, s.290

Bizans donanması ile boy ölçüşecek duruma gelmişti³²³ Muaviye Hz. Ömer döneminde olduğu gibi Hz. Osman döneminde de yaz ve kış seferlerine devam etmiştir.

Suriyeliler Muaviye'den memnunlardı. Muaviye Şam halkının ruhunu iyi bildiği, onlara karşı cümert davrandığı ve onlar üzerinde tarifi zor bir manevi yaptırım gücü oluşturduğu bir gerçektir. Yıllar boyunca Şam halkının Muaviye'ye karşı sadakati ve itaati sayesinde ilk önceleri, Suriye bölgesini daha sonraları ise bütün İslam alemini yönetmiştir.

Muaviye ilk defa camilerde Maksure denen " Sultan Mahalli" ni tesis eden kişidir.³²⁴ Halife Hz. Osman , Suriye valisi Muaviye'den arapları şehir ve köylerden uzak yerlere yerleştirmesini istemişti. Sahipsiz olan toprakların da onlar tarafından işlenmesine müsaade etmişti.³²⁵ Bu uygulama sayesinde Hz. Muaviye Şam valiliği döneminde çok büyük arazi sahibi olmuştur.³²⁶ Hz. Muaviye Şam valiliği döneminde halkın desteği, sınırsız itaati sayesinde halife gibi davranıyor; gelecekte iktidarı ele geçirmek için askeri, siyasi ve ekonomik alanda büyük bir alt yapı oluşturma çabasına girmişti. Kısa zamanda amacına ulaşması noktasında başarı göstermesi her halde Hz. Osman'ı başta kendisine ve Emevi ailesine genel anlamda göstermiş olduğu sonsuz tolerans sayesinde olmuştur. Netice itibariyle Muaviye adeta bağımsız bir hükümdar gibi davranmış ve kral gibi yaşamaya başlamıştı.

Ürdün, Dimeşk ve Umeyir b. El-Ensari'nin hastalanması üzerine Hims, Kinnesrin ve Filistin valisi Abdullah b. Alkame'nin vefatı üzerine Hz. Osman onun bağlı olduğu bu bölgeyi de Muaviye'ye devredince Muaviye bütün Suriye ve el-Cezire'nin bir kısmının genel valisi durumuna geçmişti³²⁷ Muaviye Şam'da yirmi yıla yakın valilik yapmış olup ; kendisine son derece itaat eden yüz bin civarında güçlü bir ordu oluşturmuştur.³²⁸ Muaviye tarafından yönetilen Emevi kabilesi, Hz. Osman'ın halifeligi süresince İslam'dan önceki eski gücüne kavuşmuş görünüyordu³²⁹.

H.30. senesinde Şam'da Muaviye ile Ebu Zerr arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Ebu Zerr, Muaviye'nin bazı uygulamalarına karşı çıkarak mal biriktiren zenginleri

³²³ Savaş, a.g.e. , s.1 ; Pati, a.g.e , s.541

³²⁴ Sırma, a.g.e, s.35

³²⁵ Aycan, a.g.e. , s.88

³²⁶ Kitapçı , Yeni İslam Tarihi ve Türkler , s.237

³²⁷ Zeydan , a.g.e, C.I, s.193; İ.Esir , a.g.e. , C.III, s.122 ; Neccar , a.g.e. , s.295 ; C.Paşa, a.g.e. , C.II , s.280 ; Bakır, a.g.e. , s.112

³²⁸ Sarıçam , a.g.e. , s.255 ; Aycan, a.g.e. , s.87

³²⁹ Will Durant, İslam Medeniyeti Tercüman 1001 Eser, s.11

protesto ediyordu. Şu ayeti bu doğrultuda tevil ediyordu³³⁰. “Altın ve gümüş ü biriktirip Allah yolunda sarf etmeyenlere can yakıcı bir azabı müjdele”³³¹ Muaviye onu bu görüşlerini yaymaktan men ediyor ; ama o Muaviye'nin ikazlarına aldırış etmiyordu. Hz. Osman'a mektup yazarak onu Medine'ye çağırmasını talep etti. Ebu Zerr Medine'ye gidince Hz. Osman bazı hareketlerinden ötürü onu kınadı. Medine'nin doğusunda Rebze'ye sürgün etti.³³² Ebu Zerr'in Muaviye'ye karşı sergilediği davranışlarda Abdullah b. Sebe'nin kışkırtmalarının etkisi vardı.İbn. Sebe de Ebu Zerr'in takvasın koz olarak kullanmıştır.

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle ortaya çıkan aralıksız mücadelelerin tozu yere indiğinde, müslümanlar kendilerini büyük bir kavganın içinde buldular.³³³ Muaviye adeta Hz. Osman'ın dirisinden ziyade ölüsünden istifade yoluna gitmiştir. İddiaya göre Hz. Osman'ın öldürülmesine göz yumması, muhasara altındayken ona yardım göndermemesi, onun iktidarı ele geçirmek arzusuyla izah edilir. Muaviye Hz. Osman'ın katli olayında pasif kalmak ve onun katillerini ordusunda barındırmakla Hz. Ali'yi suçluyordu. Bunun üzerinde Muaviye Ali'ye biat etmeyip ; halife adayı olarak ortaya çıkıyordu. Hz. Osman'ın kanını dava etmek konusunda Suriye'deki ordunun desteğini alan Muaviye ile Hz. Ali, Sıffin'de karşı karşıya geldiler. Savaşın cereyanı, hakem olayı, bu olaydan çıkan gelişmeler ve Hz. Hasan'ın Muaviye'ye Halifelîği devredince (H.41. yılı) Iraklılar da Muaviye'ye biat ettiler, böylece Emevi Saltanatı başlamış oluyordu.

Muaviye'nin Suriye'ye vali tayin edildiğinde 38, idareyi ele aldığında 58, vefat ettiğiinde de 78 yaşında olduğu belirtilir. Tarihçiler kendisini islam tarihinde ilk defa bir “Devlet Arşiv Dairesi” tesis eden ve “Posta Teşkilatı” yani el-Berid ile ilk olarak ilgilenen kimse olarak gösterirler. Muaviye'nin kazandığı başarının büyük bir kısmı Amr b. As, Muğire b. Şu'be, Ziyad b. Ebih'den oluşturduğu ekibe bağlanır. Arap soyundan gelmiş devlet başkanları arasında en büyüklerinden biridir. Büyük bir teşkilatçıydı. Muaviye insanlarla ilişkilerine son derece önem vermiştir. Muaviye günde beş defa halkı dinlerdi. Muaviye kızdığı zaman guslelerdi. Yumuşaklığıyla meşhurdu. İnsanları hileyle fethederdi.³³⁴ Muaviye gecenin üçte birine kadar, tarih dinler, üçte

³³⁰ İbn Kesir , a.g.e. , C.VII , s.256

³³¹ Tevbe , 9/34

³³² İbn Kesir , a.g.e. , C.VII , s.257 ; Emin , a.g.e, s.110

³³³ A.Vahhab El-Efered. Nasıl Bir Devlet, s.42

³³⁴ Abdurrahz E-Pedri, İslam'ın Gelişimi ve Akim, İstanbul 1989, s.99 ; Yazıcı, a.g.e. , s.2

birine kadar uyur ve diğer üçte birine kadar da hükümdarların hareket tarzları ve haberleri, savaşlar, savaş hileleri konusundaki defterleri getirtip okurdu.³³⁵

Muaviye'nin akraba çevresi de çok genişti. Ancak Muaviye'nin geniş aile çevresine rağmen idari işlere aile fertlerinden - Hz. Osman'ın aksine - pek fazla kimseyi yaklaştırmamıştır. Bu da Muaviye'nin idareci atamalarında Hz. Osman'dan daha ince düşünüp gelecek planları kurduğunu gösteriyor. Muaviye'nin kırk yıllık siyasi ve idari hayatını, üzerine bina ettiği en önemli prensiplerinden biri de, parasının iş gördüğü yerde konuşmaya, konuşmanın iş gördüğü yerde kırbaça, kırbacın iş gördüğü yerde kılıca gerek duymamasıdır. Bütün bunların kifayet etmediği yerde güce bas vurmıştır. Devlet başkanında bulunması gereken bütün meziyetler fazlasıyla Hz. Muaviye'de mevcuttu.

Muaviye, kendisi de Hz. Peygamber'den hadis rivayetinde bulunmuştur.³³⁶ H.60 senesinde Ramazan ayının ortalarında vefat etmiştir. Vefat ettiğinde 78 yaşındaydı. Dahhak, cenaze namazını kılmıştır.³³⁷

ı-Mısır Valisi Amr Bin As

Nesebi, Amr b. As b. Vail b. Hişam b. Suayyid b. Sehm b. Amr b. Hişam b. Suayyid b. Sehm b. Amr b. Huseys b. Kab b. Luey el-Kureysi'dir. Kureys kabilesinin bir kolu olan Sehm'e mensuptur.³³⁸ Mekke'de doğdu ve müslüman olmadan önce Mekke'nin ticaretinde ve siyaset hayatında önemli bir yeri vardı. Dış ülkelere yaptığı ticari seyahatler sırasında Habeşistan hükümdarı Necaşi ile dost olmuştu.³³⁹ Babası As b. Vail'dir. Sehm kabilesinin lideri ve aynı zamanda Kureys'in ileri gelen önderlerinden biridir. Annesi Nabiğa ise Anze Kabilesine mensuptur.

Necaşi ile dostluğundan dolayı, Habeşistan'a hicret eden müslümanların, sığınma hakkı tanınmayıp iade edilmeleri için Mekke şehir devleti adına elçi olarak Necaşi'ye gönderilmişti.³⁴⁰ Mekkeliler Amr'ı insanları ikna etme becerisini, siyasi yönünün güçlü olmasını göz önünde bulundurarak Necaşi'ye göndermişlerdi.

Yaş itibariyle Resulullah'tan sekiz yaş küçüktür. Amr'ın müslüman olması, Habeşistan'daki Necaşi'nin sayesinde. Çünkü Amr, onun yanına çok sık gidiyordu.

³³⁵ Kettani , a.g.e. , C.III, s.155

³³⁶ Aycan, a.g.e. , s.71-72

³³⁷ el-Buseyti, a.g.e, s.231

³³⁸ Şakir , Sahabe Hatay'dan Tablolar , C.III , s.13-14

³³⁹ Şakir, a.g.e. , C.III , s.81

³⁴⁰ Şakir, a.g.e. , C.III , s.81

Scn gidişinde Necâşi ona, "Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunu söyledi."

Amr hemen Medine'ye geldi ve peygambere iman etti (31 mayıs 629) .³⁴¹ Amr gibi bir dehanın müslüman oluşu peygamberimizi ve müslümanları çok sevindirmiştir.

Amr b. As'ın içinde başkan olma, lider olma sevgisi çok büyüktü. Hatta onun dış şekli yürüyüş ve konuşmasındaki üslubu onun başkanlık için yaratıldığını gösteriyordu. Hatta şöyle rivayet edilir, bir gün Hz. Ömer gelerek Amr'a : "-Ebu Abdullah'a yeryüzünde başkan olarak yürümekten başkası yakışmaz" demişti. Amr, sağlam görüşlü, deha sahibi , tecrübeli , problemleri çözmede maharetli, çözülmesi zor meselelerden çıkabilme kabiliyetine sahip bir kişi olarak bilinmektedir.

Resulullah tarafından Amr b.As, İslam'a davet mektubuyla Umman Kralı Celend'nin iki oğlu Cafer ve Abdullah'a gönderilmiştir.³⁴² Amr b. As Rasulullah Mekke'yi fethetmek için çıktığında bu ordunun içerisinde bir nefer idi. Rasullullah, Amr'ı Mekke'den üç mil uzakta bulunan Huneyn kabilesinin en büyük putu olan Suva putunu yıkmakla görevlendirmişti. Amr'ın askeri ve siyasi kabiliyetini, bilgi ve cesaretini gören Hz. Peygamber Zatü Selasil seriyesinde Ebu Bekir, Ömer ve Ebu Übeyde gibi daha önce müslüman olmuş, sahabenin önde gelenleri dururken; ashabin başında onu kumandan tayin etmiş; daha sonra da İslamiyet'i tebliğ etmek ve vergi toplamak üzere Umman'a göndermişti. Amr, Hüneyn, Taif ve Tebuk seferlerine katılmıştır.³⁴³ Hz Peygamber vefat ettiği zaman Amr, Umman valisi idi.³⁴⁴

Ebu Bekir dönemindeki irtidat hareketlerine karşı mücadele etmiş, bir çok savaşlarda ordu komutanlığı yapmıştır. Ebu Bekir h.13. senesinde Amr'ı Resullulah'ın görevlendirdiği gibi Umman'a zekat toplayıcısı olarak görevlendirmişti. Ayrıca Amr Yermük savaşına da katılmıştır. Hz. Ömer zamanında Filistin'i kesin olarak İslam hakimiyeti altına alarak, Kudüs halkının, şehri halife Ömer'e teslim etmelerini sağlayan O'dur. Daha sonra İskenderiye'yi teslim alarak Mısır'a hakim oldu (21|642) . Başarılarından dolayı haklı olarak "Mısır Fatihî" ünvanını aldı ve bu yeni eyalete vali tayin edildi.³⁴⁵ Hz Ömer hayatı boyunca onu mısır valiliğinde bırakmıştı.

Amr b. As Mısır'da askeri faaliyetler yanında idari ve iktisadi düzenlemeler de yapmıştır. Bayındırlık alanında da ciddi teşebbüslerde bulunmuş. Füstât şehrini kurmuş

³⁴¹ İbn Sa'd , a.g.e. , C.III , s.201; el-Başa , a.g.e. , C.II , s.112 ; Salih Suroç, **Hz. Peygamberin Hayatı**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, C.I , s.437

³⁴² el-Başa , a.g.e. , C.II , s.113 ; Şakir , a.g.e. , C.III , s.14

³⁴³ Önkai , a.g.mad. , C.III , s.82 ; Şakir , a.g.e. , C.III , s.42

³⁴⁴ el-Başa , a.g.e. , C.II , s.112

³⁴⁵ Önkai , a.g.mad. , C.III , s.82 ; Yakub , a.g.e.C.II , s.164 ; Havva , a.g.e. , C.V , s.232

ve kendi adıyla anılan Camii'yi inşa etmişti. Firavunların yaptırdığı eski kanalı yeniden açtırdı ve Nil kıyısındaki Babilon ile kızıl deniz sahilindeki Külzüm (Süveyş) limanını birbirine bağladı. Halicü Emir-ül Mü'minin adı verilen bu su yoluyla halife Ömer'e 20 gemi yükü erzak gönderdi. ³⁴⁶ Mısır vilayetinin münbit olması, tarıma müsait oluşu hasebiyle elde edilen gelir diğer vilayetlere göre fazlaydı; fakat Amr b. As harcamaları fazla olduğu, mali işlerde de iyi ve dengeli hesaplamalar yapamadığından merkeze gönderilen para azalmıştı.

Hz. Osman halife olduktan sonra bir süre Amr b. As valiliğine devam etti ve bir ara Bizanslılar tarafından işgal edilen Iskenderiye'yi geri aldı (25|645) . Mali işleri yürütmek üzere Mısır'a tayin edilen Hz. Osman'ın süt kardeşi Abdullah b. Sa'd ile anlaşamadıkları su yüzüne çıktı. Her ikisi de birbirlerinin alanına müdahale ediyor, birbirlerini başarısızlıkla itham ediyorlardı.

Mısır verimli bir ülke idi. Ancak Amr zamanında bu ülkenin geliri bu verimlilikle mütenasip görülüyordu. Hz. Ömer zamanında bu mesele şikayet mevzu olmuştu. Hz Osman zamanında da bu mesele tekrar ele alındı. Şikayetler tazelendi. Bunun üzerine Hz Osman bir mektup yazdı. Amr buna şöyle bir cevap verdi : "–Bu ülke bu günkü şartlarla bundan fazla gelir temin etmez." Bu cevap üzerine Hz Osman Mısır'ın hesap ve gelir işlerini Abdullah b. As'a havale etmişti. Yine fazla gelir temin edilemeyince şikayetler başladı. Abdullah , Amr'ın vergi işlerine müdahale ettiğini ve fazla harcadığını ileri sürdü. Amr da Abdullah b. Sa'd'ı beceriksizlikle itham etti. İşte bu hadise neticesinde Hz. Osman , Amr b. As'ı Mısır valiliğinden azletti (27|649) . Kanaatimizce Hz. Osman, Mısır'da herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için ve Amr'ın daha önce tahkikat geçirmesini göz önünde bulundurarak O'nu Mısır valiliğinden azletmiştir.

Amr b. As azlolunduktan sonra Hz. Osman'a güvenmişti. Hz. Osman da onun gönlünü alarak, Medine'de alıkoydu. Hz. Osman hükümet işlerinde müşkil meselerle karşılaştığı zaman Amr ile müşavere ederdi. O da bu işleri başarıyla hal ve fasl ederdi. Hz Osman ihtilafi ortadan kaldırdıktan sonra ve ortalık biraz sukünet bulduktan sonra bir müşavere meclisi kurmuştu. Bu meclisin en kıymetli erkanından biri de Hz. Amr'dır. Bu devirde ahaliye karşı çok işlerde Hz. Osman ve bu müşavere meclisi yumuşak

davranıyordu. İşlerimde – Ben Hz. Ömer ve Ebu Bekir'in yolunu takip ediyorum. Yerine göre sert, yerine göre yumuşak davranıyorum.” diyordu.³⁴⁷

Hz. Osman şehit edildikten sonra , Hz. Muaviye'nin tarafına geçmişti. Hakem olayında kurnaz bir politakıcı olarak bilinen Amr'ın, Ebu Musa'ya hile ile Hz. Ali'yi halifelikten azlettirip, Muaviye'yi halife ilan ettiği görüşü yaygındır. Amr Hz. Muaviye'nin valisi sıfatı ile yeniden Mısır'a tayin edilmişti (38|658). Ölümüne kadar bu görevde kaldı. Mısır'da bir Ramazan Bayram'ı günü doksan yaşını aşmış olduğu halde vefat etti ve oğlu Abdullah tarafından defnedildi.

Arapların meşhur dört dahisinden birisi kabul edilen Amr zeki , son derece cesur, iyi bir hatip ve şair , kabiliyetli bir idareci idi. Hz. Peygamber ve Aişe'den 40 kadar hadis rivayet etmiştir. Bazı beyitleri Arap edebiyatında örnek olarak kullanılan güzel şiirler de söylemiştir.³⁴⁸

i-Mısır Valisi Abdullah Bin Sa'd Bin Ebi Serh

Ebu Yahya Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh el-Kureyşi el-Amiri (ö.36| 56-657). Künyesi Ebu Yahya'dır. Hz. Osman'ın süt kardeşidir. Annesi Eş'ari'dir . İbni Hibban babasının münafıklardan olduğunu söyler.³⁴⁹ Ne zaman müslüman olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Mekke'nin fethinde Allah Rasulu dört erkek ve iki kadın hariç tüm insanlara eman verdi. Eman vermediği kişilerden biri olan Abdullah b. Sa'd Hz. Osman'ın yanında gizlenmişti. Çünkü görüldüğü yerde öldürülecekti. Hz. Osman onu Rasulullah'ın yanına getirerek, onu affetmesini istedi. Resulullah Hz. Osman'ı kırmayarak, onu affetti. Bunun üzerine Abdullah bin Sa'd peygamberimize biat edip, iman etti.³⁵⁰ Abdullah, Medine'ye hicret etti ve vahiy katibleri arasında yer aldı. Bir müddet sonra irtidat edip Mekke müşriklerinin yanına döndü. Katipliği sırasında vahyi kendi arzusuna göre tahrif ettiğini söyleyerek müşriklerin İslamiyet aleyhinde çalışmalarını desteklemiştir.³⁵¹

O kureyşlilerin akıllı ve cömertlerinden biriydi. Abdullah b. Sa'd kendi nefsi için güçlü , Allah korkusu ve takva açısından zayıftı³⁵². Hz. Ömer zamanında Amr b. As'la Mısır'ın fethine katılmış ve O'nun devrinde Said bölgesinde valilik yapmıştı. Hz Osman

³⁴⁷ Yakub , a.g.e, C.II , s.164 ; Önkal, a.g.mad. , C.III , s.364-365 ; Komisyon , “Amr b. As” Mad. , S.Ans, C.I , s.273 ; vi- Ansari, a.g.e. , C.II, s.364

³⁴⁸ Önkal,a.g.mad. , C.III , s.82

³⁴⁹ İbn Sa'd , a.g.e. , C.III , s.25 ; İbn Esir , a.g.e. , C.III , s.154 ; Askalani , a.g.e. , C.II , s.316 ; İbn Hişam , a.g.e. , C.V , s.69-70

³⁵⁰ Askalani , a.g.e. , C.II , s.316

³⁵¹ İbn Esir , a.g.e. , C.III , s.154 ; Rıza , a.g.e. , s.163

³⁵² Ekruci , a.g.e. , s.163

halife olunca Mısır'ın mali işleriyle Abdullah'ın yönetimiyle de Amr'ı görevlendirdi. Daha sonra aralarında anlaşmazlık çıkınca Amr'ı azlederek Mısır'ı tamamen Abdullah b. Sa'd'a verdi (H.25).

Abdullah b. Sa'd, Mısır valiliği döneminde Mısır halkının vergisini 4 milyon dinara çıkarttı.³⁵³ Abdullah bin Sa'd Mısır valisi iken, Hz. Osman onu H.25 yılında Afrika'da bazı fetihler ve gazveler yapmak üzere memur etmişti. Hz. Osman ona "Eğer Afrika'da bazı fetihleri gerçekleştirecek olursa ganimetlerin beşte birini veririm demişti". Ayrıca Hz. Osman, Abdullah b. Nafi b. Hars'ı, bazı askeri birliklerin başına geçirerek bu birlikleri donatmış ve Abdullah b. Sa'd'ın komutasında Afrika askerleriyle birlikte bir araya gelip Endülüs üzerine gitmelerini emretmişti.³⁵⁴

Abdullah bin Sa'd 10,000 kişilik bir ordu hazırladı. H.27. yılında Afrika fethini gerçekleştirmiştir. Afrika ahalisini cizyeye bağladı. Afrika ahalisi 2,5 milyon altın vererek uzlaşmaya mecbur oldu. Baş komutan Abdullah b. Sa'd bu fetihleri halifeye müjdelemek üzere Abdullah b. Zübeyr'i Medine'ye ganimet mallarıyla birlikte gönderdi. Abdullah b. Sa'd Afrika'da 15 ay kadar kaldıktan sonra Mısır'a geri döndü. Abdullah b. Sa'd'a ganimetlerin beşte biri verildiğinde halk tepki gösterince; Hz. Osman ganimetleri geri almak zorunda kalmıştı.³⁵⁵

H.31. senesinde Sevari ve Esavide deniz savaşları yapılmıştı. Vakidi ile Seyf b. Ömer ve diğerlerinin anlattıklarına göre Sevari savaşının sebebi kısaca şöyleydi : Hz. Osman'ın halifeliğinin ilk iki senesinde Şam'ı ve çevresini derleyip topladı. Her sene Bizans beldelerine sefer yapıyordu.

Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh Afrika ve Endülüs'de Frank ve Berberileri vurunca Bizanslılar Heraklyus'un oğlu Konstantin'in çevresinde toplandılar. Daha önce islam tarihinde görülmemiş bir ordu teşkil edip müslümanların üzerine yürüdüler. Bu savaşı müslümanlar kazandı³⁵⁶. Abdullah b. Sa'd, Bizans deniz filosuna karşı kazandığı bu deniz savaşı onu meşhurlaştırmıştı. Abdullah b. Sa'd'ın askeri alanındaki başarısı hem halkın nezdinde hem de halife Hz. Osman'ın nezdinde itibarını yükseltmiştir. Abdullah b. Sa'd daha sonra Muaviye'nin Kıbrıs üzerine gönderdiği orduya yardımcı olmuştu. 652 yılında Nübe üzerine yürüdü ve şiddetli bir savaştan sonra hristiyan Nübe hakimi

³⁵³ Doğrul, *Sadrul İslam*, C.VIII, s.17

³⁵⁴ İbn Esir, a.g.e., C.III, s.94-95; Belazuri, a.g.e., C.I, s.228; Cevdet Paşa, a.g.e., C.II, s.275

³⁵⁵ Akça, a.g.e., s.53; Cevdet Paşa, a.g.e., C.II, s.277; Yakubi, a.g.e., C.II, s.165-166; Üçok, a.g.e., s.4; Sami, a.g.e., s.71; Es-Sahhar, a.g.e., s.119

³⁵⁶ İbn.Kesir, a.g.e., C.VII, s.259-260; İkinci, a.g.e., s.164; C. Paşa, a.g.e., C.II, s.275; Vakidi, a.g.e., s.130
"Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh" Mad. *İslam Ansiklopedisi*, D.V.V., İstanbul 1998, s.130

ile bir anlaşma imzaladı. Baktı denilen bu anlaşmaya göre şehir halkı belli sayıda köleleri müslümanlara, müslümanlar da Mısır'da yetişen buğday ve mercimek gibi yiyecek maddelerini onlara vereceklerdi ³⁵⁷. Abdullah b. Sa'd Kıbrıs fethi için Muaviye'ye yardımda bulunmuş ve asayişini temin etmişti. Batı ve güney istikametlerine ganimet faktörü önem taşıyan seferler tertiplemekteydi. Kendisi her iki istikamette de devlet hudutlarını genişletmeye muvaffak olmuştur. Fakat onun en büyük başarısı ilk islam deniz filosunu kurmasında görülür; o bu şerefi o sırada Suriye valisi olan Muaviye ile birlikte kazanmıştır. Bu suretle islam devleti Abdullah'ın şahsında deniz amirallerini yetiştirmiş oluyordu. İskendriye, Mısır filosu için tersane durumundaydı. ³⁵⁸ Abdullah b. Sa'd yukarıdaki savaşlarının dışında ayrıca bir çok savaşlarda büyük başarılar elde etmiştir.

Mısırlılar, Amr b. As'dan sonra Abdullah b. Sa'd'ın vali olmasını tasvip etmediler. Onlar İfrikiye'yi fethetmesine ve Bizans İmparatorluğuyla yapılan deniz savaşlarını kazanmasını rağmen Abdullah'ın vaktiyle irtidat etmiş olmasını ve bilhassa Mısır'da yaptırdığı Darul Haniyye adlı büyük sarayı, koyduğu ağır vergiler ve sert davranışlarını bahane ederek onu yıpratmaya çalıştılar ve Hz. Osman'dan kendisini görevden almasını istediler bu arada Abdullah şikayetçilerden birini döverek öldürdü. Bu gelişmeler üzerine Hz. Ayşe de halifeden Abdullah b. Sa'd'ı azletmesini istedi. Abdullah ise Hz. Osman'ı evinde muhasara altına alınması üzerine Medine'ye yardım gönderdi, sonra da bizzat kendisi oraya gitmek üzere Mısır'dan ayrıldı, yerine de Saib b. Hişam'ı bıraktı. Fakat yolda Hz. Osman'ın şehit edildiğini öğrendi. Bu sırada ihtilalcilerin yöneticisi Muhammed b. Ebu Hüzeyfe, Saib'i uzaklaştırarak Mısır'da idareye el koymuştu. Medine'ye gitmekten vazgeçen Abdullah tekrar Mısır'a dönmek istediysen de muvaffak olamadı ³⁵⁹ Daha sonra Remle'ye gitti ve orada h.38. senesinde vefat etti ³⁶⁰. Hz. peygamberden sadece bir hadis rivayet etmiştir. ³⁶¹

³⁵⁷ Fayda, a.g.mad., C.I, s.130 ; Çağatay, İs. Tarihi, s.376

³⁵⁸ Hitti, a.g.e., C.I, s.253

³⁵⁹ İbni Esir, Usdul Gabe fi Marifetis Sahabe, C.III,s.168 ; Zehra, a.g.e., s.35 ; İbn Küteybe, a.g.e., C.I, s.39; Avcı, a.g.e., s.205

³⁶⁰ Becker, Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh Mad., İs. Ansk. M.Ö.V., C.I, s.413; Zehra, a.g.e., s.55

³⁶¹ Fayda, a.g.mad., C.I, s.130

J-El-Cezire Valisi Abdurrahman Bin Halid

Ebu Muhammed b.Halid b.El-Velid b.Muğire el-Kureyşi el-Mahzumi (ö.46/666) Meşhur kumandan Halid bin Velid'in oğludur³⁶². Künyesi Ebu Muhammed'dir. Küçük yaşta Hz.Peygamberi gören sahabilerdendir. 18 yaşında iken Yermük Savaşına katıldı ve 30-40 kişilik bir suvari birliğinin başında büyük bir başarı kazandı³⁶³. Annesi Haşimoğullarından Esmâ binti Esed b.Müdrîk'tir³⁶⁴.

Hz.Ömer ve Osman döneminde , Suriye valisi Muaviye tarafından Bizans'a karşı düzenlenen seferde islam ordusuna kumanda etti. Bu savaşlardaki başarısından dolayı, Suriye'de büyük bir şöhrete kavuştu ve Muaviye'ye bağlı olarak El-Cezire valiliği yapmıştır.

Cezire halkı Abdurrahman bin Halid'i çok seviyordu. Çünkü Abdurrahman bin Halid onlara kıymet veriyor, kusurlarını bağışlıyor, evlerine gidiyor, onları ziyaret ediyor, sokaklarında dolaşiyor, hastalarını ziyaret ediyor, mazlumların yanında bulunuyordu. Abdurrahman bin Halid, Kureş'in cesur ve kahramanlarındandı.

Küfe'den sürgün edilenler Abdurrahman bin Halid'in yanına yani El-Cezire'ye gönderildiler. Cezire valisi Abdurrahman bin Halid onlara sert davrandı . Bunlardan Eşter, Medine'ye gönderilmişti. Eşter daha sonra tekrar El-Cezire'ye geri dönmüştür³⁶⁵.

Kardeşi, Muhacir bin Halid'in muhalifi olup, Kardeşi hem Sıffin hem de Cemel vakasında Hz.Ali ile beraberdi³⁶⁶.

Sıffin savaşında Muaviye'nin safında yer alan Abdurrahman, 664 ve 665 yıllarında, Bizans'a karşı Anadolu içlerine kış seferleri düzenlemekle görevlendirilmişti. Oğlu Yezid'i Veliht tayin eden Muaviye'nin hilafet meselesinde oğluna rakip olmasından koktuğu ve şöhretinden çekindiği için, Humus haracı karşılığında Abdurrahman bin Halid'i hristiyan doktora zehirlediği rivayet edilir³⁶⁷. Abdurrahman b. Halit Cezire'deki valiliği esnasında halkla münasebetlerini çok iyi kurarak kendini halka sevdirmişti. Bu halk sevgisi kendisini Muaviye'ye rakip olabilecek seviyeye getirmişti.

³⁶² İbni Esir, a.g.e, C.III,s.335 ; Fayda , "Abdurrahman bin Halid" Mad. , İslam Ansk. ,DVY, İstanbul 1998, s.162

³⁶³ Fayda , a.g.mad. , C.I, s.162

³⁶⁴ İbni Esir, a.g.e,C.III,s.335

³⁶⁵ İbni Kesir, a.g.e , C.VII , s.273

³⁶⁶ İbni Esir,a.g.e , C.III,s.335

³⁶⁷ Fayda , a.g.mad. , C.I, s.163 ; İbni Esir, a.g.e, C.III, s.335

Kardeşi Muhacir bin Halid, Muaviye'nin Abdurrahman bin Halid'i Usale'ye öldürttüğünü iddia etmiştir. Rivayetlere göre Muhacir bin Halid de Usale'yi öldürmüştür. Abdurrahman bin Halid h.47 yılında vefat etmişti.

k-Cened Valisi Abdullah B. Rabi'a

Nesebi, İbnu'l Mugire bin Abdillan bin Ömer olup nisbesi Mahzumi'dir (ö.35/656). Künyesi Ebu Abdurrahman'dır. Annesinin ismi, Esmâ binti Mahrame ibni Cendel bin Ubey bin Darım'dır. Abdullah'ın cahiliyedeki ismi, Bahir idi. Müslüman olunca, Rasûlullah o'na Abdullah ismini vermişti.³⁶⁸ Ayyaş bin Ebi Rabi'a'nın kardeşidir. Mekke'de doğmuştur³⁶⁹.

Müslümanlar Habeşistan'a hicret ettiklerinde Kureyşliler, Necâşi'den hicret eden bu müslümanların hepsinin tekrar Mekke'ye iade edilmesini istemek için Abdullah'ı Amr b. As'la beraber elçi olarak seçip göndermişti³⁷⁰.

Meşhur arap şairi Ömer b. Ebu Rabi'a'nın babası olan Abdullah, cahiliye döneminde baharat ticaretiyle büyük servet kazanmış Kureyşli bir tacirdi. Bu dönemde elçi olarak gönderilen, ayrıca Bedir savaşında esir düşen Mahzum kabilesinin fidyelerini ödemek için Medine'ye giden heyette bulunmuştur. Uhud savaşında yüz müşrik okçusuna kumanda etmiş. Mekke fetihinde Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmü Hani'nin himayesini temin ederek canını kurtarmıştı.

Abdullah Mekke'nin feth edildiği gün müslüman oldu. Ticaretle uğraştığı ve aileden çok zengin olduğu için Hz. Peygamber Huneyn savaşına giderken ondan 30,000 veya (40,000) dirhem borç aldığı rivayet edilir. Huneyn dönüşünde borcunu ödeyerek kendisine ve ailesine dua etti ve Abdullah b. Rabia Bahir olan asıl adını Abdullah'a çevirdi. Peygamberimiz ilk önce Danha sonra da O'nu Yemen'in Cened vilayetine vali tayin etmişti³⁷¹. Hz. Ömer San'a'yı da O'nun nüfuz bölgesine kattı³⁷². Hz. Osman halifeliği döneminde Abdullah b. Rabia'yı tekrar Cened'e vali olarak atamış olup, halife şehit edilene kadar burada vali olarak kalmıştır. Buradaki valiliği süresince Cened halkı ile iyi geçinmiş, onlara iyi muamelede bulunmuş ve onlara toplumsal huzuru getirmişti. Halife Hz. Osman'a karşı gerçekleştirilen muhasarayı kaldırmak maksadıyla

³⁶⁸ İbn Sa'd, a.g.e., C.V, s.444 ; Nevevi, Tehzibul Esmâ, Mısır ?, C.II, s.15

³⁶⁹ Buseyti, a.g.e., s.153

³⁷⁰ Şakir, a.g.e., C.III, s.16; İbn İshak, Siyeri. (Haz: M. Hamidullah), Akabe Yayınları, İstanbul 1991, s.273

³⁷¹ Kettani, a.g.e., C.II, s.6

³⁷² Yakubl, a.g.e., C.II, s.151

yola çıktıysa da Mekke yakınlarında bindiği deve den düşerek ölmüştür.³⁷³ Abdullah b. Rabi'a, insanların en güzel yüzlü olanlarındandı.

I-Azerbeycan Valisi Eş`As b. Kays

Eş`as b. Kays bin Ma`di kerib el - Kindi (ö.40/661). Bu şahıs, Muaviye bin Sevr bin Murta` bin Afir bin Adiy bin el-Haris bin Murre bin Esed el-Kinde kabilesinden olup künyesi , Ebu Muhammed`dir³⁷⁴.

Hicretten yirmi üç yıl kadar önce 600`de doğdu. Adı Ma`dikerib olduğu halde saçlarının dağınık ya da kıvrıkcık olmasından dolayı, Eş`as lakabıyla tanındı. "Başı yarık" anlamında Eşec lakabıyla da bilinir. Ayrıca "hain" manasında Urfu'n-nar şeklinde bir lakabı olduğu söylenmekteyse de bu lakabın onun hakkında hiç kullanılmadığı kabul edilmektedir³⁷⁵.

Babası Kays Kinde`de Akilul-Mürar kabilesinin emiri iken Muradiler tarafından öldürüldü. Annesi kebşe de aynı kabileye mensuptur. Eş`as babasının intikamını almak isterken esir düştü ve 3,000 deve fidye vererek kurtulmuştu³⁷⁶.

631 yılında Kindeliler`den oluşan otuz kişilik bir heyetin başında Medine`ye gitti ve Hz.Peygamber ile görüşerek müslüman oldu. Hz. Ebu Bekir`in kız kardeşi Ümmü Ferve ile nikahlanmakla beraber onu memleketine götürmesine de izin verilmedi. Aynı tarihte Hz.Peygamber de onun kız kardeşi Kuteybe ile nişanlandı. Bir müddet sonra Kuteyle Medine`ye hareket ettiyse de Hz.Peygamber`in vefat haberi gelince memleketine geri döndü³⁷⁷.

Eş`as, Hz. Ebu Bekir`in hilafetinin ilk zamanlarında Hadramut ve Kinde valisi Ziyad b. Lebid`in zekat hususunda bir Kindeli`ye yaptığı haksız muameleden dolayı kendisini destekleyen bazı Kindeliler`le birlikte isyan etti³⁷⁸. Uzun süren bu isyan hareketinin sonunda Eş`as b. Kays galip geldi ve yardıma çağrılan İkrime b. Ebi Cehil komutasındaki kuvvet karşısında Nuceyr kabilesine sığınmak zorunda kaldı. Muhacir b. Ebu Ümeyye`nin de kaldığı kuşatma esnasında şiddetli muharebeler oldu. Kalede açlık ve susuzluk baş gösterince Eş`as, anlaşma teklif ederek kendisine ve Kinde ileri gelenlerinden on kişiye aileleriyle birlikte kaleden çıkma izni verilmesi şartıyla kaleyi teslim edeceğini söyledi. Anlaşmaya kendi adını yazmadığı için Ziyad onu öldürmek

³⁷³ İsmail Lütfi Çakın , "Abdullah b. Ebü Rabi`a" Mad. , İslam Ansk., D.V.Y , İstanbul 1998, C.I , s.97

³⁷⁴ el-Buseyti, a.g.e, s.35 ; İ.Esir , a.g.e, C.I , s.137

³⁷⁵ Asrı Çubukcu , Eş`as b. Kays Mad. ,İslam Ansk., D.V.Y, C.XI , s.455

³⁷⁶ Çubukcu, a.g.mak. , C.XI , s.55 ; Reckendorf , a.g.mak. , C.IV , s.393

³⁷⁷ Çubukcu, a.g.e. , C.II , s.507

istediyse de Eş'as durumunu zekice ve cesaretle savundu ve kendini kurtardı. Bu sırada halifeden gelen ve kimsenin öldürülmemesini emreden bir yazı, kaledekilerin katline engel olamadıysa da Eş'as'ın hayatını kurtardı. Kendi hakkında halifenin hüküm vermesini isteyen Eş'as b. Kays Medine'ye gönderildi. Eş'as halifeye Ziyad ile olan mücadelesinin sebeplerini anlatarak onun hakkındaki şikayetlerini söyledi. Dinden dönmediğine yemin edip afedilmesini ve nikahlısı Ümmü Ferve ile evlendirilmesini istedi. Hz.Ebu Bekir onu affetti ve kız kardeşiyle evlendirdi. Bir süre Medine'de oturan Eş'as bu hanımından Muhammed , İshak , İsmail adlı oğulları ile Kuteybe , Hübabe ve Ca'de adlı kızları doğdu³⁷⁹.

Eş'as b. Kays 656 yılında 1700 Kindeli'den meydana gelen bir kuvvetle Sa'd b. Ebi Vakkas'ın emrinde İran'ın fethine katıldı. Kadisiye , Medain , Celula ve Nhavend savaşlarında bulundu. Halifenin emri üzerine bir heyetle birlikte Kısra'ya gidip onu islamiyete davet etti. 638'de Halid b. Velid komutasında Suriye fethine katılan Eş'as Yermük savaşında bir gözünü kaybetti. Küfe şehri kurulduğu zaman bir kısım kindelile birlikte oraya yerleşti³⁸⁰.

646 yılında Hz.Osman'ın halifeliği döneminde Eş'as b. Kays Azerbaycan'a kardeşi Kays da Rey'e vali tayin edilmişti³⁸¹. Eş'as b. Kays, Küfe valisi Velid b. Ukbe'nin bölgesine bağlı olarak görevini yürütüyordu.Eş'as b. Kays, Hz. Ali'nin halifeliği döneminde de Azerbaycan valiliği yapmıştır³⁸². Muaviye kardeşi Utbe b. Ebü Süfyan'ı Eş'as'a göndererek onu kendi safına almak veya tarafsızlığını sağlamak istediyse de Eş'as Hz. Ali'ye bağlı kalmıştır.

Eş'as b. Kays Siffin savaşına, Hz.Ali'nin safında Kinde kabilesinin sancağını taşıyarak katıldı³⁸³. Şiiler onun iki yüzlü davrandığını ve Hz. Ali'ye ihanet ettiğini ileri sürmüşlerdir. Oğlu Muhammed b. Eş'as, ileri gelen emirlerden olup, babasından başka Hz. Ömer , Hz. Osman , Hz. Ayşe ve İbn Mes'ud rivayette bulunmuştur. Torunu İbn Eş'as el-Kindi ise Haccac'a karşı verdiği mücadele ile tanınmaktadır³⁸⁴.

Eş'as b. Kays Küfe'de H.40 yılında, 63 yaşındayken vefat etti. Damadı Hz. Hasan ona kefen giydirip,defnetmiştir³⁸⁵.

³⁷⁹ Aycan- Söylemez, a.g.e., s.114 ,

³⁸⁰ Aycan- Söylemez,a.g.e., s.114.

³⁸¹ Hizmetli ,a.g.e, s.485

³⁸² Reckendorf , a.g.mad , C.IV , s.394

³⁸³ Aycan-Söylemez, a.g.mak. , s.114.

³⁸⁴ Çuburcu , a.g.mak. , C.VII , s.456

³⁸⁵ Fusoyli, a.g.e, s.35

m-Bahreyn Valisi Abdullah b. Kays El-Fezari

Abdullah b. Kays Halid Beni Uzaretül Harisi³⁸⁶. Yaz - kış demeden aşağı yukarı elli savaşa katılmıştır. H.27. senesinde komutan olarak ilk gazasına çıkmıştır. Peygamberimizle beraber Hüneyn gazasında kahramanca savaşmıştır. ³⁸⁷ İslam tarihinde ilk deniz komutanıdır. Komutanlığı ve denizciliği o kadar yüksekti ki komutanlığı döneminde hiçbir asker denize düşüp boğulmamıştır. Askerlerinin afiyette olması için her zaman Allah'a dua ediyordu³⁸⁸.

Muaviye onu deniz savaşlarına gönderiyordu. Abdullah b. Kays'ın denizcilik konusundaki mahareti, başarıları ve Muaviye'nin referansı üzerine Hz. Osman döneminde Bahreyn ve çevresinin valisi tayin edilmişti³⁸⁹. Muaviye, Hz. Osman'dan Kıbrıs'ın fethi konusunda aldığı izinle Abdullah b. Kays el-Fezari'yi deniz komutanlığına atadı. Muaviye'nin Kıbrıs fethinde Abdullah b. Kays'ın çok hizmetleri geçmiştir. Çünkü bir anlamda o günün şartlarında İslam deniz ordusunun en büyük komutanlarındanıdır. Abdullah b. Kays'ın gayretleriyle denizcilik tecrübesi olmayan, deniz savaş taktiklerini bilmeyen araplar, bir çok deniz savaşlarında büyük başarılar elde etmişlerdir.

Abdullah b. Kays, Muaviye'nin talimatları ile yaz - kış demeden deniz seferlerini gerçekleştiriyordu. Rodos adası ve Girit adasının fethedilmesinde de hizmeti büyüktür. Abdullah b. Kays, Rum topraklarında yer alan Marka denilen yerde tek başına Rum'larla yaptığı savaşta H.53. senesinde şehit düşmüştür³⁹⁰.

n- Karkisya Valisi Cerir b. Abdullah

Cerir b. Abdullah b. Cabir b. Malik b. Nasr b. Sa'lebe b. Cuşen b. Avf Yemendeki meşhur Becile kabilesindedir. Becile lafzı geçtiğinde Cerir ismi hatırlanır. Çünkü Cerir, İslamın başlangıcında o kabilenin müslüman olan meşhur kişilerindedir. O, Rasurullah zamanında Becile kabilesinin lideri idi. Cerir b. Abdullah, ancak güzellik ve cemaliyle hatırlanırdı. Hz. Ömer diyor ki : " Bu gençden daha güzel bir kişi görmedim. Cerir'in sureti Yusuf'un güzelliklerinden bize akseden bir şekildir. " ³⁹¹

³⁸⁶ Askalani, a.g.e., C.III, s.93

³⁸⁷ İbni Sa'd, a.g.e., C.I, s.152

³⁸⁸ Şakir, a.g.e., s.136

³⁸⁹ Askalani, a.g.e., C.III, s.93 ; Hasan İbrahim, a.g.e., C.II, s.154

³⁹⁰ Askalani, a.g.e., C.III, s.93 ; Şakir, a.g.e., s.136

³⁹¹ Şakir, Sahabe Hayatından Tablolar. C.III, s.173

~~Yemenli Cerir'in islamiyeti kabul etmeden önceki hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Yahudi bir tacirle Hz. Musa , Tevrat ve diğer peygamberler üzerine yaptığı sohbet O'nun islam dinine ilgi duymasını sağlamış ; Mekke'nin fethinden önce kendi araştırmaları sonucunda Hz.Peygamber'in Allah elçisi olduğunu anlayarak O'na iman etmiş, Becile kabilesini de müslüman olmaya ve Medine'ye bir heyet göndermeye ikna etmiştir. Onun 150 kişi ile birlikte H.10. yılı Ramazan ayında Medine'ye geldiği kabul edilmektedir³⁹².~~

İbn Hacer el-Askalani , Cerir'in Veda Haccı'na katıldığını belirten Buhari ve Müslim'deki hadisleri (Buhari, Megazi, 77; Müslim, İman, 118) delil göstererek onu Hz. Peygamberin vefatından kırk gün önce müslüman olduğuna dair rivayeti reddetmektedir. Cerir'in Hz.Peygamber ile ilk görüşmesinde müslümanlığı kabul ettiğini, bununla beraber Hasamlıların yurdundaki Zülhalasa tapınağının henüz yıktırılmadığını söylediği ifade edilmektedir. Cahiliye döneminde Kabe'ye Şam ka'besi "Zülhalasa"ya da "Yemen Ka'besi" denilerek onun Beytullah'a denk ve rakip gösterilmesinden daima huzursuzluk duymuş olan Hz.Peygamber bu tapınağı yıkmak üzere bir seriye hazırlamıştı. Cerir'i de bu seriye kumandanı olarak görevlendirdi. Cerir Hz.Peygamber'in verdiği sancağı alarak kabilesinin bir kolu olan Ahmeşlilerden meydana gelen 150 vaye 200 ikişi ile yola çıktı. Zülhalasa'yı tahrip ettikten başka bu kabilelerin bir heyetle Hz.Peygambere giderek müslüman olmasını da sağladı. Daha sonra Hz.Peygamber'in emri ile Himyeri'lerin emiri Zülkela ile yahudi olduğu rivayet edilen Züamr'ı islamiyete davet etti. Her ikisi de müslüman olmayı kabul ederek Medine'ye gidip Hz.Peygamber'i ziyarete karar verdiler. Fakat Hz.Peygamber'in vefatı üzerine bu ziyareti gerçekleştiremediler³⁹³.

Hz. Ebu Bekir , Hz. Peygamberin vefatından sonra irtidat eden Has'an ve Becile kabileleri üzerine Cerir'i gönderdi ve isyanları bastırdıktan sonra yeni bir emir alıncaya kadar Necran'da beklemesini söylemişti. Cerir'in irtidat hareketlerinin bastırılmasında büyük rolü olmuştu. Kabilesi Becile'den irtidat edenler onun uyarısı üzerine tekrar müslüman oldular. Cerir ayrıca irtidat olaylarını bastırmak üzere Muhacir b. Ebi Ümeyye kumandasında Yemen'in çeşitli bölgelerinde savaştı. Onun, Ebu Bekir devrinde Sasani'lere karşı Irak fetihlerine katıldığı şüphelidir. Bazı raviler Cerir'in bu bölgedeki fetihlere Hz.Ömer zamanında iştirak ettiğini de ileri sürerler. Ebu Mihraf El-

³⁹² İbn Sa'd , a.g.e. , C.I , s.348 ; İbn İsnak , a.g.e. , s.347 ; İb Esir , Usdul Gabe. C.I , s.280

³⁹³ İbn Esir , a.g.e. C.I , s.280

Ezdi ve Vakidi ise Irak'a iki defa gittiğini naklederler. Buna göre Hz. Ebu Bekir Ömer, kendisinden yardım isteyen Halid b. Velid'in emrinde savaşmak üzere Yemame'ye göndermiştir³⁹⁴. Cerir'in cesurca savaşması ve askeri alandaki başarıları onun özellikle Ridde savaşlarındaki takdire şayan gayretleri halife Hz.Ebu Bekir'in yanında saygınlığını artırmıştır.

Şark, Cerir b. Abdullah'ın cihad cephesi idi. Hz.Ömer döneminde Bure Savaşlarına komutan olarak katılmış kahramanca savaşmıştır³⁹⁵. Hz.Ömer halifeliği döneminde Cerir'i Sevad'a göndermişti. Cerir kabilesinin başında çarpışarak Nuhayle savaşını kazandı. 637 yılındaki Celula savaşına katıldıktan sonra kuvvetli bir suvari birliği ile Celula'ya yerleşerek Sasaniler'le müslümanlar arasında tampon vazifesi gördü. Daha sonra Irak cephesi baş kumandanı Sa'd b. Ebi Vakkas'ın gönderdiği 3,000 kişilik bir yardımla birlikte Hülvan üzerine yürüdü. Hülvan'a yaklaşınca son Sasani kirası III. Yazdicerd İsfahan'a doğru kaçmaya başladı. Cerir halkına dokunulmaması şartıyla Hülvan'ı barış yoluyla aldı. Daha sonra Dinever üzerine yürüdü, ancak şehri feth edemedi. Bu arada Ramahürmüz'ü ve Kaçmisin'i de savaş yapmadan islam topraklarına kattı. Sonra Hülvan'a döndü ve Ammar b. Yasir'in Küfe'ye vali tayin edilmesine kadar orayı yönetti. Hz.Ömer'in emri üzerine Ebu Musa yardıma giderek onunla birlikte Şüster'in fethine katıldı. Cerir'in Hz.Ömer yanında büyük bir itibarı olduğu anlaşılmaktadır. Halife Nihavend savaşından Nu'man b. Makarri'nin öldürülmesi halinde yerine Huzeyfe b. Yemen'in ondan sonra da Cerir'in kumandan olmasını söyledi, Cerir bu savaşta da büyük kahramanlıklar gösterdi. Ammar'dan sonrada Küfe valisi olan Muğire b. Şu'be onu Hemedan üzerine gönderdi. Cerir bu ilk seferinde şehri fethedemediği gibi savaşta bir gözünü de kaybetmişti. Fakat 644 yılı sonlarında şehri yeniden kuşattı ve 645 yılında Hemedan'ı islam topraklarına kattı.³⁹⁶

Hz.Osman'ın halifeliğinde islam tarihi kaynaklarına göre Karkisiya valiliğini yürütmüştür.³⁹⁷ Cerir, Hz.Osman devrinde Küfe valisi Muğire'ye bağlı olarak bir süre Hemedan valiliği de yapmıştır. Daha sonra Said b. As komutasında Azerbaycan fetihlerine katıldı. Hz Osman Fırat kenarındaki Safevi topraklarından bir kısmını O'na ikta etti.

³⁹⁴ Fayda, "Cerir b. Abdullah" mad. , İs. Ansk. , D.V.Y. , İstanbul 1998. C.VII , s.410-411

³⁹⁵ Şakir , Sahabe Hayatından Tablolar , C.III , s.177

³⁹⁶ Fayda , a.g.mad. , İs. Ansk. , D.V.Y. , C.VI , s.411

³⁹⁷ Şakir , a.g.e. C.III , s.180

Müslümanlar arasında ihtilaf ve çekişmeler çıkınca Cerir, bu fitnelerde uzaklaştı. Hz. Ali Cemal vak'asından sonra 656 yılında Cerir'i kendisine bi'ata davet etmesi için Muaviye'ye gönderdi. Muaviye ve Amr b. As ile yaptığı görüşmelerden sonra, Hz. Ali'nin yanına döndü; halifeye "La ilahe illallah" diyenlerle savaşmayacağını bildirerek iki tarafa da katılmadan Cezire'deki Karkisiya'da uzlete çekildi.³⁹⁸

Bir rivayete göre de hayatının son zamanlarında Şerat'a yerleşti³⁹⁹. Başka bir rivayete göre de Cezire Nevahiyesinde ikamet etti.⁴⁰⁰ Muğire b. Şu'be 670'de vefat edince yerine Küfe valiliğine Cerir'i vekil bıraktığı rivayet edilir. Cerir 671 yılında Karkisiye'de vefat etti. 674'de öldüğü de söylenmektedir.⁴⁰¹

Cerir b. Abdullah el-Beceli uzun boylu, son derece yakışıklı bir kişiydi. İyi bir kabile reisi ve kahraman bir kumandı. Şairliği de vardı. Müslüman olmasından itibaren Hz. Peygamberin kendisini huzuruna girmekten hiç men etmediğini ve her gördüğünde tebessüm ettiğini söylemiştir. Cerir'den mükerrerleriyle birlikte 100 kadar hadis rivayet edilmiştir. Rivayetlerden on tanesi sahihi Buhari'de 14'ü sahihi Müslim'dedir. Bu hadisler Ahmed b. Hanbel'in el-Müsned'inde de yer almaktadır. Cerir bunların bir kısmını doğrudan Hz. Peygamber'den bir kısmını da Hz. Ömer ve Muaviye'den rivayet etmiştir. Ondaki hadis rivayet edenlerin arasında dört oğlu İbrahim, Münzir, Ubeydullah ve Eyyüb ile Enes b. Malik, Kays b. Ebu Hazim, Şa'bi, Ebu İshak Es-Sebi'i ve başkaları zikredilir. Büyük oğlu Amr'ın ise kendisinden rivayeti yoktur, ancak onun oğlu Ebu Zur'a dedesinden hadis rivayet etmiştir. Meşhur Mutasavvıf şair Ahmed-i Cami, Cerir b. Abdullah'ın soyundan gelmektedir.⁴⁰²

o-Kinnesrin Valisi Habib b. Mesleme

Ebu Abdurrahman Habib b. Mesleme b. Malik El-Fihri El-Kureyşi H.2. yılında Mekke'de doğdu. Tebuk gazasında 11 yaşında idi.⁴⁰³ Rivayet edilir ki, Habib b. Mesleme gazalara katılmak için Hz. Muhammed'in yanına gediğinde babası Hz. Muhammed'e gelerek: " - Ey Nebi ondan başka oğlum yok, evimin mirasçısı, evimin koruyucusudur." Bunun üzerine Hz. Muhammed onu babasıyla geri gönderdi. O sene

³⁹⁸ Fayda, a.g.mad., C.VII, s.411

³⁹⁹ Şakir, a.g.e., C.III, s.180

⁴⁰⁰ Sami, a.g.e., C.I, s.98

⁴⁰¹ Fayda, a.g.mad., C.VII, s.411

⁴⁰² Fayda, a.g.mad., C.VII, s.411

⁴⁰³ İbn Sa'd, a.g.e., C.III, s.305

~~babası vefat edince Habib bin Mesleme cihad aşkıyla yandı; için barmen Hz Muhammed'e gidip savaşlarına katılmıştır.~~

Arapların en büyük komutanlarından. Ebu Bekir zamanında Şam'a mücahit olarak gönderilmişti. Yermük'de kahramanca savaştı Dimşk'e girdi ve Antakya'ya Hz Ebu Bekir tarafından vali olarak tayin edildi.⁴⁰⁴

Hiz. Ömer'in halifeliği döneminde Rum ordularına galip geliyordu. Hiz. Habib bin Mesleme düşmanla karşılaştığı zaman "-Allah'ım bana güç ve kuvvet ver" demeyi alışkanlık haline getirmişti. Hiz. Ömer zamanında Humus haracını toplama görevini üstlenmişti. Habib b. Mesleme çok güzeldi. Sanki Yusuf'un güzelliğinden bir parça ona aksetmişti. Babayiğit biriydi. Para pulda gözü yoktu. Savaş ganimetlerinden sadece ok ve silah alırdı. Hiç mal biriktirmiyordu. Hiz. Ömer Habib'in bu huyuna hayran kalıyordu.⁴⁰⁵

Hiz. Osman, halifeliği döneminde Habib b. Mesleme'yi Kinnesrin valisi olarak atadı. Bu atamada Habib'in cihad aşkı ve askeri alandaki mahareti etkili olmuştur. Rum vilayetine o kadar sefer düzenliyordu ki; kendisine "Rumların Sevgilisi" adında bir lakap takmışlardı. Düşmana karşı sertti. Hiz. Muaviye, Hiz. Osman'a, Rumların Habib b. Mesleme el-Fihri'yi kuşatmaya aldıklarını mektup yazarak bildirdi. Bunun üzerine Hiz. Osman da Velid b. Ukbe'ye yazarak yardım göndermesini istedi. Velid b. Ukbe de Selman b. Rebi'a'nın komutanlığında 8 bin asker yardıma göndermişti. Askeri hareketlerinin çoğunu Rumlar'ın üzerine yapmıştır.

Hiz. Osman muhasara altındayken Muaviye, Hiz. Osman'ı kurtarması için Habib b. Mesleme'yi gönderdi. Habib b. Mesleme, Vadil Kuraya yetiştiği zaman Hiz. Osman'ın şehit edildiğini işitti. Bunu üzerine Medine'ye gitmeden Şam'a geri döndü. Muaviye, Şam askerlerinin başında, Habib b. Mesleme'yi komutan tayin ederek Belencer seferine gönderdi. Cesareti ve valiliğiyle çok nam saldı. Hiz. Muaviye birçok işlerinde onunla istişare ediyordu. Ermenistan'ın birçok şehrini fethetmişti. Bu başarısından dolayı Hiz. Osman Ermenistan'ın tümünü ona vermişti. Hiz. Muaviye de halifeliği döneminde Habib b. Mesleme'yi Ermenistan valiliğine tayin etmişti. Habib b. Mesleme, h.42. yılında Ermenistan'da vefat etti.⁴⁰⁶ Habib b. Mesleme az da olsa Hiz. Peygamberden hadis rivayet etmiştir.

⁴⁰⁴ Rıza, a.g.e., s.59

⁴⁰⁵ Şokir, Hz. Osman s.132-133.

⁴⁰⁶ Şakir, a.g.e., s.133.

ö-San'a Valisi Ya'la İbni Ümeyye

İbni Übey b. Ubeyd b. Hemmam b. Haris b. Bekr b. Zeyd b. Malik İbn Hanzale b. Melik b. Zeyd Menat b. Temim'in annesi, Münve binti Cabir b. Vuheyb ibni Nüseyb b. Zeyd b. Malik . b. El-Haris b. Avf b. Mazin b. Mansur'dur. Ya'la b. Ümeyye Beni Nevfel b. Abdimenaf ile müttefikti.⁴⁰⁷ Abdışems oğullarıyla müttefik olduğu söyleyenler de vardır. Onu Mekke ehlinde saymışlar. Ya'la b. Münve dedikleri kişi budur. İbn Münve dedikleri kişinin bu olma ihtimali yüksektir. Babası ümeyye, annesi ise Münve'dir. Münve ise, Gazvan b. Cabir b. Nesib b. Vehb el-Harisi'dir. Kureş'in azatlısı, Temim oğullarından bir kadındır.⁴⁰⁸ Kendisi, babası Ümeyye ve kardeşi Seleme b. Ümeyye birlikte müslüman olmuşlardı. Ümeyye'nin iki oğlu Ya'la ve Seleme Rasulullah ile birlikte Tebuk seferine katılmış olup, sahabidir.

Ya'la, Ömer'den hadis rivayet etmiştir. Bize İsmail b. Üleyye, ona da ibni Cureyc, ona da Ata, ona da Safvan b. Ya'la, ona da Ya'la b. Ümeyye'den rivayet etmiştir. Der ki : "Rasulullah ile birlikte zorluk ordusunda (Tebük seferi) savaşa çıktım. Bu en iyi amellerimdir."⁴⁰⁹ Ya'la b. Münve, Bedir savaşına da iştirak etmiştir.⁴¹⁰ Peygamberimiz Yemen vilayetini bölgelere ayırmış ve her bölgeye de bir adamını göndermişti. Valilerinden birisi de Ya'la b. Münve idi. Onu bir müddet Cened'e vali olarak atamıştı.⁴¹¹

Hiz. Ömer halifeliğinin ilk dönemlerinde Yemen bölgesinin idaresinin tamamını Ya'l bin Münve'ye vermişti. Fakat son senesinde bilinmeyen bir sebepten San'a şehrinin valiliğine atamıştı. El Cened'e de Abdullah b. Ebi Rebi'a'yı atadı.⁴¹² Bir rivayete göre Hiz. Ömer halifeliği döneminde Necran bölgesinin de valiliğine de bakmıştı.⁴¹³ Hiz. Ömer onu vali olarak atadığı zaman mallarının yarısına el koymuştu.⁴¹⁴ Çünkü Hiz Ömer'in devlet politikasında valiler her zaman her yönüyle gözetim altındaydılar. Valilerin mal biriktirmelerine, ticaretle uğraşmalarına karşı çıkmıştır. Ya'la b. Münve daha önceden ticaretle uğraştığı için çok zengindi.

⁴⁰⁷ İbn Sa'd, a.g.e., C.V, s.456; İ. Conkardasres, Mu'cemül Müfehres, İstanbul 1988, C.VIII, s.247

⁴⁰⁸ Buseyti, a.g.e., s.205

⁴⁰⁹ İbn Sa'd, a.g.e., C.V, s.456

⁴¹⁰ Sarıçam, a.g.e., s.256

⁴¹¹ Abdurrazık, a.g.e., s.70

⁴¹² Taberi, a.g.e., C.IV, s.94; Makrizi, a.g.e., s.185

⁴¹³ Ebu Yusuf, a.g.e., s.145; Askalani, Tehzibul Tehzib, s.399

⁴¹⁴ Cabir, a.g.e. s.359

Hz. Osman halifelığı döneminde Ya'la b. Münye'yi San'a'ya vali olarak gönderdiğinde, Abdullah b. Rebi'a'yı da bölge kumandanı olarak tayin etmişti.⁴¹⁵ Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle Yemen'i terk ederek, Mekke'de bulunan Hz. Ali'nin muhalifleri olan Talha , Zübeyir ve Hz. Ayşe'nin grubuna katılmıştır.⁴¹⁶ Hz. Ayşe, üzerinde savaştığı "Asker" adlı deveyi Ya'la hediye etmiştir. Zübeyr'e 400 bin dirhem yardım ettiği gibi, sadece Kureyş'ten 70 kişinin bineğini ve yol azığını tedarik etmiştir.⁴¹⁷ Ya'la b. Münye Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hz. Ali'nin rakiplerini maddi yönden destekleyerek, O'na karşı cephe almıştır. Ya'la b. Münye ölümünden sonra 50 bin dinar ve ayrıca değeri 300 bin dirhem olan akar ve benzeri şeyler bırakmıştır.⁴¹⁸

p-Ürdün Valisi Ebü'l A'ver es-Sülemi

Ebu A'ver b. Süfyan es-Sülemi , sahabe olarak bilinmektedir. Ebu Hatim el-Razi: "Peygamberimizle sohbet etmiştir ancak rivayeti yoktur" demektedir. Hayatının ilk dönemi hakkında fazla bir bilgiye ulaşamadık. Ebu A'ver Es-Sülemi, müşriklerin safında Bedir savaşına katılmış olup müslümanlardan Abdullah b. Amir'i şehit etmiştir.⁴¹⁹ Babası Uhud savaşında kureyşlilerin safında bir müşrik, annesi ise bir hristiyandı.⁴²⁰

Ebu A'ver, Hüneyn'de de müslümanlara karşı savaşmıştır. Hüneyn savaşından sonra Malik bin Avf el- Nasri ile beraber müslüman olmuştu. Müslüman olduktan sonra Muaviye'nin en yakın dostu ve danışmanı oldu.⁴²¹

Suriye'ye gönderilen islam ordusunda yer aldı ve gözünün birini kaybedince "Ebu'l A'ver" lakabıyla meşhur oldu. Bilhassa Yermük savaşında ve Suriye bölgesindeki diğer seferlerde önemli görevler üstlendi. Baş kumandan Ebü Übeyde b. Cerrah'ın görev verdiği on kumandanın birisiydi (23/643-644) yılında Bizansa karşı düzenlenen seferde bir birliğe kumanda etti ve Ammuriye'ye kadar ilerledi. Daha sonra Ürdün'deki Taberiye'yi fethetti ve illk Kıbrıs seferine katıldı. Bir müddet sonra da Muaviye'ye bağlı olarak Ürdün'ün idaresine memur edildi, bölgenin vergi işlerini

⁴¹⁵ Doğrul, a.g.e. , C.V , s.44

⁴¹⁶ Sarıçam , a.g.e. , s.256

⁴¹⁷ Sarıçam , a.g.e. , s.262

⁴¹⁸ İbn Haldun , a.g.e, C.II , s.569 ; Yılmaz , a.g.e. , s.82 ; Cabiri , a.g.e. , s.368

⁴¹⁹ İbn Sa'd , a.g.e., C.II, s. 201.

⁴²⁰ İrfan Aycan, "Ebu'l A'ver es-Sulemi" mad. İslam Ansk. İVY , İstanbul 1998, C. IV, s. 295.

⁴²¹ İbn Esir , a.g.e. , C.V , s.15-16

düzenledi. Ebü'l A'ver'in bu görevi Hz. Osman'ın şehit edilmesine kadar devam etti. Bu tarihten sonra da Muaviye'nin en yakın adamları arasında yer aldı. Özellikle Siffin savaşındaki faaliyetleri ve Hakem Vak'ası'nda Muaviye lehine yaptığı şahitlik sebebiyle Hz. Ali'nin buğzettiği üç - dört kişiden biri oldu. Ebü'l A'ver, Amr b. As'ın Muaviye adına Mısır'ı ele geçirmek için çıktığı sefere de katıldı (38/658)⁴²².

Rivayete göre Mervan bin Hakem'in, Hz. Osman'ın muhasarası esnasında Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'e yazdığı mektubu Ebu A'ver ile göndermiştir. Yolda isyancıların lideri Muhammed b. Ebu Bekir ve taraftarlarına yakalanmıştı. Fakat bu rivayet çok zayıftır.⁴²³ Ebu A'ver, Hz. Ali'den çok nefret ediyordu. Hz. Ali'nin de sabah namazı esnasında kunut duasını okurken Ebu A'ver'a beddua ettiği nakledilir. Ebu A'ver es-Sülemi, Siffin savaşında Muaviye'nin yanında yer almıştır.

Askeri kabiliyeti ve idarecilik vasıflarıyla tanınan Ebü'l A'ver, hayatının en verimli yıllarını Muaviye'ye yardım için harcamış ve Muaviye devrinin sonlarına doğru aktif siyasi hayattan çekilmiştir. Sahabilerin hayatına dair kaynaklarda yer almakla beraber Ebü'l A'ver'in sahabililiği kesin değildir. Rivayet ettiği hadis de mürsel sayılmaktadır. Kendisinden Kays b. Ebi Hazim, Ebü Abdurrahman el-Hubuli ve Amr el-Bikali hadis nakletmişlerdir.⁴²⁴

r- İsfahan Valisi Saib b. El-Akra

Saib b. el-Akra b. Avf b. Cabir b. Süfyan b. 'Abdiyâlil b. Salim b. Malik b. Huteyt b. Cuşam b. Sakif es-Sakifi'nin annesi Ümmü Melike'dir. Saib b. Akra annesi ile Peygamberimizin yanına gittiği zaman ; Peygamberimiz onun başını okşadı ve ona dua etmişti. Peygamberimiz Saib b. Akra'yı İsfahan'a vali olarak tayin etmiştir. Annesi, Saib'in evliliğinde on bin dinar harcamıştır.⁴²⁵

Numan b. Mukarrin'le Nihavend savaşına katılmıştır. Hz. Ömer, onunla Numan b. Mukarrin'e mektup yolladı. Hz. Ömer halifeliği esnasında Saib b. Akra'nın göstermiş olduğu başarılarından dolayı onu Medain'e vali olarak tayin etti.

⁴²² Aycan, a.g.mad., C. IV, s. 296

⁴²³ Mahmasini, a.g.e., s.51

⁴²⁴ Aycan, a.g.mad., C. IV, s. 296

⁴²⁵ İbn Sa'd, a.g.e., C. VIII, s. 310

Hz. Osman da halifeliği döneminde Saib b. Akra'yı İsfahan'a vali olarak atamıştı. Saib b. Akra İsfahan valiliği esnasında halka iyi hizmetler yapmış olup; fitneye yol açmadan İsfahan halkına rıfkla muamelede bulunmuştur. Hz. Osman şehit edildiğinde Saib b. Akra İsfahan'da vali olarak bulunuyordu. Saib b. Akra İsfahan'da vefatetti.⁴²⁶

s-Rey Valisi Said b. Kays

Said b. Kays b. Sahr b. Haram b. Rabi'a b. Adiy b. Ğanem b. Ka'b b. Seleme el-Ensari es-Sülemi.⁴²⁷ Said b. Kays, Bedir'de ensar olarak savaşmıştır. 646 yılında Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Rey'e vali olarak atanmıştır. Kardeşi Eş'as b. Kays gibi cesur, mert, siyasi ve askeri alanda mahir bir devlet adamıydı.

ş- Filistin Valisi Abdurrahman b. Alkame El-Kenani

Abdurrahman b. Alkame b. Meczar el-Kenani. Filistin valiliğine Hz. Osman zamanında atandı. Kısa bir süre sonra vefat edince; Hz. Osman buranın yönetimini Muaviye'ye bağladı.⁴²⁸ Böylece bütün Suriye yönetimi Şam valisi Hz. Muaviye'nin eline geçmiş oluyordu. Abdurrahman b. Alkame Filistin'deki valiliği döneminde halka iyi muamelede bulunmuş, onların takdirini kazanmıştır.

Abdurrahman b. Alkame, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Filistin valiliğini çok kısa bir dönem yaptığı için Filistin'deki icraatları hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

⁴²⁶ İbn Esir, a.g.e, C.II, s. 175

⁴²⁷ İbn Esir, a.g.e, C.II, s.20

⁴²⁸ Neccar, a.g.e, s.290; Hızmetli, a.g.e, s.212

C - HZ. OSMAN'IN ŞEHİT EDİLMESİ VE ŞAHSİYETİ

1-Hz. Osman'ın Şehit Edilmesi

Beni Ümeyye ve Beni Haşim arasındaki husumet, siyasi iktidar ve üstünlük mücadelesi, mevcut siyasi sebepler⁴²⁹ ve İbn Sebe'nin uzun zamandan beri tertip edip hazırladığı komplo, Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlandı.⁴³⁰ Özet olarak, Osman'a karşı isyan, birinci derecede kabilelerin Kureyş'e isyanını ve kabilevi akımın islami anlayışa galip gelmesini sembolize etmektedir.⁴³¹ Organize olmuş Mısırlı şer topluluğu 600 ya da 1000 kişi kadar vardı. Bu adamların ayarttığı Küfeli ve Basralı anarşist guruplar da aynı zamanda yola çıkıp, Hicaz'da bir araya geldiler. Bu toplulukların her biri dört gruba ayrılmış bulunuyordu. Her grubun başında bir sorumlu olup, hepsinin başında ise bir reisleri organizasyonu yürütüyordu. Açıkça görülüyor ki, gayet ince hesaplara dayalı bir örgütlenme söz konusuydu.⁴³² Müslümanların çoğunluğu hacca gittiğinden Medine'de çok az sayıda insanın olması, anarşistlerin işini kolaylaştırmıştı. Onlar zaten bilerek hac mevsimini seçmişlerdir.

İki ayrı yönden gelen azgın gruplara, Medine'ye girişinde Hz. Ali tarafından müdahale edildi. Halife'ye yönelecek düşmanca her hareketin doğrudan İslam'ı yıpratacağını, müslümanları birbirine düşüreceğini bildirdi. Hz. Osman da haklı olduğunu kabul ettirecek biçimde kendini savunuyordu. Böylece işlerin düzeleceğine dair umutlar belirmiş olduğundan isyancılar da çekilip gittiler.⁴³³

Muhammed b. Ebu Bekir, Mısır'dan gelenlerle beraber Mısır'a doğru yola çıktığı zaman yolda, bir köle gördüler. Köle sanki birinden kaçıyor veya bir şey istiyor havasındaydı. Bilerek şüphe çekmeyi isteyen kölenin farkına varan Muhammed b. Ebi Bekir ve isyancılar⁴³⁴ üzerini aradıklarında Ebu Bekir'in oğlu Muhammed'in Mısır Valisi tarafından idam edilmesine ilişkin sözde halife tarafından yazılmış ve Hz. Osman'ın mührünü taşıyan bir mektup çıktı.⁴³⁵ Bunun üzerine isyancılar Medine'ye geri döndü ve Hz. Osman'ın evini kuşatma altına aldılar.

⁴²⁹ Sabri Hizmetli, Tarihi Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi, A.Ü. İ.F. D. Ankara 1985, C. XXVII, s. 170.

⁴³⁰ Hamidullah, İlk İslam Devleti, Beyan Yayınları, İstanbul 1992, s.66

⁴³¹ Duri, a.g.e, s.204

⁴³² Şakir, Dört Halife, s.343-344

⁴³³ Ahinet Celebi, a.g.e., s.64

⁴³⁴ İbn Kuteybe, a.g.e. C. I, s. 22

⁴³⁵ Ağırakça, a.g.e, s. 9+

“Allah’a ve Resulü’ne savaş açanların ve memlekette fesat çıkarmak için isyan çıkarıcıların cezası, onların öldürülmeleri veya çarpmıha gerilmeleri, ya da ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi veyahutta memlekette sürülmeleridir. İşte bu, onlar için dünyada aşağılanmadır, ahirette de onlara büyük bir azap vardır.⁴³⁶ Yukarıdaki ayete dayanarak Mervan b. Hakem isyan edenlerin Mısır’a geri döndüklerinde cezalandırılmasını istemiştir. Şüphesiz o mektup bu ayete uygundu; ama Hz. Osman’ın izni olmadan, yakıştırma bir emri yazmaya ve onun yazısını taklid ederek mührü izinsiz olarak kullanmaya, sonra da Hz. Osman’ın kölesini bizzat onun devesine bindirerek bu haberi göndermeye hakkı yoktu.⁴³⁷

Hz. Osman muhasara altındayken hem Ensar hem de Muhacir, sahabelerden ve sayıları 200’e yaklaşan içlerinde Hz. Ömer’in oğlu Abdullah, Zübeyr oğlu Abdullah, Hz. Ali oğlu Hasan, Hüseyin, Mervan ve Ebu Hüreyre gibi üstün değerdeki sahabelerin ve bunların kölelerinden oluşan büyük bir kalabalığa: –ki bunlara izin verilseydi, isyancıları durdurmaya yeterliydi-⁴³⁸ Kendisini koruyanlara kimin üzerinde benim bir hakkım varsa, ona yemin ediyorum ki o, elini indirsin ve evine çekip gitsin?” dedi. Muaviye’nin dediği gibi Şam’dan ve başka şehirlerden asker getirseydi, kendini koruyabilirdi. Fakat o vakit hükümeti zorbalıkla idare etmiş olur ve hilafet makamı yerine o zaman saltanata dönüşmüş olurdu.⁴³⁹

Ensar’ın bir noktada Hz. Osman’a hüküm ettikleri söylenmiş ise de, onlar çoğunlukla bu işe karışmayıp ne işbirliğine girdiler ne de isyancılara engel oldular.⁴⁴⁰ Şüphesiz ki, Medine’nin ileri gelenlerinin çoğu, Ümmeyyeoğullarını sahabenin büyüklerine tercih ettiği için Hz. Osman’a kıızıyorlardı. Fitne son noktasına ulaştığı sırada evlerini bu fitneden uzak tuttular, nasihat ve yardımlarının bir fayda vereceğini düşünmediler. Muhasara şiddetlenince Osman’ın kendiliğinden hilafetten vazgeçeceğini sanarak, bu trajik sahneyi uzaktan seyrettiler.⁴⁴¹ Müslümanların genel durgunluğu ve hadisenin boyutlarının Hz. Osman’ı şehid edecek dereceye kadar uzanma temayülü gösterdiğinin fark edilememesi kaldı ki, isyancılar, Hz. Osman’ı ölümle tehdit edip duruyorlardı.⁴⁴² Sahabenin sergilediği bu tavrın sebepleri olmakla beraber düşündürücü

⁴³⁶ Maide, 5/33.

⁴³⁷ İbn Kesir, a.g.e, C.III, s.186

⁴³⁸ İbn Kesir, a.g.e, C.VII, s.181-182

⁴³⁹ Cevdet Paşa, a.g.e, c:II, s.333; Yılmaz, a.g.e s.79

⁴⁴⁰ Watt, a.g.e., s.13

⁴⁴¹ Hısnı İbrahim, a.g.e, C.II, s.37

⁴⁴² Sırma, a.g.e., s.13

bir hadisedir. Ümeyyeoğulları, Hz. Osman'ı muhasara esnasında kurtarmak hususunda en küçük bir yardımda bulunmadılar. Aksine olaya seyirci kalırken, bir yandan da iktidarı bırakmamak için çareler düşündüler. Belki de bu çarelerden biri olarak, Hz. Osman'ın şehid edilip, sonra da onun kanını dava etmesi olarak gördüler.⁴⁴³ Muaviye'ye gelince O, gecikmeli de olsa Şam'dan yardım kuvveti göndermişti. Ancak ne hikmetse bu ordu Medine'ye girip olaylara müdahale etmeden geri dönmüştü. Zaten bir rivayete göre Muaviye'nin gönderdiği askerlerin komutanına Medine dışında beklemelerini emrettiği söylenmiştir.⁴⁴⁴ Muaviye'nin bu hadiseye müdahale etmeyişi kendisinin ve Ümeyyeoğullarının iktidarı ele geçirme arzularının en önemli isbatı sayılabilir. Muhasara esnasında Şam'da, Muaviye'nin emrinde gelişmiş silahlarla donatılmış yüz bine yakın eğitilmiş büyük bir ordu hazır bulunuyordu. Bu ordunun küçük bir birliği dahi anarşistleri dağıtmaya yeterdi.

Hz. Osman'ın, ashabın çoğunlukta olduğu Medine'de öldürülmesi nasıl gerçekleştirildi? diye sorulacak olursa, bu soruya çeşitli yönlerden cevap verilebilir.

1. Sahabenin çoğunluğu, belki tamamı olayın cinayetle sonuçlanacağını düşünmüyorlardı.

2. Hz. Osman'ın, kendi etrafındaki isimlerden, olaylardan uzak durmalarını ve silahlarını kınlarına sokmalarını istemesi,

3. Bu ayaklanmanın hac ayında olmasından dolayı sahabenin çoğunluğunun Mekke'de olmasıdır.

4. Bu ayaklananlar güçlü ve kuvvetli iki bin savaşçıdan oluşuyordu. Öte yandan Medine'de belki bu kadar savaşçı yoktu.⁴⁴⁵

5. Hz. Osman'ın muhasara boyunca sergilediği tutum, şehit edilmeye sanki razı gibi gözüküyordu. "Allah'ım yaşlandım, gücüm zayıfladı, teb'am yayıldı, haklarını zayi etmeden ruhumu al"⁴⁴⁶ diye dua ediyordu. Bu gibi faktörler Medine halkı tarafından isyancılara müdahale edilmemesinin bahanesi olarak gösteriliyordu.

Hz. Ali, Hz. Talha ve Zübeyr gibi önde gelen sahabilerin halifeyi tenkid etmiş olmaları, Mısır, Basra ve Küfe'den çıkıp Medine'ye gelen ve idareye karşı ayaklanan

⁴⁴³ Belazuri, *Ensabü'l Eşraf*, C.V, s.104

⁴⁴⁴ İbn-i Şebre, a.g.e., C.IV, s.1239

⁴⁴⁵ İbn-i Şebre, a.g.e., C.V, s.406; Çağatay, *İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi*, s.53

⁴⁴⁶ İkinci, a.g.e. s.114-115

isyancıları cesaretlendirmiş ve onlara bu sahabilerle görüşmelerde bulunma ve hatta halifenin hallinden sonra hilafet makamına geçme teklifini yapma cüretini vermiştir.⁴⁴⁷

Hiz. Osman, halifelikten çekilmesi istenilince O Hiz.Peygamberin tavsiyesi üzerine, isyancıların teklifini red ettiğini iddia etmiştir. Çünkü Resulullah ona şöyle buyurmuştu. "Ey Osman! Allah sana belki bir kaftan giydirir de insanlar senden onu çıkarmanı isterlerse sakın çıkarma"⁴⁴⁸. Bu anlatımda halifeliğin ulvi değeri taşıdığından dolayı Hiz. Osman'ın isyancıların teklifini kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Halkın desteğini yitirmiş bir idarecinin, halka rağmen icraatı sürdüremediği de tarihi bir gerçektir. Hiz. Osman'ın azledilmesini doğru bulmayanların O'nun öldürülmesine davetiye çıkardıklarını unutmamak lazımdır.⁴⁴⁹ Bu, Hiz. Osman'ın biatla iş başına gelmiş olmakta bir kutsal yan gördüğü izlenimi veren bir anlatımdır. Belki de Müslümanların birleşerek yaptıkları bir işin, azınlıkların istekleriyle değiştirilemeyeceği kanısı içinde bulunuyordu.⁴⁵⁰ Fitnelere karışmamak gerekir, öyle ki birisi öldürülmek niyetiyle gelecek olsa müdafa-i nefis de yapılmaz, denmiştir. Hiz. Osman bu görüşün kurbanı olmuştur.⁴⁵¹ İsyancıların Hiz. Osman'ın evini muhasara etmeleri tam kırk gün sürmüştü.⁴⁵² Sahabeden hiçbir kimse Osman'ın ne aleyhine çalışmış ne de müdafa etmiştir.⁴⁵³ Hiz. Osman'a karşı yürütülen ihtilal hareketi bizim için iki açıdan önemlidir. Birincisi, ilk kez bir sahabe ciddi tarzda eleştirilmiştir. İkincisi, ilk kez bir halife sivil ihtilal sonucu öldürülmüştür.⁴⁵⁴

Öyle görünüyor ki, Hiz. Osman devrindeki huzursuzluk ve karışıklıkların arkasında bir başka neden vardır. Nitekim halifenin öldürülmesi ve olayın cereyan ediş şekli, önceden planlanma ve bir "gizli el" tarafından yönetilmiş görünümü arz etmektedir. Esasen ilk devir tarihçileri, Hiz. Osman'ın katli hadisesinin arkasında böyle bir gücün varlığı konusunda görüş birliğine varmışlardır.⁴⁵⁵ Her ne kadar Muhammed Hamidullah gibi değerli araştırmacılar, meseleye salt bir "Yahudi Oyunu" olarak bakmak istiyorlarsa da, bu fitnede müslümanların hiçbir kusuru olmadı"

⁴⁴⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, İmam Ali, T.D.V., Ankara 1998, s.59

⁴⁴⁸ Tirmizi, Kitab el- Menakıb, Mısır 1937, C. I, s.3705

⁴⁴⁹ Akbulut, a.g.e., s.184

⁴⁵⁰ Ziyaaddin Rayyis, İslam Siyasi Düşünce Tarihi, Nehir Yayınları, İstanbul ?, s.74-75

⁴⁵¹ İbrahim Canan, Sahabe Dünyası, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1996, s.169

⁴⁵² İbn Esir, a.g.e., C.III, s.167

⁴⁵³ Akbulut, a.g.e., s.180

⁴⁵⁴ Çelikkaya, a.g.e., s.187

⁴⁵⁵ Çelikkaya, a.g.e., s.187

diyemeyiz. En azından, Hz. Ebu bekir'in oğlu Muhammed gibi müslümanlar, bu fitneye alet olmuştur.⁴⁵⁶

Hz. Hasan'ın, Hz. Osman'ın şehit edildiğinde yanından en son çıkan kişi olduğu belirtilir.⁴⁵⁷ Hz. Osman, evini muhsara edenlerden içlerinde Muhammed b. Ebi Bekr'in de bulunduğu Kinane b. Bişr, Sudan b. Humran, Amr b. Hemık tarafından şehit edildiği rivayet edilir.⁴⁵⁸ Saldırganlar Hz. Osman'ı öldürmekle yetinmeyip, cesedini dahi çiğnediler.⁴⁵⁹ Hz. Osman'ın öldürülmesine kadar varan azgın fitneden sonra isyancılar Hz. Ali'ye giderek hilafete kendilerini, namzet gösterdiklerini söylemişler⁴⁶⁰

Hz. Osman, 35/655'de Zilhiccenin 17 veya 18'inde 16/17 Haziran Çarşamba günü ikindi ve akşam arası şehit edildi. Hz. Osman'ın kanı, açık olan K. Kerim'deki Bakara suresinin 137 ve şu mealdeki ayet-i kerimesi üzerine akmıştı.⁴⁶¹ " Onlara karşı Allah (sana) yeter" İsyancılar tarafından Hz. Osman'ın evi ve Beytü'l mal yağma edilmişti.⁴⁶²

Hz. Osman'ın cenazesi üç gün yerde kalmış, sonra Hakim b. Kureşi ve Cübeyr b. Mut'im, Hz. Ali'ye giderek defn edilmesine izin vermesi için onunla görüşmüş, defn için izin almışlardı.⁴⁶³ Hz. Ali yolda oturup Hz. Osman'ın tabutunu taşlamak isteyenlere engel oldu.⁴⁶⁴ Hz. Osman gasledilmeden elbiseleriyle kefenlenip defnedilmişti.⁴⁶⁵ Cumartesi gecesi, akşam ile yatsı arasında Hz. Osman'ın sağlığında satın almış olduğu Yıldız Bostanı (Maşşu Kevkeb)'na defnedildi.⁴⁶⁶

Hz. Osman'ın cenaze namazını bir rivayete göre Cubeyr. Mut'im başka bir rivayete göre Hakim b. Hizam kıldırmıştı.⁴⁶⁷ Cenaze namazını kılanlar 4 ile 7 kişi arasında değişmekteydi.⁴⁶⁸ Cenaze namazına katılımın az olması; Medine'nin isyancılar tarafından işgal edilmesi, şehirde asayişin sağlanmaması ve insanlar arasında huzurun

⁴⁵⁶ Sırma, a.g.e., s.117

⁴⁵⁷ Demircan, a.g.e., s.33-34

⁴⁵⁸ Belazuri, a.g.e., C.V, s.69

⁴⁵⁹ Aycan, İdeolojik Tarih Okumaları, s.32

⁴⁶⁰ el-Arabi, a.g.e., s.104

⁴⁶¹ Boyunağa, a.g.e., s.330

⁴⁶² Şakir, a.g.e., C.III, s.136

⁴⁶³ Ağırakça, a.g.e., s.108.; Cevdet Paşa, a.g.e., C.II s.355 ; İbn Sa'd , a.g.e., C.III, s.78

⁴⁶⁴ İbn Esir, a.g.e., C.,III, s.187

⁴⁶⁵ Ağırakça, a.g.e., s.109

⁴⁶⁶ Havva, a.g.e., C.V. s.389

⁴⁶⁷ Ağırakça, a.g.e., s.108

⁴⁶⁸ Akbulut, a.g.e., s.190

temin edilememesinden kaynaklandığı kanaatini taşıyoruz. Hz. Osman şehit edildiğinde 80 yaşlarında idi.⁴⁶⁹

Müslümanlar arasında bugüne kadar gelen tefrikanın en önemli kaynağı olan Hz. Osman'ın şehit edilme meselesi, dini olmayıp tamamen siyasi bir hadise idi.⁴⁷⁰ O'nun ölümü ile İslamiyetin siyasi ve dini birliği sona ermiş, yerini iç savaşlar ve dini ayrılıklar almıştır.

2-Hz. Osman'ın Şahsiyeti

Hz. Osman son derece yakışıklı, uzun boylu, hafif esmer, saçları ve sakalı gayet gür, ince ruhlu, son derece onurlu, ilişkisi olduğu kişiler tarafından sevilen, cömert, tartışmayı sevmeyen bir kişiliğe sahipti.⁴⁷¹ Çok mütavazi ve nazik bir şahsiyet olmasına rağmen, şer'i meselelerde kimseye müsamaha göstermezdi.⁴⁷²

Hz. Lut'tan sonra ailesiyle Allah rızası için ilk hicret eden zattır.⁴⁷³ Mütevatir rivayetlerle bildirildiğine göre, Resulullah onu cennetle müjdelemiştir. Aynı zamanda onu şehid olarak öleceğini de haber vermiştir.⁴⁷⁴ Hz. Peygamber :“cennette her peygamberin bir dostu vardır. Benim de dostum Osman'dır.”⁴⁷⁵ diye buyurmaktadır.

Hz. Osman'ın bilhassa iki büyük fazileti vardır. Birincisi derin bir utanma hissine sahip oluşu; ikinci büyük meziyeti ise cömertliğiydi. Aynı zamanda çok eli açık bir zattı.⁴⁷⁶ Hz. Osman peygamberimiz hayatta iken bir çok savaşta sahip olduğu malı savaş donanımları için infak ederdi.⁴⁷⁷ Hz. Osman halka hilafet yemeği yedirir, kendisi ise evine girer, sirke ve zeytinyağı yerdirdi.⁴⁷⁸ Her Cuma bir köle azad ederdi. Ashabı Kirama her gün ziyafet verirdi.⁴⁷⁹

Hz. Osman, Kur'an kıraatı hususunda Zehebi'nin dediği gibi Hz. Peygamberden Kur'an öğrenenlerin en üstünüdür.⁴⁸⁰ Hz. Osman'ın en çok sevdiği ibadetlerden biri de

⁴⁶⁹ Teberi, a.g.e, C. IV, s.418

⁴⁷⁰ Laura Veccia Vaglieri, Ali muaviye Mücadelesi, A.Ü.,İ.F. Dergisi, Ankara 1998, C. XIX, s.148

⁴⁷¹ Ağırakça, a.g.e, s.8 ; Ahmet Uğur, İslam Tarihi, Kayseri 1995s.148 ;Suyuti,a.g.e., s.150

⁴⁷² Komisyon, Siret Ansiklopedisi, C. IV, s.103

⁴⁷³ Suyuti,a.g.e., s.151 ; Boyunağa, a.g.e., s.323 ; Nüri Ünlü, Ana Hatlarıyla İslam Tarihi, İstanbul 1984, s.70

⁴⁷⁴ Havva, a.g.e, C.V, s.387

⁴⁷⁵ Suyuti, Hz. Osman'ın Faziletleri, s.1 ; Mutlu ,a.g.e., s.760 ; Sami, Hz. Osman ve Ali, s.77

⁴⁷⁶ Şakir, Dört Halife, s.305 ; Köksal, a.g.e,C.II, s.479

⁴⁷⁷ M. Ahmet Halefullah, Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler, İstanbul 1992, s.195; Ali Kutup, Peygamber'in Savaşları, Hisar Yayınları, İstanbul 1986, s.8 ; Leyla Azzam, Hz. Muhammed'in Hayatı,Ağaç Yayıncılık, İstanbul 1992, s.104

⁴⁷⁸ Kandehlevi,a.g.e.,C.II, s.327

⁴⁷⁹ Boyunağa, a.g.e., s.326

⁴⁸⁰ Hasan İbrahim, a.g.e., C.1, s.324; Mutlu, Dört Halife'nin Ahlak ve Fazileti, s.37

Kur'an okumaktı.Şehit edildiği sırada dahi Kur'an-ı Kerim okuyordu. Hz. Osman birkaç defa hacca gitmişti⁴⁸¹. Kuvvetli görüşe göre Hz. Osman iki defa hacca gitmiştir.Hz. Osman cahiliye devri de dahil hiçbir zaman içki içmemiş ve zina etmemiştir. Dare Kutni'nin rivayetine göre, Hz. Ali'nin yanında bir keresinde Hz. Osman anıldığında "Osman, öyle yüksek bir zattır ki semada bile zun-nureyn diye anılır."⁴⁸² demiştir.

Hz. Peygamber buyuruyor ki; Cehenneme müstehak olanlardan yetmiş bin insan Hz Osman'ın şefaati ile cennete dahil olurlar.⁴⁸³

Peygamberimizin vahiy katipliğini yapmıştı.⁴⁸⁴ İbadete çok düşkün birisi olup, gecelerini namazla, zikirle ihya eder, çoğu günlerini de oruçla geçirir, şehit edildiği günde dahi oruçlu idi. Hz. Osman, Resulullah'dan 146 hadis rivayet etmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Mutlu, a.g.e, s.371

⁴⁸² Buhari, Sahihi, s.354

⁴⁸³ Bursalı, a.g.e., s.1

⁴⁸⁴ Boyunaga, a.g.e, s.32

⁴⁸⁵ Hasan, a.g.e, C.I, s.324

SONUÇ

Birçok siyasi çalkantılara rağmen Hz.Osman dönemi fetihlerle doludur. Bu fetihler on yıl boyunca hem karada hem de denizde devam etmiştir. Bu seferlerin tamamına yakını Hz.Osman'ın valileri ve komutanları tarafından gerçekleştirilmiştir. Sırf Emevi ailesine mensup oldukları için iyi tarafları görmezden gelinip; sadece amel bazında bir hata yapmalarını fırsat kollayan fitneciler ve kötü emelli insanlar özellikle atamalardaki hatalarını, valilerin serbest davranmalarını, yaşantılarını, halka ilgisiz oluşlarını ileri sürerek organizeli bir şekilde kaynayan toplumu oluşturmayı hedef edinmişlerdi. Bu kargaşa ne var ki Hz.Osman'ın hilafetinin son iki yılında görüldü. Öyle ki, bu kargaşa ve fitneler daha önceki yılların güzelliklerini unutturdu . Hatta insanlarda, artık Hz.Osman'ın hilafetinin tüm yılları bu fitnelerle geçtiği ve bu kargaşaların sırf Hz.Osman'ın halifelğe seçilmesinden kaynaklandığı kanaati oluşmuştu.

İslam toplumunda ortaya çıkan huzursuzlukların , Hz.Osman'ın döneminde başladığını söylemek mümkündür. Hz. Osman'ın halifelğe seçilmesi ve halifelğinde yaptığı faaliyetler ve özellikle atadığı valiler, ilk günlerden itibaren dedikodulara sebep olmuş; hem Osman hem de valileri hakkında olumsuz yorumlar yapılagelmiştir. Hz. Osman'ın atadığı valiler halk tarafından kabul görmeyince, valilerin otoriteyi sağlamaları güçleşmiş ve toplumda kargaşa büyüyerek siyasi buhranın oluşmasına yol açmıştır.

Hız. Osman'a ve valilere gösterilen tepkinin temelinde, atamalarda geçen her şahsın emevi ailesine mensup oluşu idi. Tarihçiler Hz. Osman'ın halifelğini, Emevi saltanatına bir geçiş dönemi olarak görmektedirler. Emevi ailesi devletin önemli vazifelerini ele geçirmekle beraber ülkenin yönetiminde tek yetkili mercii olmuşlardır. Buna karşılık Haşimilerin tepkisi ve eski rakabeti hatırlatır girişimlerin gizliden gizliye gündeme gelmesini sağlamıştır. Halbuki Ebu Bekir ve Ömer devrinde aileler arası hiçbir rekabet söz konusu olmayıp; hiçbir kavmin veya kişinin başkalarına üstünlüğünü iddia edenlere müsaade edilmeyip, buna yol açacak ortamlara mahal verilmiyordu. Hem Ebu Bekir'in hem de Ömer'in halifeliklerinin temel felsefesi İslam kardeşliğine ve eşitliğe dayanır. Maalesef bu kavranlar Hz. Osman'ın halifelği ile beraber

zayıflama emareleri göstermeye başlamıştır. Ayrıca Hz. Osman'ın, sahabenin önde gelenleri ve daha önce müslüman olanlar dururken bir takım adı dedikodulara karışan, dini, siyasi maharetinden şüphe edilen, toplumda kabul görmeyen kişilerin önemli mevkilere getirilmesi bununla beraber onlara sonsuz ayrıcalıkların tanınması, huzursuzlukların nedeni olarak tespit edilmiştir.

Rasulullah'ın eğitiminden mahrum kalan ikinci neslin bazıları, hadlerini aştıkları için idari mekanizma tarafından caydırıcı olmayan tedbirlerin alınmaması fitnecileri cesaretlendirip, bununla beraber, Hz. Osman'ın yumuşaklığı, yaşlılığı ve devlet felsefesinin, dönemin şartlarına el vermeyişi gibi sebepler toplumdaki çatışmayı ve idari boşluğun riskini yükseltmiştir. İdari boşluktan ve düzensizlikten faydalanarak devlet merkezi olan Medine'ye gelip istila eden fitneciler, bir avuç insandan oluşmalarına rağmen; Hz. Osman'la pazarlığa oturmuşlardır. Bu durum devletin içine düşmüş olduğu acizliği, Hz. Osman'ın siyasetinin ve kendisinin halk tarafından artık kabul görülmediğinin isbatıdır. Hz. Osman'ın müslümanlar arasında kan dökülmemesi için göstermiş olduğu iyi niyet Medine'yi isyancı gruba teslim etmiş, adeta ölümüne razı olmuş hali ile kendi sonunu getirmiştir. İsyancılar üzerine kurulmayan korku, fitnecilere karşı müdahalenin gecikmesi, iyi niyet yaklaşımları, otorite boşluğu ve devlet ciddiyetsizliği ile beraber organize olmalarını kolaylaştırıp, hadisenin kanla bitmesini sağlamıştır. Bu organize suç ortakları, Medine halkının suskunluğunu destek sayarak Hz. Osman'ı evinde şehit etmişlerdir.

Valilerin sorumsuz oluşları, Hz. Osman'ın etkisiz siyaseti, Kureyş kabile baskısı Hz. Osman'ın şahadeti ile sonuçlanmakla beraber, sonraki yıllarda tedavi edilmesi zor yaralar açmıştır. İhtilafların ardı arkası kesilmeyecek, müslümanların birbirlerinin kanını dökmeye yol açacak bir kapı aralamıştır. Bu fitne islam tarihinin en derin ve en büyük fitnesi sayılabilir. Hz. Osman'ın takvasından, erdemliğinden hiç kimsenin kuşkusu yoktur. Fakat devlet adamı olarak daha önceki halifelerden zayıf olduğu da bir hakikattir. Yalnız Hz. Osman dönemi daha önceki dönemlerden farklı bir toplum ve farklı özellikleri haiz olmasıyla, bir anlamda özürle sayılabilir. Hz. Osman halifeliği döneminde yaptığı bazı atama hataları, bu hataların üzerinde ısrar etmesi; valilerini gözetim altında tutmayıp, onlara baskı kurmayı ve Emevilere aşırı güvenmesi gibi hususiyetler yönetim hanesine bir eksi olarak kaydedilse dahi; lehinde ve aleyhinde çok şeyler söylenen bu zat, bilerek kişiliğine gölge düşürecek bir tavır ve icraatın içinde bulunması gibi, katledilmesini gerektirecek büyük hataların da işlememiştir.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDURRAZİK, Ali, **İslam'da iktidarın temelleri**, (Çev: Ö.Rıza Doğrul), Birleşik Yayınları, İstanbul 1995
- AĞIRAKÇA, Ahmet, **Hz. Osman**, Beyan Yayınları, İstanbul 1994
- AKBULUT, Ahmet, **Sahabe Devri Siyasi Hadiselerin Kelami Problemlere Etkileri**, Birleşik Yayınları, İstanbul 1992
- AKKAD, Abbas Mahmud, **El-Abkariyatel İslamiye**, Daru'l-Sadr, Beyrut 1989
- EL-ARABİ, Muhammed Abdullah, **İslamda Yönetim Sistemi**, İstanbul 1991
- AKKOYUNLU, Adil, **Hz. Osman**, Mektup Yayınları, İstanbul 1994
- ATTAR, Fahrettin, **İslam Adliye Teşkilatı**, T. Diyanet İş. Bşk. Yay., Ankara 1991
- AYCAN, İrfan, **Saltanata Giden Yolda Hz. Muaviye**, A. Okulu Yayınları, Ankara 1999
- , Ebü'l A'var Es Sülemi Mad., **İs. Ans.**, T. D. V. Y., İstanbul 1998, C. IV, s. 295-296
- AYCAN, İrfan-SARIÇAM, İbrahim, **Emeviler**, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993
- AZZAM, Leyla, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, (Çev: Murat Çiftkaya), İstanbul 1992
- EL-BAŞA, Abdurrahman Rafet, **Sahabe Hayatından Tablolar**, Uysal Yayınları, Ankara-1991, C. I-III
- BAKIR, Abdulhalik, **Hz. Ali Dönemi**, Mehter Yayınları, Ankara 1995
- EL-BAĞDADİ, Ebu Mansur Abdulkadir b. Tahir Et-Temimi, **El-Fark Beyne'l Fırak**, (Trc: E.R. Fığlalı), D. V. Y., Ankara 1991
- BECKER, C. H., "Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh" Mad., **İslam Ansk.**, M. E. Y., İstanbul 1998
C. I, s. 40-41
- EL-BEDRİ, Abdulaziz, **İslamda Devlet Adamı ve Alim**, Kültür Basın Yayınbirliği, İstanbul 1989
- BERKİ, Ali Himmet- KESKİOĞLU, Osman, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, Diyanet İşleri Bşk. Yayınları, Ankara 1993
- EL-BELAZURİ, **Futuhul Buldan**, Daru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1991
- , **Ensabul Eşraf**, (Thk. M. Hamidullah), Daru'l Sadr, Mısır 1959, C. I-V
- EL-BUHARİ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **El-Camiu's Sahih**, (Çev. Kamil Miras), Ankara 1982
- BURSALI, Mustafa Necati, **Hz. Osman**, Çelik Yayınevi, İstanbul 1992

- EL-BUSEYTİ, Ebu Hatim Muhammed, **Tarihu's Sahabe**, Daru'l Kutubul İlmîye,
Beyrut 1988
- EL-BUTİ, Ramazan, **Fıkhı's-Sire**, (Çev: Ali Nar-Orhan Aktep), Gonca Yayınları,
İstanbul 1987
- BOYUNAGA, Yılmaz, **Hız Peygamber ve İlk Müslümanlar**, Boğaziçi Yayınları
İstanbul 1985
- CANAN, İbrahim, **Sahabe Dünyası**, Yeni Asya Yay., İstanbul 1996
- CAMİİ MESCİDİ, Muhammed, **Ehli Sünnet ve Şi'ada Siyasi Düşüncenin
Temelleri**, İnsan Yayınları, İstanbul 1995
- CABİRİ, Abid Muhammed, **İslamda Siyasal Akıl**, Kitabevi, İstanbul 1997
- EL-CEVZİYE, İbn Kayyim, **Zadül Mead**, Çev: Müzaffer Can, İklim Yay., İstanbul
1988, C.I-VI
- CEMAL, Mehmet, **Hız Muhammed**, Beyan Yayınları, İstanbul 1994
- CONCORDANCE ET, İndicez, **Mucemül Müfehres**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1988
- ÇAĞATAY, Neşet, **İslam Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993
- , **İslam Ulusları Ve Devletleri Tarihi**, TTK., Ankara 1991
- , "Abdullah b. Ebi Rebi'a" mad., **İslam Ansiklopedisi**, TDV., İstanbul
1998, C.I-XXII, s. 96-97.
- "Said b. As" mad., **İslam Ansk.**, M.E.Y., İstanbul 1998, C.X, s. 80-81
- ÇAKIN, Kamil, **Hadis İnkarcıları**, Seba İlimi Araştırmaları, Ankara 1998
- ÇAKIN, İsmail Lütfi, "Abdullah b. Ebu Rabi'a" mad. **İslam Ansiklopedisi**, DVY.,
İstanbul 1998, I-XXII, s. 97.
- ÇELEBİ, Ahmet, **Örnek Halifeler Dönemi**, Çalış Ofset, İstanbul 1997
- ÇUBUKÇU, Asri, "Eş'as b. Kays" mad., **İslam Ansk**, İstanbul 1998, C.XI, s. 455-466
- ED-DEMİRCİ, Süleyman, **İslamda Devlet Başkanlığı**, Ravza Yay., İstanbul 1997
- DEMİRCAN, Adnan, **İslam Tarihinin İlk Asrında İktidar Mücadeleleri**, Beyan
Yay., İstanbul 1996
- ED-DİYARBEKRİ, Hüseyin b. Muhammed b. Hasan, **Tarihül Hamis Fi Ahvali Enfesi
Nefis**, C.I-II, Kahire 1302
- DURİ, Aziz, **İlk Dönem İslam Tarihi**, (Çev: H. Yücesoy), Endülüs Yay., İstanbul 1991
- DURANT, Will, **İslam Medeniyeti**, (Çev: O. Bahaeddin), Tercüman 1001 Temel Eser
- DOĞPUL, Ömer Rıza, **Sadrul İslam**, Maarif Matbaası, İstanbul 1927
- , **Asr-ı Saadet Eser Neşriyat**, İstanbul 1995, C.I-VI

- EL-EFENDİ, A Vahib, **Nasıl Bir Devlet**, İlke Yay., İstanbul 1994
- ERSÖZ, İsmet, **Kuran Tarihi**, Ravza Yay., İstanbul 1996
- ERYERSON, M.Beşir, **İslam Devlet Yapısı**, Hisar Yay., İstanbul 1997
- EKİNCİ, M.SALİH, **Tarihi Tetkikler Işığında Sahabe Dönemi**, Konya 1990
- EMİN, Ahmet, **Fecrul İslam**, Beyrut 1995
- EL-EZRAKİ, Ebul Velid Muhammed b. Ahmed, **Kabe ve Mekke Tarihi**
(Terc: Y. Vehbi Yavuz), Çağrı Yay., İstanbul 1980
- EBU YUSUF, **Kitabul Haraç**, (Sad: İ. Karakaya), Hisar Yay., İstanbul 1973
- FAYDA, Mustafa, "Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh" mad., **İslam Ansiklopedisi**,
T.D.V.Y., İstanbul 1998, C.I, s. 130-131
- , "Abdurrahman b. Halid" mad. **İs. Ans.**, T.D.V., İstanbul 1998, C.I-XXII.
- , "Cerir b. Abdullah" mad., **İ.A.**, T.D.V., İstanbul 1998, C.VII, s. 410-411
- , "Abdullah b. Amir" mad, **İs. Ansk.**, T.D.V., İstanbul 1998, C.I, s. 84
- FIGLALI, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri**, İstanbul 1993
- , **İmam Ali**, T.D.V., Ankara 1998
- GIBB, A.R. Hamilton, **İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 1991
- GÖNAL, Mustafa, **H.z. Ali Dönemi Ve İç Siyaset**, İnsan Yay., İstanbul 1998
- HASAN, İbrahim Hasan, **İslam Tarihi**, (Terc: İ. Yiğit-S. Gümüş), İstanbul 1987, C.I-X
- HALEFULLAH, M. Ahmet, **H.z. Muhammed ve Karşıt Güçler**, (Çev: İ. Aydın),
İstanbul. 1992
- HANBEL, Ahmet b. Müsnedi, Beyrut 1991, C. I-X
- HAVVA, Said, **El-Esas Fi's Sünne**, Aksa Yay., İstanbul 1991, C.I-X
- HAYATİ, Ülkü, **Başlangıçtan Günümüze İslam Tarihi**, İstanbul 1992, C.I-XV
- HAMİDULLAH, Muhammed, **İslam Peygamberi**, (Çev: Salih Tuğ), İrfan Yay., İstanbul
1995, C.I-II
- , **Vesaiku's-Siyasiyye**, Beyan Yay., İstanbul 1995
- , **İslam Müesseselerine Giriş**, Beyan Yay., İstanbul 1992
- , **İslam'da Devlet İdaresi**, Nur Yayıncılık, Ankara 1979
- , **İslam'ın Doğuşu**, Beyan Yay. İstanbul 1997
- , **İslam'a Giriş**, Beyan Yayınları, İstanbul 1994
- , **İlk İslam Devleti**, Beyan Yay., İstanbul 1992
- HAVRAN, Albert, **Arap Halkları Tarihi**, İletişim Yay., İstanbul 1997
- HİLMİ, Ahmet, **İslam Tarihi**, Doğan Güneş Yay., İstanbul 1971

- HİTTİ, K.Philip, **İslam Tarihi**, (Çev.Salih Tuğ), Boğaziçi Yay., İstanbul 1989, C.I-II
- HİZMETLİ, Sabri, **İslam Tarihi**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 1999
- , **Tarihi Rivayetlere Göre Hz.Osman'ın Öldürülmesi**, A.Ü.İlah.
Fak. Der., Ankara 1985,C.XXVII
- HODGSON,M.G.S,**İslam'ın Serüveni**,(Terc: Komisyon), İz Yay.,İstanbul 1993, C.I-IV
- HOLT.M-Lomton A.K.S-Lewis B., **İslam Tarihi Kültür Ve Medeniyeti**,
(Çev:Komisyon), İstanbul 1997, C.I-IV
- HÜSEYİN,Taha, **Fitnetül Kübra**, Maarif Yay., Kahire 1962, C.I-II
- İŞİK, İhsan, **Dört Büyük Halife**, Beyan Yay.,İstanbul 1995
- İBNABDİ'L-BERR,Ebu Ömer Yusuf b.Abdillah b.Muhammed el-Kurtubi,**el-İstiab fi
Ma'rifeti'l-Ashab**,C.I-IV, Mısır1328
- İBN ABDİRRABBİH, Ebu Ömer Ahmed b.Muhammed el – Endülisi ,**el-ikdül
Ferid**, (Thk.Ahmed Emin), Kahire 1984, C.I-VII
- İBN ARABİ,el-Kadi Ebi Bekr, **el- Avasım Mine'l-Kavasım**, (Thk:Muhibbuddin el
Hatip), Riyad 1984
- İBN EBİL HADİD, Abdulhamid Hibatullah b.Muhammed b.el-Hüseyin, **Şerhu
Nehcu'l Balāğa**,(Thk.N. Şerefuddin Muhammed Halil ez-Zeyn), Beyrut 1954, C.I- IV
- İBN ESİR ,İzzuddin Ebil Hasan Ali b.Muhammed b.Abdulkerim el-Cezeri, **El-Kami'l
Fi't Tarih** ,(Çev: Ahmet Ağırakçe), İstanbul 1985, C.I-XII
- , **Usdu'l-Gabe Fi Marifeti's Sahabe** , İstanbul 1991,C.I-IV
- İBN HACER, Şihabuddin Ebu'l Fazl Ahmet b.Ali b.Muhammed b.Muhammed b.Ali el
Kenani, EL-Askalani, **El-İsabe Fi Temyizi's Sahabe**, Beyrut,?, C.I-IV
- , **Tehzibu't Tehzib**, Haydarabad 1325, C.I-XII
- İBNİ HALDUN, Ebu Zeyd Abdurrahman Bin Ebi Bekr Muhammed El Hadrami,
Mukaddime, Mısır ?, C.I.
- İBNİ HİŞAM , Ebu Muhammed Abdulmelik El-Mearifi El-Himyeri, **Es-Siretun
Nebeviyye**, (Çev: Hasan Ege), İstanbul 1994, C.I-IV
- İBN KESİR, İmadu'd-Din Ebu'l-Fida İsmail el-Kureysi ed-Dimeski, **El-Bidaye Ve'n
Nihaye**, Çev:Mehmet Keskin, İstanbul 1994, C.I-XV
- İBNİ KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah Bin Müslim Ed-Dineveri, **El-İmame
Ve's-Siyase**, Mısır 1969, C.I-II
- İBNİ SA'D, Ebu Abdullah Muhammed, **Et- Tabakatu'l –Kübra**, Daru'l Sadr, Beyrut
1325, C.I-X

İBNİ ŞEBBE, Ebu Zeyd Amr En-Numeyri El-Basri, **Tarihu'l Medineti'l Münevvere**,

(Thk: Fehim Muhammed Şeltüt), Riyad ?, C.I-IV

İBNİ İSHAK, **Siyeri**, (Çev: İ. Süreyya Sırma), Akabe Yayınları, İstanbul 1991

İSLAMOĞLU, Mustafa, **İmamlar ve Sultanlar**, Denge Yayınları, İstanbul 1991

İBNİ TEYMIYE, Takıyyuddin Ebu'l Abbas Ahmed Bin Abdulhalim, **Minhacu's Sünne**, Beyrut 1990.

KAPAR, Mehmet Ali, **İslamın İlk Döneminde Bey'at ve Seçim Sistemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1998.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebu Musa El-Eş'ari" mad., **İslam Ansiklopedisi**, T.D.V., İstanbul 1998, C.I-XXII, s.191-192

KANDEHLEVİ, Yusuf, **Hayatus-Sahabe**, Divan Yayınları, İstanbul 1991, C.I-IV

KAZICI, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayihan Yayınları, İstanbul 1991

EL KETTANİ, Muhammed Abdulhayy, **HZ. Muhammedin Yönetimi**, İz yayıncılık, İstanbul 1990, C.I-III

KİTAPÇI, Zekerıyya, **Yeni İslam Tarihi ve Türkler**, Damla Ofset M, Konya 1995

KOMİSYON, **İslam Ansiklopedisi**, Tercüman Yayınları, İstanbul 1992, C.I-II

-----, "Hz. Osman'ın Halifeliği" mad., **Siret Ansiklopedisi**, İnkilab Yayınları, İstanbul 1995

-----, **Kur'an-ı Kerim Meali**, T.D.V., İstanbul 1998

KOYUNCU, Mevlüt, **Emeviler Döneminde Saray Hayatı**, Beyan Yay., İstanbul 1997

KÖKSAL, M. Asım, **İslam Tarihi**, Şamil Yayınları, İstanbul 1981

EL-KUTUP, Muhammed Ali, **Peygamberimizin Serriyeleri**, Hisar Yay. İstanbul 1981.

-----, **HZ. Muhammed'in Savaşları**, Hisar Yay., İstanbul 1986

LAMMES, H., "Muaviye" mad., **İslam Ansk.**, M.E.Y., İstanbul 1998, C.VIII, s.438-444

LİNGS, Martin, **HZ. Muhammed'in Hayatı**, İnsan Yayınları, İstanbul 1997

MAHMASİNİ, Subhi, **Dört Halifenin Kültürü**, Fecr Yayınları, İstanbul 1996

EL-MAKRİZİ, Takıyyuddin Ebu Muhammed Ebil Abbas Ahmed b. Ali

b. Abdulkadir b. Muhammed b. İbrahim b. İbrahim b. Muhammed b. Temim Eş

Şafii, **Emevi-Haşimi Çekişmesi**, Rehber Yay., Ankara 1993

MEYDANİ, Abdurrahman, **Tarih Boyunca Yahudi Oyunları**, Şule Yay., İstanbul 1996

MONTRON, Robert, **İslamın Yayılış Tarihi**, (Çev: İsmet Kayaoğlu), Ankara 1982

MUSTAFA, Nevin Ahmet, **İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet**, İstanbul 1990

MUTLU, İsmail, **Dört Halifenin Ahlak ve Faziletleri**, Mutlu Yayınları, İstanbul 1992

- , **Dört Halife Devri**, Mutlu Yayıncılık, İstanbul 1998
- NECCAR, Abdulvahhab, **Dört Halife**, Beyrut 1993
- NEDVİ, Şah Muinüddin Ahmet- ANSARİ, Said, Sahib , **Asr-ı Saadet**, Şamil Yay., İstanbul 1997, CI-VI
- EBUL HASAN, En Nedvi, **Hz.Ali el-Mürteza**, (Çev: Yusuf Karaca), Risale Yayınları, İstanbul 1999
- EN-NEVEVİ, Ebu Zekeriya Muhyiddin b.Şeref, **Tehzibu'l Esmâ ve'l lügat**, Mısır ? C.I-IV
- ÖNKAL, Ahmet. "Amr b.As" mad., **İslam Ansk.**, T D.V., İstanbul 1998, C.III, s.81-82
- PATİ, Muhammed S.M. İsmail Pani, **İslam Tarihi**, (Çev: Ali Gencali), Toker Yayınları, İstanbul 1992
- PAŞA, Ahmet Cevdet, **Kıyas-ı Enbiya**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. İstanbul 1985
- RAYYIS, Ziyaaddin, **İslam Siyasi Düşünce Tarihi**, Nehir Yayınları, İstanbul ?
- RECKENDORF, "Eş'as b. Kays" mad., **İslam Ansk.**, M.E.Y., İstanbul 1998 C.IV, s.393-394
- RIZA, Muhammed , **Osman B.Affan**, Beyrut 1997
- SAVAŞ, Rıza, **Reşid Halifeler Döneminde Kadın**, Ravza Yayınları, İstanbul 1996
- ES-SAHAR, Abdulhamit Cude, **Örnek Halifelerin Hayatı**, Ravza Yay. İstanbul 1997
- SARIÇAM, İbrahim, **Emevi-Haşimi İlişkileri**, T.D.V., Ankara 1997
- SAVAŞ , Hamdi, **Emeviler ve Abbasiler Devri**, Erciyes Üniv. Yayınları, Kayseri 1995
- SAMİ, Mahmud R., **Ashabı Kiramın Menkıbeleri**, Erkam Yay., İstanbul 1997, C.I-II
- , **HZ.Osman Zünnüreyn**, Erkam Yayınları, İstanbul 1996.
- SELİGSOHN, M., "Abdullah b.Amir" mad., M.E.Y., **İslam Ansk.**, İstanbul, C.I, s.31-32
- SIRMA, İ. Süreyya, **Örnek Halifeler Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1995
- , **Emeviler Dönemi**, Beyan Yayınları, İstanbul 1995
- SİVASİ, Şemseddin, **Dört Büyük Halife**, Hisar Yayınları, İstanbul ?
- SÖYLEMEZ, M.Mahfuz-AYCAN, İrfan, **İdeolojik Tarih Okumaları**, Ankara 1999
- SURUÇ, Salih, **HZ.Muhammed'in Hayatı**, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1998, C.I-II
- ES-SUYUTİ, Abdurrahman b.Ebi Bekir, **Tarihu'l Huffaz**, İlmî Kitapevi, Beyrut 1991
- , **Dört Halife Tarihi**, Eser Neşriyat, İstanbul 1996.
- , **HZ.Osman'ın Faziletleri**, Nur Yayınları, İstanbul 1994
- ŞAKİR, Mahmud, **İslam Tarihi**, Kahraman Yayınları, İstanbul 1995 C.I-VIII
- , **HZ.Osman**, İslam Yayınları, Beyrut 1997

- , **Sahabe Hayatından Tablolar**, Ravza Yayınları, İstanbul 1998, C.I-III
- , **Dört Halife**, Kahraman Yayınları, İstanbul 1994,
- ŞİBLİ, Mevlana, **Asr-ı Saadet**, Şamil Yayınları, İstanbul 1978, C.I-V
- ET-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir b. Rüstem, **Tarih-i Taberi**, (Çev: M. Faruk Görtunca), İstanbul, C.I-IV
- TELLİOĞLU, Ömer, "Sa'd b. Ebi Vakkas" Mad., **Şamil İslam Ansk.**, İstanbul 1992, C.I-VIII, s.304-306
- ET-TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Süneni**, (Thk :M. F. Abdulbaki), Mısır 1937, C.I-III
- UĞUR, Ahmet, **İslam Tarihi**, T.D.V., Kayseri 1995
- ÜNLÜ, Nuri, **Ana Hatlarıyla İslam Tarihi**, Marmara Ü. İ. Fak. Yay., İstanbul 1984
- ÜÇOK, Bahriye, **Emeviler ve Abbasiler Tarihi**, M.E.Y., Ankara 1983
- VAGLIERİ, Laura Veccia, **Ali-Muaviye Mücadelesi**, (Çev.R.E.Fırlalı), AÜİFD Ankara 1996, C.XIX
- WATTA, W. Mantgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, (Çev: Elif Rıza) Birleşik Yay., İstanbul 1998
- EL-YAK'UBİ, Ahmed b. Ebi Yakub b. Cafer b. Vehb b. Vazih el-Katip el Ahbari, **Tarihu'l Yakubi**, Necef 1358, C.I-II
- YAKÜTÜ'L HAMEVİ, Şihabuddin Ebu Abdillan Yakut b. Abdillan el- Hamevi el Rumi el-Bağdadi, **Mu'cemul Buldan**, Beyrut 1991, C.I-IV
- YAVUZ, A. Fikri, **HZ. Peygamberin Dilinden Dört Halifesi Ve Ashabı**, İstanbul 1989
- YAZIR, Elmalı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Feza Yayıncılık, İstanbul, C.I-X
- YAZICI, Nesim, **İslam Tarihi**, Ankara Ün. Basımevi, Ankara-1992
- YILMAZ, Hüseyin, **İttihad-ı İslam Ve Halife**, Timaş Yayınları, İstanbul 1991.
- YURDAYDIN, G. Hüseyin, **İslam Tarihi Dersleri**, Ankara Ün. İ. F. Yayıncılık, Ankara 1998
- ZEHRRA, M. Ebu, **Mezher Tarihi**, (Çev: Abdulkadir Şener), Hisar Yay., İstanbul 1983.
- ZEYDAN, Corci, **İslam Medeniyeti Tarihi**, Trc: M. Z. Megamiz, İstanbul 1974, C.I-V.
- EZ-ZEHEBİ, Şemseddin Muhammed b. Ahmet b. Osman, **Murucu'z-Zeheb**, Risale Yayınları, Beyrut ?, C.I-X.

ÖZGEÇMİŞ

05.10.1970 Siirt ilinin Aydınlar (Tillo) ilçesinde doğdum. İlk okulu Batman Cengiz Topel İlkokulunda okudum. Orta ve Lise öğrenimini Batman İmam-Hatip Lisesinde yaptım. 1995 yılında Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesini bitirdim. 1992-1995 yılları arasında Şanlıurfa İl Müftülüğüne bağlı merkez Külaflı köyünde İmam-Hatip olarak görev yaptım. 1995-1996 yıllarında Edirne ili Meriç ilçesi Küplü nahiyesinin Küplü-Lisesinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak çalıştım.

1996-2000 yıllarında Batman İmam-Hatip Lisesi Meslek dersleri öğretmenliği yaptım. Aynı lisenin müdürlüğüne getirildim. Daha sonra Batman Cumhuriyet Lisesi Müdürlüğüne tayin edildim. Halen bu görevi yürütmekteyim. Evli iki çocuk babasıyım.

Hasan KESKİN

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**